

**Jens Bjørneboes kritikk av sosialdemokratiet 1945 – 1957. Et
forsvar for individet i kollektivismens tidsalder, mellom skjebne,
idealisme og pragmatisme**

Masteroppgave i Idéhistorie. Universitetet i Oslo

Institutt for filosofi, ide – og kunsthistorie og klassiske språk

Høstsemester 2011

Av Ola Skage Sander

Veileder Espen Schaanning

Jens Bjørneboes kritikk av sosialdemokratiet 1945 – 1957

-

Et forsvar for individet i kollektivismens tidsalder, mellom skjebne, idealisme og pragmatisme

”Uten at sammenligningen blir anstrengt, kan man si at den stilling vi står i nu efter krigen i mangt og meget minner om den situasjon et menneske befinner seg i som er blitt reddet fra å drukne. Vi har oppdaget tilintetgjørelsen som en mulighet, og angsten sitter ennå igjen i oss. Vi føler at vi står overfor et valg. Og så megen sundhet har vi igjen, at det er et valg, vi er voksne. Trods alt”¹.

¹ Jens Bjørneboe. ”Det utrolige”. I *Spektrum* 1949, nr 2.

Innhold

Innhold	5
Sammendrag	7
Forord.....	9
Innledning	11
Problemstilling	19
Sosialdemokratiet og dets ideologiske kjennetegn	19
Bjørneboes skjebne.....	22
Metafysiker av legning og født anarkist.....	22
Det sjelelige nullpunkt	24
Ungdomstiden: Arven etter Nietzsche og Jæger	28
Jæger et symbol	31
Bjørneboe, antroposofien som det overskridende fundament.....	33
Bjørneboe og Spektrumkretsen: En elitisk kulturimpuls.	49
Kritikken av den autoritære vanetenkning: staten som garantist for kollektivet.....	54
Kritikken av positivismen: Tankens kraft ikke demokrati	57
Grimbergdebatten og Jonas debatten.....	60
Grimberg-debatten	60
Reaksjoner	65
Oppsummering av Grimbergdebatten.....	67
Jonas, Jonas-debatten og Steinerskolepedagogikk	67
Pedagogisk filosofi	76
Steiner pedagogikken – kunsten som metode	76
Steinerskolen og kritikken av enhetskolen	79
Makt i relasjon til enhetskolen	80
Bjørneboe som den intellektuelle?.....	81
Steiner resepsjonen og kontekst	83

Oppsummering	85
Bibliografi	89
Primærlitteratur	89
Sekundærlitteratur	89
Tidsskrifter/Aviser	92

Sammendrag

I Jens Ingvald Bjørneboe (1920 – 1976) sin ”antroposofiske periode”, her begrenset omtrentlig til tidsrommet 1945 – 1957, kritiserer han det sosialdemokratiske Norge. Utgangspunktet var et forsvar for individet, som han mente ble fortrenget under den kollektivistiske likhetstankegangen og de styringsprinsipper som sosialdemokratiet la opp til, med sin støtte i positivismen, naturvitenskapens objektive metoder og fagekspertisen. Når en ser tilbake på forfatteren, debattanten og mennesket Bjørneboe er det ofte det idealistiske og sosiale engasjementet som gjerne blir trukket frem. Der den ”senere Bjørneboe” fremmer sin sosialkritikk gjennom en mer direkte anarkistisk tradisjon (eller frihetlig sosialisme), som er polemisk og sakorientert, er kritikken fra et antroposofisk perspektiv mer uklar og mindre målrettet. Det har vært målet med denne oppgaven å forsøke å se hvordan kritikken som Bjørneboe fremmer forholder seg til hans mål om en overskridelse til et nytt kulturtrinn, og hvordan dette forsvares som et pragmatisk alternativ til det bestående. Det jeg har forsøkt å vise gjennom denne oppgaven er at det voldsomme engasjementet for enkeltindividet først og fremst bunner i en personlig fortvilelse, som knytter seg an til hans oppvåkning av det selvbevisste ”jeg” i ungdomstiden. Der det, etter mitt syn, først og fremst er trekk ved hans indre psykologi, eller det jeg har kalt skjebnetanke, som leder til det nødvendige opprop av en dekonstruksjon av det etablerte, og hvor det fra en ny dogmefri erkjennelse og innsikt skal etableres et nytt samfunn, basert på en høyere forståelse av virkeligheten. Men som jeg har pekt på er denne idealismen svært lite praktisk orientert; Han kritiserer det etablerte, men maktet ikke å komme med troverdige løsninger på hvordan det nye kulturtrinn tar steget fra tanke og idé til det samfunnsorganisatoriske. Oppgaven handler derfor også om den polariserte front mellom sosialdemokratiet og Bjørneboes idéunivers. Bjørneboe forblir i en utenforposisjon både i forhold til seg selv og samfunnet, der han ikke makter å komme ut av sitt eget ”uføre”, i det han bærer på en dobbelthet i spenningen mellom en anarkistisk individualisme og en åndelig individualisme, og med det blir stående i en verdensanskuelse som han ikke kan oppgi, men heller ikke oppfylle. Hans mål var opplagt å vekke en generell opprørstrang og en kritisk impuls, men han klarte aldri å skape noen entusiasme for et bedre alternativ enn det sosialdemokratiske regime, som hadde bred støtte i befolkningen. Resultatet for Bjørneboes del blir det motsatte av hans egen intensjon: Han argumenterer for å bekjempe salamandermennesket og det autoritære system og prinsipp, samtidig som han selv fremstår som dens representant, der individet han hevder å forsvare, først og fremst gjelder unntaksmennesket og sine egne forbilder.

Forord

Denne oppgave er blitt til, ett semester på overtid i forhold til først planlagt. To uforutsette tuer holdt på å velte hele lasset, da lånekassen stengte igjen sponsorkrana (hadde glemt at jeg fikk støtte til et folkehøyskoleopphold tilbake til 1996) og nye reglementer for botid på min hybel, brått gjorde meg både pengelens og bostedssløs. Dermed forsvant verdifull tid og energi for å løse disse basale og prekære utfordringene, noe som dessverre fikk den leie konsekvens at arbeidet med denne oppgaven ikke ble tilgodesett med nok tid, og plutselig var sanda i timeglasset rent ut. Ok! Nok om det.

Jeg vil takke Sigfred Bartz og hans sjarmerende frue Oda, for generøst å ha åpnet døren til gutteværelset for noen måneder, da jeg trengte det som mest. Jeg vil takke Øyvind Lund for jevnlig å ha tatt i mot meg som gjest, jeg vil takke min farmor Thorbjørg på Eidsvoll, - besøkene hit har vært virkelighetens Shangri-La. Jeg vil takke min medstudent Nora Aanonsen for mange gode og kloke samtaler om Bjørneboe og antroposofien, - visdom er absolutt en dyd! Jeg vil takk Elsie Parmann for kaffe og inspirasjon på Nesodden en rimvakker oktoberhøstdag i 2010. Jeg vil takke Birgit Rimstad for lånet av gode og nødvendige kilder. Jeg vil takke min veileder Espen Schaanning for sin tålmodighet og for å ha dyttet meg i positiv retning, - selv om tiden ble knapp, og visittene så alt for få. Hjertelig takk også til de nærmeste av mine våpendragere, som gjorde at jeg holdt ut alle årene på Blindern: Geir L. Jackson, Teemu Paivarinne, Ola Sørensen, Jan Erik Skretteberg, Mads Sander, Geir Olsen, Lars Sundøen, og ellers alle andre som har vært fruktbare bidragsytere i diskusjoner om alt fra kulturparodi, til spekulasjon om de har lettøl i kranene på Cafe Abel.

Og helt til sist en takk til Vallen. Du inspirerer og virker i verden fortsatt!

Gjerdrum/Oslo 11.11.11

Ola Skage Sander

Innledning

Jeg ønsker i denne avhandling å komme nærmere inn på Jens Ingvald Bjørneboe (1920 - 1976) sin kritikk av sosialdemokratiet i Norge i etterkrigstiden fra 1945 og frem til 1957, en periode hvor først og fremst antroposofien utgjør det vesentligste idéhistoriske referansepunkt i hans livsanskuelse, - blant annet som medlem av Antroposofisk Selskap (1944 – 1976), Steinerskole lærer (1950 – 1957), redaktør av Steinerskolebladet *Ny skole* (1952 – 1955) og som sporadisk målbærer av antroposofien i norsk offentlighet, særlig i forbindelse med den såkalte Grimberg-debatten, (1955) hvor han bl.a. anlegger et lengre forsvarsmanifest for antroposofien i *Dagbladet* med artikkelen ”Antroposofien. Reinkarnasjon og karma”², og som en konsekvens av Jonas-debatten, (1955/56) som oppstod i forlengelsen med utgivelsen av romanen *Jonas*. Ingen av debattene var i utgangspunktet tilsiktet fra Bjørneboe sin side, men de brakte antroposofien tematisk ut i det offentlige rom, og slik fikk han en mulighet for å begrunne sitt syn. Når det gjelder forfatteren og lyrikeren Bjørneboe tilkjennegir han ikke sitt antroposofiske ståsted i sine litterære verker, men for eksempel i *Hertug Hans* og *Jonas* er det pasasjer med klart opphav i Steiners verdensbilde. Det samme gjelder hans dikt, der det antroposofiske innslaget ligger som et skjult budskap. Kritikken som fremsettes er samtidig ment som et forsvar for mennesket. Angående kulturen skriver Bjørneboe:

”I enhver dypgående definisjon av ordet ”kultur” vil man komme til at det er et i høyeste grad moralsk betinget begrep; ”kultur” har noe med forholdet til medmennesket å gjøre, det har i sin moderne betydning et innhold av bl.a. menneskelighet. Et kultursamfunn er i dypere forstand det motsatte av en jungel, det motsatte av ”kampen for tilværelsen”, det motsatte av ”den sterkeste rett”. I et slikt samfunn står man i et forhold til medmennesket, ikke til ”skole vesenet” eller ”vesener” i det hele tatt”.³

Jeg vil i den første delen gjøre rede for sosialdemokratiets idé for samfunnet, som det utgangspunkt for Bjørneboes kritikk. I den andre delen, hvor jeg kommer inn på Bjørneboe vil jeg først ta for meg motiver og forutsetninger som ligger forut for den kritikken som reises etter 2. verdenskrig og utover mot siste halvdel av 50 – tallet. Her vil det være nødvendig å trekke inn enkelte biografiske hendelser fra ungdomsårene: dette klargjør hvordan synet på skjebne, kunst og åndsliv leder Bjørneboe til et forsvar for mennesket, som utvikler seg i logisk sammenheng med det voksende, sosialkritiske engasjement. Deretter følger selve debatten og de spesifikke sider ved sosialdemokratiets prosjekt som han kritiserer. Først kommer jeg inn på kritikken av staten som garantist for borgernes liv, der han advarer mot

² ”Derfor må det ligge meg på hjertet som antroposof å få uttalt at...”. Bjørneboe. ”Antroposofien. Reinkarnasjon og karma”. *Dagbladet* 25.10.1955.

³ Bjørneboe. ”Ungdommen og samfunnet”. I Bjørneboe, *Under en mykere himmel*, 170.

det autoritære prinsipp, hvor han illustrerer ondskapens tilsynekomst i relasjon til vektleggingen av en kollektiv tankegang, samtidig som han kritiserer positivismen og naturvitenskapens objektive skalaer. Deretter skal vi gå mer in på det pragmatiske. En kritikk som er ment å ramme må også følges opp av et alternativ til det bestående. Dette blir også et av oppgavens tema: Hva skjer med Bjørneboes overskridende prosjekt i det han møter det etablerte syn i en direkte polemikk? Vi skal se på Bjørneboes svar og håndtering av dette spørsmålet i møte med offentligheten og fagprofesjonene først i Grimberg-debatten, som i sin kjerne var et oppgjør med den vitenskapelige darwinismen og et forsvar for mennesket i antroposofisk forstand, deretter i Jonas-debatten som avstedekom uklarheter, men som i praksis kom til å dreie seg om enhetskolens ideologi og pedagogiske filosofi knyttet til maktstrukturer og oppdragelsen. Her havnet også Steinerskolen som institusjon i fokus. I begge debattene påstår han å forsvare individets autonome, subjektive ressurser som åndsvesen i Steinersk innpakning, i en tid der det etablerte politiske bilde i større grad hadde et mål om en mer konseptuell beherskelse av forholdt mellom subjekt og objekt.

For sosialdemokratiet er opplysningstanken knyttet til tanken om fremskritt. Bjørneboe oppfattet den samme tendens som et regresjonsfenomen: Det moderne samfunns formålsrasjonalitet som et allestedsnærværende fenomen, det vil presse individene på kalkulerende vis til å underkaste seg en monetær logikk. Og hvis en ser strengt på det, et ”mål” om å viske ut forskjeller, der mer subjektive egenskaper som for eksempel kvalitet, integritet, dybde og personlighet blir av sekundær betydning så lenge det stod i veien for det kollektive. Bjørneboe uttrykker sine tanker om samtiden i et intervju med Carl Keilhau 19. oktober 1951, der Keilhau spør retorisk: ”Som antroposof er De vel misfornøyd med litt av hvert i vår tid?” Bjørneboe svarer:

”Jeg mener vår samtid er falt for en dyrkelse av egoismen i alle dens former, også mer subtilt på det vitenskapelige og filosofiske området. Ikke minst står vi overfor en total økonomisering av tilværelsen. Snusfornuften sitter i høysetet, og den strekker tydeligvis ikke til for å redde oss fra katastrofen vi aner nærmer seg. Det som må til, er en spiritualisering av tenkningen, av hele livsbildet...”⁴

Når Bjørneboe kritiserer er det for å fremheve menneskets muligheter. Det er den gjennomgående agitasjonen i personlig form, og vi gjenfinner det også i forfatterskapet, der menneskets erkjennelse av egne, onde handlinger er en viktig forutsetning for at

⁴ ”Poesien som livsanskuelse”. Jens Bjørneboe intervjues av Carl Keilhau. I Verdens Gang, 19.10.1951.

romanpersonene skal velge det gode. Særlig fremtredende er det i *Før hanen galer*, men også tematisk til stede i Jonas og *Under en hårdere himmel*⁵.

Litt mer om bakgrunnen for valg av tidsramme for besvarelsen: 1945, slutten på 2. verdenskrig, markerer et tidsskille, og det var omtrentlig nå Bjørneboe startet å produsere og publisere sine kritiske tekster, først og fremst i *Aftenposten* og tidsskriftet *Spektrum*, og fra senere på 50-, tallet, blant annet i tidsskriftene *Ordet* og *Frisprog*. Det var også nå det politiske Norge, ledet av en sosialdemokratisk regjering, skulle samle nasjonen og ta fatt på en felles gjenreisning av landet.

Når det gjelder året 1957 regnes det som et vendepunkt og en overgangsfase for Bjørneboe, både hos biograf Fredrik Wandrup⁶ og biograf Tore Rem⁷. Helt konkret var dette året han sluttet som Steinerskolelærer og la ut på sin lange ferd i ”landet kaos”, hvor han endte opp i Italia,⁸ der *Under en hårdere himmel* ble hans foreløpige farvel til den norske offentlighet⁹. I et brev til sin fetter André Bjerke fra byen Positano i desember samme år beretter han satirisk: ”Det må være hårdt for Arbeiderpartiet og Dagbladet å ikke kunne få forbudt solskinnet her nede”¹⁰. Jeg vil si litt mer om denne endringen hos Bjørneboe, da den langt på vei markerer ”slutten” på hans antroposofiske periode. Senere når han returnerer til den Norske offentlighet, er det med en mer markant anarkistisk profil. Dette er også med på å underbygge den livslange, rotløse, indre spenningen han bar på, som vi skal returnere til. Det vi imidlertid kan påpeke er at det ikke er snakk om et definitivt brudd i et dannelseshumanistisk perspektiv. Kildene virker klargjørende i så henseende: I et intervju med NKPs avis *Friheten* fra 11.februar 1961 sier Bjørneboe selv: ”Jeg er for så vidt antroposof fortsatt. Men jeg mener Rudolf Steiner må behandles fritt og udogmatisk. Det er mange verdifulle poeng og hente hos ham”. Tone Bjørneboe påpeker også et slikt poeng i ”tidsskriftet for en ny kultur”, *Arken*: ”Det han sa var at han ikke var ferdig med antroposofien i seg selv, men han var til veis ende med antroposofien slik den kom til uttrykk

⁵ Yngvild Risdal Otnes. ”Av jorden har vi gjort et slakterhus”. I *Frihet! Sannhet! Temaer i Jens Bjørneboes forfatterskap*, redaktør Yngvild Risdal Otnes, (Oslo: Pax forlag a.s, 1977), 29.

⁶ Fredrik Wandrup, *Jens Bjørneboe: mannen, myten og kunsten* (Gyldendal Norsk Forlag AS 1984), 79 – 80.

⁷ Tore Rem, *Sin egen herre: en biografi om Jens Bjørneboe* (Cappelen Damm AS, 2009), 478.

⁸ Wandrup, *Jens Bjørneboe*, 80.

⁹ Bjørneboes sosialkritikk utover på 1960 og 1970- tallet tok i større grad utgangspunkt i anarko - syndikalistiske standpunkter, enn fra metafysikkens utgrunnelige univers, selv om rollene glir over i hverandre. Utslagsgivende for denne dreiningen er blant annet lesningen av Max Stirners *Der Einzige und sein Eigentum*, som for øvrig tangerer både Nietzsche og Steiner. Samfunnskritikken blir også mer konsentrert og saksorientert hos Bjørneboes i denne perioden.

¹⁰ Bjørneboe, *Brev i utvalg*, (Oslo: Pax Forlag), 61.

i Norge”.¹¹ Den respekterte Bjørneboe kjenner Kaj Skagen oppsummerer det slik: ”Jens Bjørneboe stod fra tidlig 1940-tallet til sent på 1950-tallet i et intimt og aktivt forhold til Rudolf Steiners tankeverden. Skjønt dette *intime* og *aktive* forhold opphørte i årene omkring 1957, brakte han med seg på sin videre vei noen grunnidéer fra sitt antroposofiske studium”.¹² Bjørneboes nære venn Karl Brodersen støtter Skagens postulat, men vektelegger også personlige årsaker til oppbruddet: ” Han gjennomgikk en dyptgående livskrise, noe alle brevene fra den gang bar bud om... Jeg tror aldri Bjørneboe for alvor tvilte på antroposofiens grunnleggende sannheter, men han maktet ikke å gjøre dem til sannheter for seg og dermed til elementer i sitt liv og sin kunst”.¹³ Bjørneboe skriver det selv også i et brev til ”Kong Sigurd”, poststemplett Dornach, Sveits, 18.9.1958: ” De siste par år har jeg utvilsomt vært i en krisetilstand med både mitt liv og arbeide, - antagelig burde jeg reist ut noe tidligere”.¹⁴ Bjørneboe var også medlem av det Antroposofiske selskap fra innmeldingen i 1944 og til sin død.¹⁵ Riktig nok som passivt medlem, -Tone betalte kontingenten. I denne forbindelse er det også verdt å nevne at i følge Inge S. Kristiansen er det i de fire siste romanene han skrev; trilogien om bestialitetens historie, *Frihetens Øyeblikk* (1966), *Kruttårnet* (1969), *Stillheten* (1973) og hans siste roman *Haiene* (1974), at den antroposofiske metafysikken er sterkest tilstede i hans forfatterskap¹⁶. Når Bjørneboe selv ser tilbake på sin periode som mer markant antroposof, beretter han til *Morgenposten* i 1970 at det viktigste ved den antroposofiske lære var det ”ekstremt metafysiske” i Steiners tenkning og at ”reinkarnasjonslæren gir en nødvendig og logisk forklaring på menneskelivet og tilværelsen”.¹⁷ Konkret uttrykker Bjørneboe reinkarnasjonstanken i forhold til Steiner slik:

” Reinkarnasjonstanken er hos ham uløselig knyttet til en nøktern vitenskapelig oppfatning av hele evolusjonsproblemet, og illustrert ved det meget stort antall biografiske eksemplarer. Den andre siden av de gjentatte jordlivs idé er hva han kaller ”karma”, den moralske skjebnelov, som gjør at et menneske i sine liv alltid vil følges av metamorfoser av sine innerste, egne moralske konflikter – men alltid i forhold til andre mennesker. Dette forhold til medmennesket er hovedsaken i Rudolf Steiners verk...”.¹⁸

¹¹ Tone Bjørneboe. I *Arken*, 1981, nr 4.

¹² Kay Skagen, *Metafysikk eller Selvmord: et essay om Jens Bjørneboe og antroposofien*. (J.W. Cappelen Forlag A/S, 1996), 9.

¹³ Karl Brodersen. I *Arken* 4 – 1981.

¹⁴ Bjørneboe, brev til Sigurd Hoel, gjengitt i *Jens Bjørneboe Brev i utvalg*, 95.

¹⁵ Inge S. Kristiansen, *Jens Bjørneboe og antroposofien: En analyse av esoteriske og mytologiske motiver med hovedvekt på det sene forfatterskapet* (Oslo: Solum forlag, 1989), 11.

¹⁶ Kristiansen, *Jens Bjørneboe og antroposofien*, 12.

¹⁷ Gjengitt i Wandrup, *Jens Bjørneboe*, 73.

¹⁸ Bjørneboe, ”Antroposofien. Reinkarnasjon og karma”. I *Dagbladet* 25.10.1955.

Til slutt: Den kjensgjerning at han selv ønsket en begravelse etter Kristensamfunnets ritualer, - hvis ritual i sin tid fikk sin utforming av Steiner¹⁹, vitner om at metafysikken alltid var tilstede som en grunnstemning i han.

Til tross for denne opplagte kontinuitet til den ”senere Bjørneboe” understreker Tone Bjørneboe det som også blir mitt poeng her, hun skriver at ”... den unge Bjørneboe slett ikke alltid stod for de samme meninger som den eldre kom til å gjøre. Dette gjelder først og fremst forholdet til den ytre, konkrete og politiske virkelighet²⁰. Og det er nettopp det overordnede tema her: Bjørneboe, som antroposof i forhold til den politiske og kulturelle diskurs.

Hvis vi ser rent bibliografisk på Bjørneboes produksjon innenfor denne oppgaves ramme har han i 1947 sitt første skriftlige arbeid på trykk 26.8 i Aftenposten, en kronikk om den svenske maleren Ernst Josephson. Sitt første litterære verk, - lang novellen *Hertug Hans* skriver han i 1948 (utgitt først i 1972), og siden følger romanene *Før hanen galer* (1952), *Jonas* (1955) og *Under en hårdere himmel* (1957). Sine første dikt (”Høst”, ”Barndom”, ”Ynglingen” og ”Emigranten”) har han på trykk i riksmålsorganet *Ordet* i 1950, før lyrikeren gir ut diktsamlingene *Dikt* (1951) og *Ariadne* (1953). Diktene vil jeg la ligge, da denne sjangeren gir større rom for fortolkninger og uklarheter, enn presiseringer. Da Bjørneboe er en sterkt selvbiografisk forfatter, vil jeg la noen av de tanker han fremsetter i romanene, eller gjennom romankarakterene, komme frem der jeg anser det for å styrke et utsagn, eller der jeg finner det relevant. I tillegg til de litterære publiseringene, strømmer det ut en rekke kronikker og leserbrev i lokale og landsdekkende aviser, (og noen danske). Dessuten finnes en mengde essays, der de vesentligste for denne oppgaven er de pedagogiske essays publisert i Steinerskoletidsskriftet *Ny skole*. I tillegg vil jeg komme innom enkelte private brev. Det er i første rekke de mer personlige sjangere som vil bære denne oppgaven²¹. Når det gjelder Bjørneboe som praktiserende yrkesaktør trer han inn som sløydlærer på Steinerskolen ved Smestaddammen i 1950, for siden å virke som heltidslærer ved skolen mellom 1951 og 1957.

Som nevnt er Steiner og den antroposofiske ”lære” fremtredene, som den mest sentrale metafysiske overbygningen for Bjørneboe på denne tiden. Det er naturlig og nødvendig å

¹⁹ Kristiansen, *Jens Bjørneboe og antroposofien*, 26.

²⁰ Tone T. Bjørneboe i innledningen til *Jens Bjørneboe: bøker og mennesker: Artikler 1947 – 1975*. I utvalg ved Aud Gulbrandsen og Jadwiga Teresa Kvalsheim, 7.

²¹ Jeg vil understreke at det for eksempel foreligger en rekke essays som er skrevet etter perioden 1957, som ville være interessante, likeså romaner, som for eksempel hans idéhistoriske *Opus Magnum Frihetens Øyeblikk*, hvor frihetsbegrepet i selvbiografiske vendinger fremkommer. Men disse vil også bli anakronistiske. De få stedene jeg benytter kilder etter 1957, er der Bjørneboe benytter et tilbakeskuende perspektiv og beretter om hendelser innenfor oppgavens tidsperiode.

komme inn på deler av antroposofien der jeg finner det hensiktsmessig, men jeg vil ikke gå inn på noen omfattende diskusjon om Bjørneboe som antroposof, - Steiners ”lære” vil mer være som en konsekvens, da Bjørneboes utgangspunkt for kritikk og forsvar ofte har sitt legitimerende referansepunkt i idéer herfra. Det foreligger allerede litteratur som tar opp Bjørneboe tematisk som antroposof²².

Det idéhistoriske utgangspunktet til denne avhandlingen er å finne i Arbeiderpartiets *Grunnsyn og retningslinjer*, vedtatt på landsmøtet i 1949. Her kan vi lese: ”Sammen med demokratiske sosialister verden over kjemper Det Norske Arbeiderparti for å sikre frihet for alle og for å fjerne nød, utrygghet og ulikhet”²³. Her uttrykkes også en intensjon om forsoning, der arbeiderbevegelsen ikke lenger skal være en spesifikk kampbevegelse (slik det fortonet seg i mellomkrigstiden) for en enkelt klasse eller gruppe av folket, ”... men for alle som vil finne sin plass i et samfunn bygd på samarbeid og felleskap,”²⁴ der ”Sosialismens mål er å skape frie mennesker”²⁵. Følger vi denne kontinuitetsbærende tanken til Arbeidsprogrammet til stortingsperioden 1953 – 1957, heter det: ”Mennesket er midtpunktet i all sosialistisk politikk. Alle ting i samfunnet skal tjene mennesket”.

Dette program for det politiske Norge stod, som jeg skal vise, for et vesentlig brudd med den tankegang en finner hos Bjørneboe. Arbeiderpartiets *frihet for alle* var brolagt gjennom en sterk stats initiativer, og skulle fullbyrdes gjennom en kollektiv tankegang med vektlegging av enhet, konsensus og en samlet offentlighet. Bjørneboe kritiserte et sosialdemokratisk regime som var i ferd med å fullbyrde den langsomme overgangen fra dannelseshumanisten til økonomen og fagpersonen som samfunnets generalistekspert. Et regime der ”positivismen”, ”naturvitenskapen”, ”fremskrittet” og ”materialismen” var honnørord.

Når jeg skal diskutere Bjørneboe i et politisk perspektiv, vil jeg ta utgangspunkt i den instrumentelle betydningen knyttet til det politiske begrep. Det vil si tett opp til den konvensjonelle oppfattelsen og det som foregår innenfor rammene av de politiske institusjonene med vekt på samfunnets offentlige mål og middelvalg. ”Politikk” som begrep

²² Den hittil mest ambisiøse psykologiske tolkning av Bjørneboe sett i lys av antroposofien, som gir interessante forståelser reises i Kaj Skagens volumiøse essay fra 1996, *Metafysikk eller selvmord: Et essay om Jens Bjørneboe og antroposofien*, som kan leses som en korreksjon, kritikk og utvidelse av Inge S. Kristiansens utgivelse fra 1989, *Jens Bjørneboe og antroposofien: En analyse av esoteriske og mytologiske motiver med hovedvekt på det sene forfatterskapet*. Videre foreligger det en grundig biografisk beskrivelse av Bjørneboes vei inn i antroposofien under sitt Stockholm eksil under krigen i Tore Rems *Sin egen herre*. (137-180).

²³ Grunnsyn og Retningslinjer, 1949.

²⁴ Grunnsyn og Retningslinjer, 1949.

²⁵ Grunnsyn og Retningslinjer, 1949.

rommer flere lag og flere ulike nominaldefinisjoner. I det følgende vil jeg forholde meg til politikk som en dualitet som i sum utgjør det *politiske*: Det deskriptive på den ene side, - det politiske som program, sammenfattet i teori og ideologi: Et ønske om hvordan noe skal være, som det normative utgangspunkt for den praktiske gjennomføringen. For å komme tettere på Bjørneboe må begge perspektiver legges til grunn, og det må settes i relieff til det han kritiserte, - sosialdemokratiet med dets moderne trekk. For å klargjøre Bjørneboes troverdighet vil jeg derfor se på i hvilken grad han ser antroposofien som en samfunnsdannende isme, og hvordan han eventuelt ser for seg en intervenierende overgang fra den idé, hvis klarhet og sannhet utviklet innenfor metafysikken, kan benyttes som løsningsverktøy for de problemer og utfordringer som omgir oss i den ytre verden.

Bjørneboe omtaler eksplisitt, som vi skal se, at han ikke har noen metode. Men på generelt grunnlag stilte Bjørneboe seg i opposisjon til positivismen og dens antimetafysiske erkjennelsesteori, og med det utførte han en modernitetskritisk øvelse: En kritikk av den vitenskapelige revolusjon og opplysningens krav på å gi tidløse og allmenngyldige normer for hva som er gyldig kunnskap. Bjørneboe betvilte dermed at det var mulig å forstå mennesket og samfunnet ut fra objektive kriterier, legitimert av vitenskapens gyldighet hva angår prinsipper som rasjonalitet og sannhet. Tvert i mot argumenterte Bjørneboe for at både rasjonaliteten og sannheten var stivnet i et feilaktig syn knyttet til erkjennelsesteori og virkelighetens substans.

Det er på det rene at Bjørneboe var en betydelig aktør: Hans sterke tilstedeværelse i den norske offentligheten både som forfatter og debattant i etterkrigstiden gjør han til en markant del av vår nyere nasjonale kulturhistorie²⁶. I egne øyne kan det se ut som han talte til offentligheten som en ”utvalgt”, en bærer av en absolutt sannhet. Med André Bjerkes ord: Han hadde lest Novalis og forstått ham: ”Vi er utsendinger med et stort oppdrag. Vi er kallet til å danne jorden”²⁷. Et oppdrag av grensesprengende karakter, med et mål om en overskridelse til et nytt kulturtrinn: ”Hvis jeg stod på skafottet, og fikk holde min siste tale, da ville jeg gjenta disse tre ord: Mennesket er usynlig. En gang må vi innse dette, og skape en ny kultur ut fra denne innsikt. Før vi selv har forstått at det er dette det kommer an på, kan vi aldri ta makten fra politikerne”²⁸. Rem skriver at Bjørneboe på denne tiden oppfattet seg selv som en åndelig

²⁶ Wandrup, *Jens Bjørneboe*, 29.

²⁷ Andre Bjerke, ”Innledning til ”Under en mykere himmel” (1976)” gjengitt i Jens Bjørneboe, *Under en mykere himmel: pedagogikk og antroposofi* (Oslo: Antropos Forlag, 2006), 64.

²⁸ Bjørneboe, gjengitt i *Jens Bjørneboe om seg selv*, av Kaj Skagen (Oslo: Den norske Bokklubben A/S, 1984), 55.

individualistisk opprører i en materialistisk og kollektivistisk tid²⁹. Denne tanke, som sett utenfra ikke kan oppfattes som annet enn elitisk, bekrefter Bjørneboe langt på vei selv i et intervju med *Alle Menn* fra 1976. Her ser han seg tilbake og sier: ”Det gikk mange år før jeg forstod at min hjerne var annerledes laget enn andre menneskers på denne måten. Den var ikke bedre, men annerledes. Dette har fulgt meg hele mitt liv – og det dreier seg ikke om følelser, anelser eller ”tro”, - det dreier seg for meg om *erfaring*”³⁰.

Kritikken mot det politiske som stod i et gjensidig forhold til vitenskapen, var nødt til å komme: Den er ved selve sin metodologi nøytral og ufølsom overfor mennesket og dets individuelle potensial og karakter. Med Bjørneboes ord: ”I et sunt menneske er trangen til å leve for noget utover det rene stoffskifte så uutslukkelig som trangen til mat og drikke. Den er en del av hans sundhet”³¹.

Med borgerlig bakgrunn, mente Bjørneboe å ha førstehånds kjennskap til falskheter og hykleri, og han utfordret konvensjonene og normene fra innsiden, noe som nok har vært med på å gi ham en grad av autensitet, troverdighet og publisitet. Dette bilde passer også med den karikerte kunstnermyten: Det erkjennende individ som reagerer negativt på sitt borgerlige miljø og sin bakgrunn. Hans Jæger, - ”Norges første store, lurvete metafysiker”³² ble tidlig et forbilde og hylles i sin kamp for historiens mål: ”Menneskets veldige møte med seg selv”, med en klar allegori til Novalis i hans *Hymnen an die Nacht*: ”Dannelsens høyeste oppgave er at mennesker erobrer seg sitt transcendentale selv, å være seg selv og sitt selvs selv til samme tid”³³. Denne tanke er jo også det som bærer både Kierkegaards subjekt filosofi og Steiners erkjennelsesprosess, som vi kommer til.

Når det gjelder sitater fra Bjørneboes hånd er de gjengitt slik de står i kildene, uten ortografiske rettelser. Som André Bjerke skriver: ”Han var en elsker av ordene, men en hater av ordlister. Når man foreholdt ham dette, pleide han å svare at Shakespeare skrev sitt navn på 24 forskjellige måter”³⁴.

²⁹ Trond Berg Eriksen, Andreas Hompland og Eivind Tjønneland, *Et lite land i verden: Norsk idéhistorie bind 4* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 2003), 116.

³⁰ Gjengitt i Skagen, *Jens Bjørneboe om seg selv*, side 73.

³¹ Bjørneboe, ”De frafaldne”, *Spektrum* nr 3, 1950.

³² Bjørneboe, ”Hans Jæger” i *Norge, mitt Norge* (Oslo: Pax forlag 2003), 125.

³³ Skagen, *Metafysikk eller Selvmord*, 40.

³⁴ Bjørneboe, *Samlede Dikt* (Oslo: Gyldendal 6. utgave, 2006), 13.

Problemstilling

Jens Bjørneboe er ofte sett på som en idealist og enkeltmenneskets forsvarer. Etter å ha blitt introdusert for antroposofien under 2.verdenskrig, er det etter krigen en gjennomgående argumentasjon at han forsvarer mennesket og enkeltindividet, i en offentlighet som i følge han selv var kuert under den kollektive tankegangen som det Norske sosialdemokratiet representerte. Jeg vil forsøke å vise at det er spesifikke psykologiske trekk ved mennesket Bjørneboe som danner et nødvendig grunnlag for den kritikk han kom med i perioden 1945 - 1957. Jeg vil gjennom denne oppgaven argumentere for at hans idealisme er lite samfunnsorientert i form av organisatoriske prinsipper, og at det først og fremst er seg selv, sin kulturkrets og sine forbilder han forsvarer, der i utgangspunktet gode intensjoner ender i en isolert utenfor posisjonering, som både er elitisk, og paradoksalt nok, autoritær.

Sosialdemokratiet og dets ideologiske kjennetegn

For å klargjøre den kultur og det politisk idésyn Bjørneboe opponerte mot, kan vi begynne med å se på noen momenter som bidro til ideen om en kollektiv oppslutning om politikken i Norge.

Der mellomkrigstiden var preget av uforsonlige motsetninger og klassekamp som tankelivet måtte forholde seg til, oppstod det i Norge etter 2. verdenskrigs slutt et samlingsmotiv og en fellesskapsidé som var ukjent etter 1914-18, da nye kollektivistiske oppfatninger av "Norge" slo inn³⁵. Selve okkupasjonstiden på 40 -tallet virket på idélivet i Norge: Under en fremmed makt fulgte disiplinære forordninger som tvang og innordning, og med det tap av suverenitet. Det oppstod i befolkningen en kollektiv følelse gjennom en felles distansering "mot det tyske" og en tilsvarende samling "for det norske". I folkløse, vitser, anekdoter like fullt som i åpen argumentasjon var dette en bærende forestilling om det tyske som noe negativt. I fellesprogrammet fra 1944 kan vi lese: "I skyggen av fengslene, konsentrasjonsleirene og retterstedene skapt et kameratskap vi før ikke visste noe om, en evne til... samarbeid som vi før ikke visste vi hadde"³⁶. En av Hjemmefrontens plakater, som kunne skues over hele Norge etter kapitulasjonen 8.mai bar bud om den nye tid: "Sammen skal vi bygge landet opp igjen som et bedre, rikere, lykkeligere hjem for alle". Et vesentlig poeng i en idéhistorisk sammenheng er at fellesskapsideene som vokste frem som et forpliktende ideal gikk ut over de

³⁵ Hans Fredrik Dahl, *De store ideologienes tid: Norsk idéhistorie bind v.* (Oslo: H. Aschehoug & Co 2001), 8.

³⁶ Fellesprogrammet, 1944.

institusjonaliserte partiskiller, der tidligere divergens og polarisering nå tenderte mot større enighet og en felles ambisjon, der de politiske partiene gikk sammen om ett felles program: Den overordnede norm som brøt frem som den styrende idé for etter krigssamfunnet i 1945 var tuftet på felleskap og kollektivism³⁷. Den overveldende erfaring av fellesskapet, som så tydelig taler gjennom krigs- og frigjøringskildene, ble til en idé om felles opptreden og felles løsninger så sterke og gjennomtrengende, at den må forstås som en ideologi – en ny kollektivism som slo in i den politiske konfigurasjon, der Arbeiderpartiet fra høsten 1945 sto suverent³⁸.

22. juni i 1945 fikk Arbeiderpartiet rent flertall for første gang, med 76 representanter og en valgoppslutning på 41%. Det skulle bli begynnelsen på en sosialdemokratisk dominans de neste tjue årene, og en langvarig forpliktelse på fellesskapsløsninger og en konformitetsideologi i regi av en sentralisert statsmakt. Nedtoningene av de politiske frontene og en generell oppslutning om det politiske program kom tydelig til uttrykk gjennom Gerhardsen under et foredrag i Oslo Handelsstand i 1945: ”Det er første gang Norges Storting har et sosialistisk flertall. Ikke alle liker det. Men valgresultatet er på den annen side mottatt med ro, det er ikke noe tegn til panikk. I det kan en se en økt respekt for demokratiet og en større vilje til gjensidig forståelse. Det er et bevis for at avstanden mellom de politiske partier er mindre enn før krigen”³⁹.

Historiker Francis Sejersted tidfester det ”sosialdemokratiske hegemoni” til perioden fra 1945 til omkring 1970, en epoke der det norske samfunn var preget av en usedvanlig sterk og jevn økonomisk fremgang, med en generell omfavnelse av materialismen og i stigende grad forbrukersamfunnets ideologi. Sejersted skriver: Det er gode grunner for å begynne med å karakterisere sosialdemokratiets hegemoniske fase med å understreke det som er kalt den nye sakligheten, rasjonaliteten, troen på at man med vitenskapens hjelp vil kunne skape det gode samfunn⁴⁰. Historiker Berge Furre oppsummerer ”den sosialdemokratiske orden” som han tidfester til perioden 1952-1977, som ”prega av eit vidtgående verdifelleskap – konvergens-

³⁷ Dahl, *De store ideologienes tid*, 351.

³⁸ Dahl, *De store ideologienes tid*, 353.

³⁹ Olaf Solumsmoen og Olav Larssen, *Med Einar Gerhardsen gjennom 20 år* (Oslo: Tidens Norske Forlag 1967), 35.

⁴⁰ Francis Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder: Norge og Sverige i det 20. århundre* (Oslo: Pax Forlag, 2005), 233.

kring idear om sosial rettferd, utjamning og eit nettverk av velferdsinstitusjonar til å tryggja borgaranes liv og utvikling”⁴¹.

Teknisk-økonomiske prosjekter skapte materiell fremgang som igjen kunne realisere den utvidede enhetskolen og ikke minst velferdsstaten. Teknokratene og sosialingeniørane var de sentrale aktørane, der politikken styrte fremskrittet gjennom deres ekspertise, som kunne transformere vitenskapelig innsikt til praktisk samfunnsutvikling. Denne alliansen mellom politikk, vitenskap og ekspertise bidrar til å forklare sosialdemokratiets hegemoni⁴².

Økonomisk politikk og velferdspolitik med troen på vekst og utjevning var viktigere enn symbolproduksjon og identitetspolitikk⁴³.

Økonomisk investering i teknisk-vitenskapelig ekspertise nådde i 50- (og 60- årene) et høydepunkt, og med en overføring av vitenskapelig preget teknologi til større og større sektorer av samfunnslivet, blir dens funksjonsområde samtidig mer omfattende og gjennomtrengende. Siden den annen verdenskrig er vekselvirkningene mellom politisk og vitenskapelig, ekstern og intern utvikling blitt anerkjent som et vesentlig faktum innen undervisnings- og forskningsadministrasjonen i ledende industristater⁴⁴. I Arbeiderpartiets (kraft) sosialisme var tanken at om man bare utviklet produktivkreftene og bedret menneskets materielle betingelser, ville innbyggerne få det bedre. En allianse med vitenskapen og ”ekspertveldet” var nødvendig for å sikre dette utkomme. Fremskritt i vitenskapen ville si det samme som fremskritt i lykke⁴⁵. Karl Popper hevdet at vitenskapen *ved selve dens metodologiske grunnregler* støtter politisk frihet og demokrati,⁴⁶ der vitenskapelig sannhetssøken fører mennesket kollektivt nærmere og nærmere den store ”sannheten”.

Som en liten smakebit kan vi si at Bjørneboe ikke hadde noe ønske om å forsone seg, eller forsøke et kompromiss med den nye tankegang. Tvert i mot, i artikkelen ”De frafaldne” skriver han: ”Og ”tilpasningsvanskeligheter” overfor det livssyn som mer og mer preger skoler, forretningsliv og politikk er ikke lenger tegn på ”nevrosar” eller svakheter, men tvert i mot det siste, lille sprøde symptom på sundhet”⁴⁷. I *Under en hårdere himmel* fremtrer det uholdbare i situasjonen, og han skriver: ”En énsidig økonomisk betraktning av mennesket er like katastrofesvanger enten den skriver sig fra kapitalisten eller fra den sosialistiske

⁴¹ Berge Furre, *Norsk Historie 1914-2000* (Samlaget, 2000), 217.

⁴² Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder*, 235.

⁴³ Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder*, 236.

⁴⁴ Arne Næss, *Anklagene mot vitenskapen* (Oslo: Universitetsforlaget, 1980), 36.

⁴⁵ Berg Eriksen, Hompland og Tjønneland, *Et lite land i verden*, 37.

⁴⁶ Næss, *Anklagene mot vitenskapen*, 37.

⁴⁷ Bjørneboe, ”De frafaldne” i *Spektrum* nr 3, 1950.

planøkonom”⁴⁸. Den skeptiske holdning til materialismen og den vitenskapelige teknifisering av tilværelsen og ”maskinenes diktatur” som en ”sykdom” fra Amerika kommer til uttrykk i *Aftenposten* 20.03.1954 under ”Orientering i samtiden det viktigste som skjer”. Her omtaler han Robert Jungks bok *Fremtiden er begynt*, som: ”en reportasje som gir en mektig orientering i samtiden. Jeg tror man kan si: en uunnværlig orientering. Har man ikke lest den vet man intet om sin samtid.” Bjørneboe advarer her mot det fenomen som brer om seg i verden, som er en ytterligere omfavelse av det objektive, og en neglisjering av det subjektive. De bestemmende impulsene for vår fremtid vil bli, hevder han: ”den høyeste raffinertes intelligens på det tekniske område, og det intellektuelt og moralsk laveste tenkbare nivå på det mellom - menneskelige område der symptomet som oppstår er at det politiske liv er berøvet all skapende tankekraft, all sunn vilje”⁴⁹. Som det heter et annet sted i et av de mer klassiske Bjørneboe sitatene: ”I amerikanismens fotspor følger en stemning som gjør livet fattig og døden meningsløs. Døden er en uinvitert gjest, hvis ankomst ikke kan forhindres ved hjelp av kjøleskap og illustrerte magasiner”⁵⁰.

Vi har med det en polarisert idéfront mellom Sosialdemokratiet og Bjørneboe.

Bjørneboes skjebne

Bjørneboes harde og gjentatte utfall mot sosialdemokratiet har en klar sammenheng med det jeg vil kalle hans skjebnemotiv. Hvis vi ser på hans egne utsagn så foreligger det trekk ved hans personlighet som gjør at han ikke kan tilpasse seg den gjengse politiske struktur, ideologi eller kultur. Egenskaper ved hans personlighet peker fremover mot en nødvendig kritikk og behov for overskridelse av både det politiske og det kulturelle felt.

Metafysiker av legning og født anarkist

Som en liten ingress kan vi begynne med å gå tilbake til mars 1976, Bjørneboes siste leveår. I en samtale på Veierland med Bjørneboe og NRKs Haagen Ringnes, sier sistnevnte: ”Den eneste røde tråden gjennom alle dine bøker det er angrepet på det autoritære system og på den

⁴⁸ Bjørneboe, *Under en hårdere himmel* (Oslo: Pax forlag, 2006), 27.

⁴⁹ Bjørneboe, ”Orientering i samtiden det viktigste som skjer”. I *Aftenposten*, 20.03.1954.

⁵⁰ Bjørneboe, ”Amerika i oss”, *Spektrum* 5-6, 1952.

autoritære vanetenkning”. Hvor på Bjørneboe repliserer: ”Ja, men jeg mener, viktigere enn angrepet på det... er vel egentlig forsvaret for den enkelte, - men det går hånd i hånd”⁵¹.

I forlengelsen av dette er det verdt å se på Bjørneboe i et alter ego perspektiv. I forordet til diktantologien *Aske Vind og Jord* fra 1968 erkjenner han sin egen grunnleggende personlighet som ”...en spenning mellom en sterk innadvendt, og avgjort metafysisk legning på den ene side – og en like sterk utadvendt, polemisk og dokumentarisk, ”samtidsengasjert” og egentlig revolusjonær holdning på den annen side”⁵². Selv om det er en aldrende Bjørneboe som skriver dette, er det naturlig å tolke en *metafysisk legning* som en livslang ledsager.

Som menneske har Bjørneboe kunngjort sin metafysiske legning. I tillegg forteller han i et brev til den tidligere undervisningsminister Helge Sivertsen datert 8.9.69 at han også er født med et anarkistisk sinnelag: ”Derfor er det blitt klart for meg at jeg ikke bare av temperament, men også av teoretisk overbevisning, er anarkist, født anarkist – og aldri vil kunne bli noe annet”⁵³. Det skal her påpekes at den teoretiske overbygningen til anarkismen først tilkom senere i hans liv. I denne forbindelse er det mer interessant at han definerer seg selv med et *medfødt* anarkistisk temperament. Han har ingen ønsker om å viske ut eller på noe vis overse denne spenningen og tildels motsetningen som han bærer på. Hans mulighet og ønske ligger i å transcendere:

”Radikaleren bevarer sitt viljeforhold til virkeligheten, og han har muligheter til å vinne den hele verden, men med høy grad av fare for å ta skade på sin sjel. Han mister sin navlestreng til det metafysiske som en gang faktisk satte ham i gang, og alle hans gjerninger havner i meningsløst slagsmål og tomt stell. Melankolikeren bevarer navlestrengen til stjernene og kosmos, men han står i fare for at hans uttreden av menneskeheten har medført en annen amputasjon som ikke er stort bedre; han har mistet blodtilførselen fra den jordiske virkelighet og dens problemer, han har tapt jorden som moralsk eksperimentfelt. Han går glipp av eventyret med materien, og det er synd, for som eventyr betraktet er den selv et stykke metafysikk, og ligger helt på høyde med det metafysiske forsøk”⁵⁴.

Selv om den metafysiske legningen og en medfødt anarkisme blir formulert senere i livet, er det liten tvil om at Bjørneboes omdreiningspunkt i tilværelsen er sterkt knyttet til hans selvbeviste og autonome ”jeg”, som i praksis fremtvinger en anti-autoritær grunnholdning i forhold til den dikterende ytre verden. Eksistensialistisk innebærer det at metafysikken vil avkreve en høyre virkelighet. Og den anarkistiske holdningen vil vanskeliggjøre å skulle forholde seg til et gitt program, lære, ideologi, eller en forankring i de dogmatiske trekk ved

⁵¹ Hele intervjuet er tilgjengelig i skriftlig form, *Arken* 1981, nr 4.

⁵² Bjørneboe, *Aske Vind og Jord* (Gyldendal, 1968), 6

⁵³ Gjengitt i *Arken* 1981, nr 4.

⁵⁴ Bjørneboe, ”Hans Jæger” i *Norge, mitt Norge*, 124.

en religion, med sine læresetninger og profetier. Bjørneboe vektlegger religion, men først og fremst i et kulturperspektiv. Bjørneboe er med andre ord overlatt til seg selv, der han selv må ta konsekvensene av sin egen skjebne på alvor, en skjebne som bærer på sterke indre spenninger, der både det metafysiske og det anarkistiske vil kreve en dekonstruksjon av den etablerte politiske og kulturelle virkelighet. Dette indikerer også hvorfor han ikke spilte på lag med mer opplagte radikale strømninger, da opprørspotensialet i forhold til et fritt erkjennelsesliv er langt større i en metafysisk – spirituell søken. Svend Kærup Bjørneboe skriver om sin onkel: ”Han må ha følt at dette ”religiøse” inneholdt mer dynamitt mot det bestående enn den mer opplagte kultur-radikalismen. Med andre ord gikk hans radikalisme lengre enn for eksempel mer vanlig venstrepolitisk antiborgerlighet gjennom Marxisme og klassetenkning”⁵⁵. Et annet poeng i så hensende er jo også at metafysikken ikke lar seg kombinere med den marxistiske materialistiske dialektikk. Kaj Skagen oppsummerer Bjørneboe sin situasjon og det vi kan kalle en indre fortvilelse: ”Man blir gående og slepe på en verdensanskuelse som verken kan brukes eller kastes, høye aspirasjoner som verken kan oppfylles eller oppgis. En dyp indre splittelse, og alvorlige depresjoner, må bli følgene”⁵⁶. Nødvendigheten av å sprengte seg ut finner vi hint om i *Før hanen galer*: ”For i lengden går det ikke an å tvinge seg til å være en annen enn den man er. Man kan bli en annen, men det går ikke an å være ham”⁵⁷. Samtidig er han klar over oppbruddets konsekvens: I *Hertug Hans* sier den spanske generalen til sin gjest: ”Hvis man bryter sine plikter mot sitt fedreland og sin kirke, da får man ingen kraft. Man blir som et blad der er løsnet fra treet” Hvorpå Hertugen svarer: ”Ja...som et blad der er løsnet fra treet”⁵⁸. Og han er klar over smerten det innebærer: ”For bak det å tenke selv, står verdensrummets kulde, dødens ensomhet”⁵⁹. Men som Bjørneboe selv skriver: ”For det finnes intet annet fruktbart prinsipp enn det å ville møte virkeligheten som den er, ikke slik som man kunne ønske at den var”⁶⁰.

Det sjelelige nullpunkt

Bjørneboe forstod tidlig at noe var både galt og uutholdelig i *denne forunderlige verden*, og som vi har sett foreligger det en indre spenning i han som gjør overskridelsen av den etablerte

⁵⁵ Svend Kærup Bjørneboe, *Onkel Jens: et familieportrett av Jens Bjørneboe* (Oslo: H. Aschehoug & Co, 2001), 130-132.

⁵⁶ Skagen, *Metafysikk eller selvmord*, 25.

⁵⁷ Bjørneboe, *Før hanen galer* (Oslo: Pax forlag, 2006), 31.

⁵⁸ Bjørneboe, *Hertug Hans* (Gyldendal Norsk Forlag, 1972), 64.

⁵⁹ Bjørneboe, *Under en hårdere himmel*, 167.

⁶⁰ Bjørneboe. ”Steinerskolen – tar sikte på å utdanne barnas menneskelighet”. *Aftenposten* 30.12.1954.

tilværelse til en nødvendighet. Vi skal begrunne det litt nærmere. Han ble tidlig en grubler, og fikk tidlige en uro fra dypet i selvet, der en depressiv endogen tilstand rammet den unge⁶¹. I et brev til sin bror Ole Andreas datert 3.4.46 skriver den da 26 år gamle Bjørneboe:

”Jeg har i årevis frosset mer enn jeg er i stand til å uttrykke. Sandsynligvis begynte jeg å overskride det sjelelige nullpunkt allerede som middelskolegutt, det er jo da, i pubertetsårene, at man for første gang blir sig sin egen tilværelse, sitt ”jeg” bevist, og opdager sin bundløse ensomhet. Da begynner frosten”...” Det er jo nemlig ikke den ytre virkelighet det gjelder, det er ikke det som kan gjøre livet utholdelig, men det er den sjelelige mottagelighet man eiet som barn, og den alene, som kan redde stumpene”⁶².

Karl Brodersen skrev også om hvordan hans venn tok til seg erkjennelsen om verden, etter Bjørneboes bortgang skriver han:

”Han levet fra sin tidligste ungdom i en rent sjelelig verden, en verden av ondt og godt, stygt og pent, sort og hvitt, en verden av stormende lidenskaper og smilende idyll, kort sagt våre drømmers verden, Neptuns rike. Hans liv og forfatterskap bærer vitnesbyrd om hvor vanskelig, ja pinefullt det var å leve i dette riket og samtidig skulle møte de krav verden stiller. Det var grunnlaget for hans dype forståelse for barn og for alle slags outsiders, grunnlaget også for hans hårde dom over alle jordiske autoriteter”⁶³.

At tilstanden var av alvorlig art, er det liten grunn til å betvile. Bjørneboe hadde et selvmordsforsøk allerede som 13 åring. Han beretter om hendelsen til Haagen Ringnes: ”Det var et seriøst selvmord, en ren slump at jeg overlevet”. Og han forteller videre: ”Og det er jo klart at en 13-åring går jo ikke hen og henger seg uten å ha en grunn til det. Jeg vil anta at jeg allerede i den alder var plaget av såkalt depressiv sinnssykdom – nå er jo det et grensetilfelle – helt sinnssyk er jeg jo ikke. Men det depressive elementet må ha vært meget sterkt til stede allerede på det tidspunkt”. Det samme året i overgangstiden mellom barn og ungdom fikk han sin første politiske erkjennelse vekket: ”Det første virkelige jeg husker fra verden, var Hitlers maktovertagelse, så min politiske bevissthet må altså skrive seg fra 1933”⁶⁴.

En enkelt hendelse blir trukket frem som avgjørende for å forstå hans gryende engasjement for individet som et ukrenkbart objekt. 15 år gammel leste han skuespilleren Wolfgang Langhoffs bok *Myrsoldater*, som beretter om de tyske nazistenes fangebehandling av hovedsakelig sosialdemokrater og kommunister i konsentrasjonsleiren Oranienburg. For første gang skal Bjørneboe ha kjent den intense medlidenheten med ondskapens ofre⁶⁵. Dette må ha vært et bokstavlig vendepunkt, da Bjørneboe vender tilbake til denne selvbiografiske

⁶¹ Wandrup, *Jens Bjørneboe*, 16. Kaj Skagen gir et informativt bilde av den unge Bjørneboe i kapittelet ”Barndom og Ungdom” i *Jens Bjørneboe om seg selv*, 19-33.

⁶² Bjørneboe, Svend Kærup, *Onkel Jens*, 76-77.

⁶³ Karl Brodersen, *Steinerskolen* 1978, nr 2.

⁶⁴ Bjørneboe, ”Hans Jæger” i *Norge, mitt Norge*, 123.

⁶⁵ Wandrup, *Jens Bjørneboe*, 24.

opplevelsen ved flere anledninger. I *Før hanen galer* der hovedpersonen ”Jens” leser samme bok kan vi lese:

”Solen stod nesten stille på himmelen. Men mens jeg leste, ble den grå. For det var en underlig ting jeg leste i; den het ”Konsentrasjonsleieren Oranienburg”, og det var den første politiske bok jeg leste...Og allerede mens jeg leste, ble jeg klar over at de tingene som stod der, de ville jeg aldri få til å glemme igjen. Og det som skjedde mens jeg satt der og leste i de stille, blanke eftermiddagstimene, det kunne aldri gjøres ugjort igjen”⁶⁶.

I *Jonas* heter det:

Mitt bevisste liv begynte en sommerdag. Det vil være mulig å angi dato og klokkeslett: her begynner ”jeg”... Jeg var tretten år gammel, og gjennom en av livets bakdører var jeg blitt overlatt det første politiske dokument jeg har lest. Det var en skildring av KZ Oranienburg...Mens jeg leste ble solen sort. I flere år etterpå var det umulig for meg å begripe at verden fremdeles bestod. Jeg visste jo ikke at dette sorte solskinn i de stille eftermiddagstimene var min egentlige konfirmasjon...”⁶⁷.

Et annet sted i *Før hanen galer*, der ”Jens” beretter om at han har befattet seg med materialet som lå bak de såkalte ”legeprosessene”, heter det: ”Den som har vært i berget, han blir aldri mere glad. Og slik følte jeg meg den gang. Jeg hadde kastet et blikk inn i menneskenaturen – på en måte som jeg ikke var forberedt på, og jeg merket at den som har møtt den Onde, han blir heller ikke uten videre glad igjen”⁶⁸. Vi gjenfinner samme tanke og poeng i *Under en hårdere himmel*:

”Av alle våre handlinger er ingen så evige, så uomstøtelige, så varige, så uigjenkallelig som våre tanker. Jan kunne ikke lenger komme inn gjennom døren, tilbake over terskelen. Han var som prinsessen som har åpnet døren til Ridder Blåskjeggs hemmelige rum; ved en trolldom var han blitt en annen, selv om det bare var første skritt som blev tatt. Gradvis, skritt for skritt, måtte han videre inn i ensomheten”⁶⁹.

Og i *Hertug Hans* ser Spinola seg selv i speilet og oppdager et fremmed ansikt: ”Det viste et menneske som var kommet til livets grenseland, til bildenes og de brutte relasjoners land som ingen vender tilbake fra. Det viste et menneske som stod utenfor loven og som skulle tilhøre alle tiders og alle rikers broderskap av opprørere, fortvilede og selvmordere”⁷⁰. I Kaptein Falkenbergs erkjennelse i *Under en hårdere himmel* knytter Bjørneboe smerten til et universelt skjebnefelleskap: ”En urett som rammer en av oss, den treffer oss alle. Det er noe i oss som rammes av hver eneste urett som skjer i verden”⁷¹. Det vitner om en enhetstanke som knytter mennesket sammen i et skjebne felleskap, der mennesket må erkjenne dette som en forutsetning for at Bjørneboe kan virkeliggjøre sin intensjon om et høyere kulturtrinn. Dette

⁶⁶ Bjørneboe, *Før hanen galer*, 43.

⁶⁷ Bjørneboe, *Jonas* (H. Aschehoug & Co, 1972), 227.

⁶⁸ Bjørneboe, *Før hanen galer*, 43.

⁶⁹ Bjørneboe, *Under en hårdere himmel*, 168.

⁷⁰ Bjørneboe, *Hertug Hans*, 57.

⁷¹ Bjørneboe, *Under en hårdere himmel*, 210.

står i sterk kontrast til den konkurranseorienterte kapitalistiske økonomi i den materielle verden. Mer eksplisitt uttrykker han samme tanke i *Aftenposten*: ”Menneskene er oer, tilsynelatende adskilt, én for én. Men bare en brøkdel av dem er over vann; resten av dem ser vi ikke. Det meste er usynlig. Men kommer man langt nok ned, lang, lang, langt under vann: da er oene forbundet gjennom en felles havbunn”⁷². Viktigheten av denne tanke understrekes i beretningen om Gralsridderen Parsifal i *Jonas*, som vi kommer tilbake til.

Vi ser også hvordan den politiske oppvåkningen knyttes til ondskap med en direkte forbindelse til det autoritære prinsipp, som i sitt vesen handler om maktkonstellasjoner i en pyramidal hierarkisk form. I et essay fra 1968 beskriver Bjørneboe i et retroperspektiv det autoritære som det ondes rot, og at det slo ned i han som skolegutt: ”Det autoritære prinsipp, menneskers ubrytelige vilje til å bestemme over andres tanker, ord og handlinger. Trangen til å forulempe andre menneskers indre frihet er etter min erfaring det viktigste trekk hos svake mennesker: å ville bestemme over andre er alltid et symptom på indre svakhet, usikkerhet og angst”⁷³. Dette er de negative egenskapene som salamandermennesket bærer på, som vi skal komme tilbake til i kapittelet om *Jonas*.

Her ser en hvordan kunnskapen omsettes i erfaring for Bjørneboe, som en allegori til Platons hulelignelse om menneskets *paideia*; en innsikt i at tingenes sanne vesen nødvendigvis vil prege deg som menneske. Tematikken og kretsningen rundt ”det ondes problem” i sin tenkning og litteratur er i følge Bjørneboe selv ikke et bevisst valg, og nok en gang inntreffer følelsen av *skjebne*: ”Det er nu engang *mitt* tema, - det er ikke et tema jeg har valgt meg; det har vært en absolutt nødvendighet, aldri et valg... jeg har vært ”engasjert dikter” mot min vilje – mitt engasjement har jeg aldri kunnet unnslippe, - aldri flykte fra”⁷⁴.

Tematikken om den nødvendige overskridelse gjennomtrenger også *Hertug Hans* som Bjørneboe selv beskriver tematisk som: ”sinnets møte med virkeligheten, med urettens og bestialitetens verden, - med det uforståelige at en i seg selv god og vakker verden er blitt ond og urettferdig...” Og det er verden som sådan, og ikke først og fremst det kulturelle eller politiske som kommer frem i *Hertug Hans* hvor han ” forsøker å beskrive elendigheten uten politisk eller sosialkritisk overbygning”⁷⁵. Det er med andre ord et subjektivt menneskes møte med virkeligheten som skildres, og i denne virkeligheten går det under. Bjørneboe skriver:

⁷² Bjørneboe. ”Steinerskolen – tar sikte på å utdanne barnas menneskelighet. *Aftenposten* 30.12.1954.

⁷³ Bjørneboe, ”De siste dagers skinnehellige”. I *Norge Mitt Norge*, 33.

⁷⁴ Gjengitt hos Wandrup, *Jens Bjørneboe*, 55.

⁷⁵ Bjørneboe i forordet til *Hertug Hans*, 7

”Virkeligheten er mørk, grusom og skremmende. Verden – objektivt – kan vi ikke skildre, - vår eneste mulighet er å beskrive møtet mellom verden og et sinn”⁷⁶. Med en pessimisme og resignasjon på vegne av den bestående verden, må det uholdbare med nødvendighet erstattes med noe holdbart, og når Bjørneboe ikke finner dette mulig i den ytre verden, understreker det nødvendigheten av å løfte frem metafysikken som den sfære hvor mening kan finnes og skapes. Ut fra egne utsagn er det tydelig at Bjørneboe ser på verden nærmest som uutholdelig, og etter min mening er det en direkte konsekvens av denne innsikt at han fremelsker oppbruddet. Han har oppfattet en sammenheng mellom ”det onde” og ”det autoritære”. Hans skjebne som så sterkt er knyttet til en sjelelig tilstand må finne andre svar utenfor de autoritære imperativenes prinsipp. Som vi senere skal se forankrer han ikke kategorier som ”sannhet” og ”frihet” i det politiske, men i sitt eget subjekt. Bjørneboe var på mange måter lik sin egen romanperson i *Før hanen galer*, Claus Reynhardt som i Hamsunsk språkdrakt omtales som: ”... den utlending i verden han var”⁷⁷.

Men å argumentere for et fundamentalt og overskridende prosjekt vil innebære en dekonstruksjon og devaluering av de etablerte sannheter, hvor en siden fra et nytt tabularasa kan argumentere for en ny politisk og kulturell verdensanskelse.

Ungdomstiden: Arven etter Nietzsche og Jæger

Bjørneboes tanke om dekonstruksjon hegner nøye sammen med en idéhistorisk tradisjon, hovedsakelig forankret i Nietzsche og Kristianiabohemenes anarkisme og naturalistiske trekk: Tradisjoner som i utgangspunktet er sterkt apolitisk, kritiske og forakttulle ovenfor den gjeldende kultur, og det politiske rom med vekt på sine kollektive innordninger og objektive tilstrebelser.

I Ungdomstiden vokste Bjørneboes samfunnsradikalismen frem.”Straks han begynner på gymnaset, velter en ustyrlig foss av oppsamlet hat og aggresjon mot alt som heter autoriteter frem i ham”⁷⁸. Det kan være flere psykologiske årsaker til dette engasjementet, men det vil være plausibelt å tro at lesningen av *Myrsoldater*, et direkte møte med autoritetene i Flekkefjordtiden i forbindelse med en sex-anklage⁷⁹ og det anarkistiske sinnelaget, har vært triggende faktorer. Wandrup beskriver han som en sterk personlighet ”...fullstendig rensset for

⁷⁶ Bjørneboe i forordet til *Hertug Hans*, 7.

⁷⁷ Bjørneboe, *Før hanen galer*, 55.

⁷⁸ Wandrup, *Jens Bjørneboe*, 25.

⁷⁹ Se ytterligere hos Rem, *Sin egen herre*, 73 – 81.

respekt”⁸⁰. Intellektuelt skal han ha ligget langt foran sine jevnaldrende på den tiden, hans norsk lærer Edgar Molaug ved Kristiansand Katedralskole avsa følgende dom etter en stiloppgave: ”Dyptloddende besvarelse, tindrende klare i intelligens og samfunnsradikalisme”⁸¹.

Det var også nå Bjørneboes idé om dekonstruksjon av de vedtatte sannheter fant sitt intellektuelle svar hos Nietzsche⁸². På slutten av 1930- årene i skoletiden i Kristiansand utgjorde Bjørneboe og hans to kamerater Otto Jacobsen og Hårek Midtgaard den såkalte ”Zarathustra gjengen”⁸³. Nietzsche slo fast: ”Vi er ukjente for oss selv, vi erkjennende vesener, ukjente for oss selv: Det har sin gode grunn. Aldri har vi lett etter oss selv – hvordan skulle det gå til at vi en vakker dag kunne finne oss?”⁸⁴ I den ikke utgitte artikkelen ”Metafysikk eller selvmord” kan vi identifisere samme tankegang, der Bjørneboe legger seg tett opp til Nietzsches ord:

”Hva er meningen med mitt liv? Hva er meningen med *våre* liv? Og hva er altså et menneske, hvilket *billede* har vår kultur, vår samtid, av mennesket?... Før vi vet hva et menneskevesen er, før vi har et klart og utvetydig menneskebilde, kan vi ikke ha noe klart mål for våre eksperimenter og kamper for å skape økonomiske, politiske og – ikke minst – kulturelle vilkår, som er de rette for menneskets vekst og menneskehetens utvikling. Før vi vet hva mennesket er, vet vi heller ikke hva vi vil”⁸⁵.

Gitt Bjørneboes postulat står en her ved et filosofisk eksistensialistisk menneskesyn, der det ene grunnleggende spørsmål reduseres til *hvorfor* en lever, fremfor det mer pragmatiske *hvordan* en lever. Og som vi ser må en da først komme til bunns i hva et menneske er, og som vi allerede har forstått må metafysikken gi svaret. Gjennom *Zur Genalogi der Moral* argumenterer Nietzsche for hvordan den blinde vanetenkning og tiltro til overlevert kunnskap kan skape feilaktige etableringer av sannheter. Det er ikke her rom for å gå i dybden på Nietzsche, men med Bjørneboes kjennskap til Nietzsche, må vi anta at han her har plukket opp de sentrale ideene om at mennesket er fritt og selv ansvarlig for sitt eget liv, der sosiale (og for Nietzsche religiøse) konvensjoners beordringer ikke lenger har noen legitimerende makt. Som den ateistiske dommer, forkaster Nietzsche gjennom sine idéhistoriske polemiske hovedverker fra 1880 – årene: *Also sprach Zarathustra*, *Jenseits von Gut und Böse* og nevnte *Zur Genalogi der Moral* alle former dialektikk, - åndelig (Hegel) som materialistisk (Marx),

⁸⁰ Wandrup, *Jens Bjørneboe*, 26.

⁸¹ Gjengitt i Wandrup, *Jens Bjørneboe*, 26.

⁸² Wandrup, *Jens Bjørneboe*, 26.

⁸³ Rem, *Sin egen herre*, 51.

⁸⁴ Friedrich Nietzsche, *Moralens Genealogi: Et stridsskrift* (Spartacus forlag, 2010), 7.

⁸⁵ Gjengitt i *Jens Bjørneboe Bøker og mennesker*, 9-10.

metafysikk, moral, filosofi⁸⁶ og teologi: Som vi ser er det ikke alle sider ved Nietzsche Bjørneboe deler, men den dekonstruerende tanke om at hele den etablerte politiske kultur som livsnerve forvitrer, følger Bjørneboe - der ingen absolutt sannhet lar seg etablere eller begrunne. Mennesket blir slik rykket tilbake til historiens nullpunkt kulturelt, politisk og eksistensielt⁸⁷. Dette idéhistoriske poenget gjør også fysikken og naturvitenskapen ugyldig som første prinsipp, også den blir kun en sekundær utlegning om verden, og ikke en forklaringsmodell. Nietzsches postulat om ”Denne stolthet *skal* ydmykes, denne verddivurderingen *skal* devalueres”⁸⁸ kan vi si også er oppsummerende for Bjørneboes agitasjon mot det autoritære sinnelag. Bjørneboe var i likhet med Nietzsche primært opptatt av individets mulighet for selvrealisering, der begrepet om *vilje* er det normgivende. Eksempelvis gjenfinder vi denne tanke i *Før hanen galer*, der nettopp valget og viljen er et av grunntemaene; Der oppbruddet til Heidebrand står som en presisering av dette: ”Jeg vet det lar seg gjøre! Det lar seg gjøre for den som har en grunn til det!...Man bryter alltid opp fra,...aldri *til*”⁸⁹.

Viljen er også et vesentlig aspekt knyttet til et valg. Bjørneboe skriver at vi som mennesker vil stå overfor to prinsipper:

”Den ene vil holde videnskap og kunst lengst mulig fra hverandre – og det andre vil smelte dette sammen. Den første vil ha teorier som kan settes op på veggen en gang for alle – og det andre vil ha virkeligheten, som er spill levende og nesten umulig å få tak i. Tilhengerne av det siste er sig fullt klare over sin egen subjektivitet – de tar den med i regnestykket, og rykker dermed virkeligheten så langt inn på livet at man kan miste både mål og mæle. Alt blir på denne måte meget vanskelig. Men det blir ikke kjedelig”⁹⁰.

Sagt på en annen måte står mennesket overfor et valg, der den rasjonelle underkastelsen av en passiviserende form vil være betydelig mer motstandsfri, enn det humanistiske og kunstneriske alternativ: De er seg selv bevisst at det er en smertefull prosess som krever stor

⁸⁶ ”Filosofer skaper alltid verden etter sitt eget bilde og forsvarer bare en påstand de er kommet til på forhånd, for det meste et abstrakt og rensert hjerteønske som de vil finne grunner til på etterskudd... og uansett hvor autonome de selv føler seg i sin systematiske tilnærming til sannheten er ikke tenkningen deres noe nytt slik det umiddelbart kan virke som, det er snarere ”en gjenkjennelse, gjenerindring en tilbakevending og en hjemferd til sjelens fjerne, urgamle totalhusholdning som disse begrepene en gang vokste frem av.” Nietzsches poeng synes klart: Viljen til sannhet er fraværende, ”For det er en risiko knyttet til spørsmålet. Kanskje kan man ikke utsette seg for større risiko.” Friedrich Nietzsche, *Hinsides godt og ondt* (Oslo: Spartacus forlag, 1999), 27, 43 og 23

⁸⁷ Her er ikke Bjørneboes Nietzsche resepsjon entydig, for eksempel skriver han om forholdet til religion: ”Bibelhistorien er ikke å forveksle med religionsundervisning, ”Man kan med større grunn kalle den en utdanning i poesi, eller en undervisning i hva det vi si å være menneske; en første orientering om hvilke betingelser der er knyttet til det å leve på Jorden. Bjørneboe ”Det gamle testamentet og det enkelte barn” i Bjørneboe, *Under en mykere himmel*, 122. Det er den nye kulturen (”frykten for amerika i oss”) som er Bjørneboes anliggende.

⁸⁸ Nietzsche, *Moralens Genealogi*, 19.

⁸⁹ Bjørneboe, *Før hanen galer*, 150-151.

⁹⁰ Bjørneboe, ”Fra Jæger til Storstein”. I *Ordet* 1951, nr 1.

grad av selvstendighet og personlig involvering. Hvis Bjørneboe så på seg selv som en utvalgt ligger det også i det en plikt. I *Under en hårdere himmel* heter det med et dårlig skjult stikk til salamandermennesket: ”Et menneske uten plikt, må bli et menneske uten glede...Et menneske uten plikt, det er et menneske uten fedreland”⁹¹.

Hvis vi følger Bjørneboe i idétradisjonen fra Nietzsche innebærer frisettingen fra det rådende kulturelle og politiske felt, et stort ansvar. Dynamikken, både på det personlig og sosiale nivå mister sine rammer: med tradisjonenes fall vokser også oppgaven for subjektet: en står selv ansvarlig for å produsere sin egen sannhet, politiske og kulturell referanseramme.

Jæger et symbol

Bohemene representerte en viktig forutsetning for Bjørneboes tidlige forfatterskap, med dens sosial-kritiske diktning og sjelelige selvransakelse. For eksempel er romantittelen *Under en hårdere himmel*, plagiert fra en av de tilknyttede ChristianiaboheMER, - Olaf Bull, sitt dikt ”Violer”. Fra bohemtradisjonens erklærte utskudd fra borgerskapet går det en direkte linje til Bjørneboe⁹². Han trekker glemselens slør av bohemenes idéverden, i essayet *Hans Jæger* fremkommer tydelig tilbakevendingen: ”Mellom Jæger og oss ligger en radikal æra av kulturpolitisk skravl og politisk masse mord”⁹³. I det samme sitatet ligger en nedvurdering av 30- tallets kulturadikalisme, som rett nok Bjørneboe utgjør en fløy fra, spesielt linjen fra ”Mot Dag” tradisjonen og i særdeleshet Helge Krog⁹⁴. Kristiania-bohemenes krav om konsekvent naturalisme ble retningsgivende for den unge Bjørneboe. (Og også som en livslang løpe streng, han førte naturalismen til sin ytterste konsekvens gjennom selvmordet på Veierland i 1976.) Tanken om sosialrealismen, som observerende og dens inautensitet i forhold til erfaring, er en kritisk tankgang som Bjørneboe følger fra naturalismens krav om å skrive ut fra erfaring⁹⁵. Vi ser det tydelig i *Jonas*, og ellers i hans ”sjelsettende lesning” av *Myrsoldater*. Bjørneboes syn på samfunnet fra et naturalistisk synspunkt fremtvinger også en pessimisme: Han avslører systemets elendighet ved å stille opp de mest negative sidene, og insinuerer at det er sammenhengen mellom urettferdighet og det autoritære prinsipp som ligger til grunn for et ”sykt” samfunnssystem, der individet er et passivt offer for sosiale strukturer og institusjoner. Hos Jæger gjenfinner vi også symptomer på

⁹¹ Bjørneboe, *Under en hårdere himmel*, 19.

⁹² ”Du skal overskjære dine familierødder”, som det heter i det 2.bohembud mot slutten av den 8. – og nest siste utgaven av tidsskriftet *Impressionismen*.

⁹³ Bjørneboe, ”Hans Jæger”. I *Norge, mitt Norge*, 125.

⁹⁴ Harry Hansen, ”Blod, dritt, vind og stjerner” i Risdal Otnes, *Frihet! Sannhet!*, 74.

⁹⁵ Bohemens første bud: ”Du skal skrive ditt liv”.

”Bjørneboesyndromet”: Jæger hadde politisert etikkens basiskategorier ”godt” og ”ondt”, der det gode ble lagt i det alternative, (for Jægers del i utopien) og det onde i det faktiske samfunn⁹⁶. Bohemtradisjonen åpner også for eskapisme på mange plan, tradisjonene gjør det mulig å se på seg selv som intellektuell, uten å tilhøre et spesielt fagfelt, den representerer en tilbaketrekning fra all forpliktende samfunnsdeltakelse, og den gjør det mulig å oppfatte seg selv som en politisk eller engasjert person, uten å delta i det prosaiske politiske liv⁹⁷.

Vi vet at Bjørneboe hadde lest *Fra Kristianiabohemene*, der Hans Jægers litterære program (særlig i forordet) om naturalismen er fremtredende. En roman som Bjørneboe for øvrig betegner som ”ikke et litterært mesterverk, men den er bedre enn sitt rykte. Betydelig bedre.” Videre heter det at ”Jæger er et symbol”⁹⁸. Den symbolske Jæger viser seg også i Bjørneboes utsagn: ”Jeg vet neppe noen skikkelse som i sitt liv mer gripende har virkeliggjort den tapte Gralsridders skjebne, enn nettopp Hans Jæger”⁹⁹. Gralsridderen som den åndelige bevegelsen for menneskeheten kommer vi tilbake til i forbindelse med kapittelet om *Jonas*. Den naturalisme og subjektets opphøyelse som Jæger forfektet, gjør seg gjeldende i Bjørneboes eget liv og virke; den standhaftighet i å ikke svikte seg selv og sin misjon. Bjørneboe hyller blant annet Jæger i kronikken ”Keiserens gamle klær” i *Aftenposten*, der han også kritiserer politikken med en klar hentydning til er av Nietzsches poeng:

”Når man ser på det som kaller seg sosialisme i dag, som selv er tradisjon og selv er nedarvet, og som med rette ingen vil ofre så meget som en middagsøvn, da kan man tenke på Hans Jægers skjebne som et stort samlende bilde på hva et radikalt menneskes liv egentlig må være, nemlig kampen for å fremme det han selv kalte ”menneskets veldig møte med seg selv”¹⁰⁰.

Bjørneboe skriver om Jæger, som han like gjerne kunne skrevet om seg selv der han snakker om radikaleren: ”...som føler seg i enhver forstand uforenelig med samfunnet, de mistrives på jorden og trekker så å si sine konstitusjonelle konsekvenser av det...”¹⁰¹. Med sin psyke, og de markante trekk for sitt intellektuelle virke som vi finner igjen hos Nietzsche og Jæger underbygger det Bjørneboe som både ideologisk og filosofisk utpreget eklektisistisk. Både på det personlige plan, og som offentlig aktør unndro han seg kategoriene¹⁰². Den mangfoldige Bjørneboe presiseres, og kommer til uttrykk i et intervju med hans datter Marianne Bjørneboe, der hun i Dagbladet 4. Juli 2005 beretter om sin avdøde far: ”Han var antroposof,

⁹⁶ Halvor Fosli, *Kristianiabohemen – Byen, miljøet, menneska* (Oslo: Det Norske Samlaget, 1994), 199.

⁹⁷ Fosli, *Kristianiabohemen*, 530.

⁹⁸ Bjørneboe, ”Fra Jæger til Storstein”. I *Ordet* 1951, nr 1.

⁹⁹ Bjørneboe, ”Hans Jæger”. I *Norge, mitt Norge*, 125.

¹⁰⁰ Bjørneboe, ”Keiserens gamle klær”. I *Aftenposten* 27.7.48

¹⁰¹ Bjørneboe, ”Hans Jæger”. I *Norge, mitt Norge*, 124.

¹⁰² Rem illustrerer poenget gjennom sine 25 ulike Bjørneboe portretter på omslaget til 1. bind av sin Bjørneboe biografi, *Sin egen herre*.

men han var også mye mer enn det, og derfor ikke strømlinjeformet”. Men det er et kjempende menneske som innser at han ikke kan følge i statens fotspor:

”Før i tiden vilde jeg av min ganske sjel, så forferdelig gjerne gå over til naturvidenskapen, men jeg fikk det aldrig riktig til. Enn ikke den aller ringeste naturvidenskaplige klarte jeg å frempiske av mitt bryst. Når jeg gikk ut i naturen, da la jeg mig i gresset og brukte tobakk. Jeg mente at den var til å hvile i og ikke til å telle. Og selv ikke med min beste vilje kunde jeg avholde mig fra å invadere søvnens milde og lykkelige strender, hvis nogen fortalte mig hva den veiet.”¹⁰³

Den sterke arven fra disse to tenkerne fremkommer i *Jonas*, der de fem bud i Jungmans historie bærer på sterke idéhistoriske preferanser til både Nietzsche og Jæger¹⁰⁴.

Bjørneboe, antroposofien som det overskridende fundament

Bjørneboes originale menneskesyn henger nøye sammen med en opphevelse av erkjennelsens grenser, slik vi kjenner de fra Kant. I sin tur danner disse utgangspunktet for individets utvikling mot både sannheten og friheten. Utgangspunkt er et syn på mennesket bestående av tre instanser: kropp, sjel og ånd,¹⁰⁵ der frihetsbegrepet og moralbegrepet opptrer i en enhet, dersom mennesket har utviklet sin åndelige selvstendighet. Filosofisk er dette nøye forbundet med den antroposofiske vitenskap, som Steiner definerer som ”bevissthet om det menneskelige i seg”¹⁰⁶.

I *Hertug Hans* beskriver Bjørneboe livet i seg selv som en lang indre forandring¹⁰⁷. Foreløpig kan vi si at denne tanken uttrykker selve den antroposofiske grunnidé. I det følgende skal vi se på noen biografiske aspekter som knytter Bjørneboe til antroposofien, før vi tar for oss Bjørneboes resepsjon av Steiner tankegods.

Gjennom et møte med Karl Magnus Brodersen blir Bjørneboe introdusert for Steiner, og slik starter en gradvis overbygning til kunsten¹⁰⁸. Brodersen påpeker at det intense studiet av

¹⁰³ Jens Bjørneboe, ”Brev anbelangende videnskapen”, *Spektrum*, 1950, nr 4.

¹⁰⁴ De fem bud i Jungmans historie: 1. Du skal forakte din far, fordi han har bedrevet politikk med sitt liv. 2. Du skal undersøke hvordan det forholder seg med Gud, samt hvorfor du lever. 3. Du skal ikke leve som om morgendagen var den siste. Du skal leve som om du allerede var død. 4. Du skal ta hull på alt. 5. Du skal skrive deg ut av alt. Bjørneboe, *Jonas*, 208.

¹⁰⁵ Bjørneboe. ”Litt om Rudolf Steinerskolen” *Spektrum* 1953, nr 2.

¹⁰⁶ Christoph Lindberg, *Rudolf Steiner* (Oslo: Antropos forlag, 1992), 147.

¹⁰⁷ Bjørneboe, *Hertug Hans*, 24.

¹⁰⁸ Karl Brodersen beskriver det slik: ”Jens Bjørneboe var først og sist kunstner, og som kunstner hadde han en tornefull vei å gå, før han fant sin form og den anerkjennelse han fortjente. Rudolf Steiner og antroposofien ga han nok et materiale å arbeide med, men intet ferdig svar på hans problemer”. *Libra* 1996, nr 3/4.

antroposofien var en frigjører, som gjorde at kunstneren Bjørneboe skiftet ham, - fra maler til forfatter¹⁰⁹. Med Brodersen som taler heter det:

”Jeg ble nærmere kjent med Jens Bjørneboe høsten 1941, han var da 21 og jeg 24 år...Bjørneboe gikk på Tegneskolen og skulle bli ”kunstmaler”, som man sa den gangen. Det viste seg snart at i våre etterhvert daglige samtaler at det bak rikmannssønnens air av fornem dekadanse skjulte seg en kritisk intelligens parret med en utpreget religiøs, metafysisk legning. Wilds religiøse anskuelser kom ofte på tale, men især inntok mine henvisninger til Søren Kierkegaard en bred plass i våre samtaler...Vi leste begge med stor interesse Johannes Hohlenbergs prisbelønnede Kierkegaard biografi, som da nylig var utkommet. I første omgang var det lite snakk om Steiner, som jeg for min del hadde hatt en første berøring med gjennom studiet av *Frihetens filosofi* samme sommer. Men vi gikk ofte for å høre generalsekretæren i det antroposofiske selskap, sveitseren Conrad Englerts¹¹⁰ forelesninger om Goethe og Goethe tiden. Der traff vi andre ungdommer, og det dannet seg etterhvert en krets¹¹¹ av interesserte med Dan Lindholm som guru. Selv om studiet av Steiners ideer sto i sentrum for vår oppmerksomhet, var vi ikke nyfrelste, troende antroposofer, men i forskjellig grad kritisk spørrende”¹¹².

Det første vi kan legge merke til er Brodersens påpekning av det metafysiske, og slik gir han støtte til Bjørneboes eget utsagn om sin metafysiske legning. Derfor er det plausibelt og anta at de eksistensielle spørsmål knyttet til subjektstilfilosofien som Kierkegaard biografien tok opp, reiste intellektuelle og interessante problemstillinger for den søkende Bjørneboe, - Brodersens ord tatt i betraktning¹¹³. I Kierkegaard sin filosofi knyttet til eksistens og væren, har som kjent mennesket et potensiale til å ”møte seg selv”, - en tanke som også tangerer Bjørneboe og hans kjennskap til den tyske idealisme og ”bildung kulturen”, blant annet slik vi kort så det hos Novalis, og slik han senere trekker frem Hans Jæger som det store eksempel på den som uavhengig av følgene etterlever dette *veldige møte med seg selv*, slik vi ser det i Bjørneboes hyllesttale¹¹⁴. Kierkegaard står for en forførende tanke i forhold til Bjørneboes videre vandring inn i antroposofien. Blant annet ser vi at Kierkegaard tilbyr ideen om en etisk frihet, som en iboende evne til å regulere og temme umiddelbare innskytelser gjennom vår tanke. En kan argumentere for at denne *iboende evnen*, som utgjør frihetens vesen for Kierkegaard, vil kunne beskrives ut fra vitenskapelige/psykologiske forklaringsrammer. Men anlegger man et slikt perspektiv, vil samtidig friheten reduseres til en sjelelig mekanisme, som ikke lar seg forene med frie vilje. Det er i det etiske at friheten viser seg sier

¹⁰⁹ Brodersen. ”Karl Brodersen og antroposofien”. *Arken*, 1981, nr 4. Men det er snakk om en dialektisk glidende overgang, i kronikken ”Ernst Josepshon – hans liv og kunst” i *Aftenposten* 26.08.1947 er det fortsatt maleren Jens Ingvald Bjørneboe som står som avsender.

¹¹⁰ Fra 1.november 1936 var Conrad Englert generalsekretær i Antroposofisk selskap i Norge.

¹¹¹ Foruten Lindholm, er (selvsagt) fetter André tilstede, samt folk som Leif Wærenskjold, Øistein Parmann, Christa Englert og sannsynligvis Dan Lindholms mor Ingeborg Møller,- en kvinne som skal ha møt Rudolf Steiner i 1909,- som Bjørneboe senere knytter nære bånd til og bodde hos en periode i 1947. Foredragene finner sted i Oscars gate 43 i Oslo.

¹¹² Karl Brodersen. ”Bjørneboe og antroposofien”. *Libra* 1996 3-4.

¹¹³ Verdt å påpeke er biograf Hohlenbergs stilling på den tiden. Han var redaktør i det antroposofiske tidsskriftet *Vidar* fra 1926-1940 og medarbeider i Alf Larsens *Janus*.

¹¹⁴ Bjørneboe, ”Hans Jæger”. I *Norge, mitt Norge*, 121-131.

Kierkegaard: ”i det Ethiske er jeg netop hævet over Øiebliket, er i Friheden”¹¹⁵. Kierkegaards idé bryter med den mer folkelige oppfatningen om friheten som *motsetning*, ved å hevde at det er etikken som binder friheten, med andre ord spørsmålet om *skyld*, og ikke *nødvendighet*. Det har konsekvenser for menneskets frihet hvilke handling det velger å utføre. Jo større frihet, jo større skyld mener Kierkegaard¹¹⁶. Skyldspørsmålet er også et gjennomgangstema for Bjørneboe, slik vi skal se det i Parsifal myten i *Jonas*, eller i omtalen av Kain komplekset, som dukker opp både i *Jonas*¹¹⁷ og som en inkarnasjon over Jægers skjebne. Dette rimer også med utsagn vi har sett på der Bjørneboe innrømmer at et menneskes valg, foretatt av et menneske som tar seg selv på alvor, innebærer smerte. Kierkegaards tanke er at skyldfølelsen vil regulere våre handlinger, og den inntreffer i det mennesket bryter det etiske krav. Det går en tanke herfra til Bjørneboes motsetning til friheten, - de mennesketypene som bærer på autoritet, slik for eksempel salamandermennesket slik han karakteriserer det i *Jonas*, ikke har noe etisk eller moralsk indre krav til seg selv, da deres handlinger er bundet i imperativer utenfor dem selv. Men for Bjørneboe er det først i Steiners ”etiske individualisme”, moralen og etikken får en metafysisk forankring, der Bjørneboe finner den moral som skal stå som garantist, som skal demme opp for ondskap, maktmisbruk og autoritær tankegang.

Går vi tilbake til Steiner, var det nettopp gjennom Hohlenbergs Kierkegaardbiografi Bjørneboe skal ha blitt introdusert og motivert for å studere Rudolf Steiners skrifter¹¹⁸. Skepsisen rettet mot totalitære kollektive bevegelser, - som datidens aktuelle ideologier som nazismen og fascismen, var fremtredene tema hos Hohlenberg. Ellers tar han, - med en direkte antroposofisk føring, innledningsvis i biografien opp det utilstrekkelige ved naturalismen, som ser miljø og arvefaktorene som altbestemmende for personlighet og utvikling, det som senere tematisk skal utgjøre stridens kjerne i Grimbergdebatten¹¹⁹. Hohlenbergs vekt på faren ved de kollektive bevegelser kan ha gitt ytterligere støtte til Bjørneboes anit-autoritære grunnholdning, og en ytterligere støtte til en nødvendig metafysisk overskridelse av tilværelsen. I tillegg var det på denne tiden Bjørneboe kom i kontakt med den metafysisk orienterte idéforfatter Arthur Koestler, som fra nå av og inn i den nære etterkrigstiden ble Bjørneboes viktigste intellektuelle premissleverandør ved siden av

¹¹⁵ Finn Jor. *Søren Kierkegaard: Den eksisterende tenker*. (Oslo: Forlaget land og kirke, 1954), 112.

¹¹⁶ Jor, *Søren Kierkegaard*, 113.

¹¹⁷ Bjørneboe, *Jonas*, 224.

¹¹⁸ Hohlenberg var på denne tiden en av de mest profilerte talsmennene for antroposofien i Norden, blant annet som redaktør av det antroposofisk orienterte tidsskriftet ”Vidar”. Rem, *Sin egen herre*, 120.

¹¹⁹ Rem, *Sin egen herre*, 120.

Steiner¹²⁰. Koestler vektla også et sterkt anti-autoritært grunnsyn, med det en prinsipiell skepsis til den kollektive organisasjonsformen, med vekt på venstresiden og kommunismens totalitære tilbøyeligheter¹²¹.

I Englerts foredrag, med angrep på tidens materialisme og den blinde troen på rasjonalisme og vitenskapen, er det også naturlig å anta at Bjørneboe fant stoff som siden ble dannende og av betydning for hans kritikker i etterkrigstiden¹²².

Hvis vi ser nærmere på antroposofien i rollen som tilbyder, er det klart at dens sentrale idégrunnlag kan aksepteres av Bjørneboe. En gjenfinner her teoretiske og praktiske likhetstrekk ved anarkismen i forhold til friheten og jegets suverenitet, fremlagt som en ”etisk individualisme” i *Die Philosophie der Freiheit*, (1894) der denne Steinerske ”individualismen” har sine nære bånd til anarkisten Max Stirner (Johann Kaspar Schmidt) sitt Opus Magnum, *Der Einzige und sein Eigentum* (1844), som Steiner knyttet til sin tekning i 1890 – årene¹²³. Bjørneboe kjente selvsagt til dette sentrale Steinerverket. I Aftenposten 17.7.54 anmelder han *Warheit und Wissenschaft*, - Steiners filosofiske doktorgradsavhandling, som *Die Philosophie der Freiheit* er en utvidelse av. Dette blir det verk Steiner selv hyppigst refererer til, og som han sier utgjør hovedinnholdet og hovedimpulsen som hele antroposofiens må forstås i forlengelsen av¹²⁴. Steiner kunne tilby Bjørneboe en totalhistorie med et esoterisk livssyn og en metafysisk, dogmefri og intellektuelt utfordrende erkjennelseslære, som ikke var institusjonalisert. Steiners ”åndsforskning” er ment å utlede sannheten om tilværelsens totalitet, med fornuften – der *Weltgeist*, som garantist og fundament. I tillegg kan antroposofien tolkes som en kunstform, og kunsten hyller Bjørneboe som det skapende element uten grenser: ”Det er den organiske side av kunstverket, det vitale – som likner løken, hvis kjerne ikke lar seg finne. Hemmeligheten er jo bare den at løken vokser innenfra og ikke utenpå, at kjernen er et levende vekstområde og ikke en forsteining. Slik er det med kunsten”¹²⁵. At Bjørneboe på 50- tallet står inne i et kunstnerisk og åndelig verdensbilde ser vi av noen av hans kommentarer, der det først og fremst er i kunstnerisk innpakning han knytter seg opp mot antroposofiske ideer. I forbindelse med utgivelsen av

¹²⁰ Rem, *Sin egen herre*, 248.

¹²¹ Slik som i romanen *Darkness at Noon* fra 1940, og dens kritiske søkelys på Stalin-regimet og Moskvaprosessene.

¹²² Rem, *Sin egen herre*, 125.

¹²³ Krisitansen, *Jens Bjørneboe og antroposofien*, 32 og 22.

¹²⁴ Steiner, *Die Befreiung des Menschenwesens als Grundlage für eine soziale Negestaltung* (Dornach 1985), 230.

¹²⁵ Bjørneboe. ”Gladiatorens dilemma”. *Vinduet* 1950 nr 1.

Dikt i 1951 beretter Bjørneboe i et intervju med *Dagbladet* 19.10.1951: ”For meg er poesien en vitenskap... En stringent erkjennelsesmetode som opererer med klanger og bilder”¹²⁶ I *Aftenposten* 21.12.1953 under ”En stor hilsen fra Herman Wildenvey”, understrekes kunsten som et subjektivt indre anliggende: ” For jeg tror det er poesiens oppgave å *besynge*. Alt annet er leilighetsdikt. Dette at ordene betyr så meget mer enn de betyr, er for meg det viktigste symptom på poesi; at verset på sett og vis har så meget mer sjel enn kropp”¹²⁷. Det er den kunstneriske fortolkning av antroposofien han vektlegger. Ellers bærer både *Dikt* fra 1951 og *Ariadne* fra 1953 tydelig vitnesbyrd om hans utsagn¹²⁸.

Antroposofiens udogmatiske profil i forhold til religiøse endetidsforkynnelser står seg også godt i forhold til dette utsagnet. Steiners kristologi avviser kristendommens dogmer, og legger ikke spesielt vekt på Bibelen eller tradisjonen¹²⁹. Steiners insistering på antroposofien som en åndelig basert naturvitenskap,¹³⁰ som forlater vitenskapens reduksjonistiske forutsetninger passer også inn i mønsteret, der Steiner benekter materialismen som en tilfredsstillende leverandør til verdensforklaringen.¹³¹ Han tar også avstand fra den tradisjonelle vitenskapens objektive og kvantifiserende formål, som ellers grep om seg som styringsprinsipper i samfunnet, både som program og i praksis. Et annet moment som talte til Steiners fordel sett fra Bjørneboe er også hans inspirerende relasjon til Nietzsche. (I allefall i 1890 –årene). Mens Bjørneboe ut fra sin legning og forsøk på å forstå det ondes problem, aldri kan godta Nietzsches detronisering av metafysikken og en konsolidert verdinihilisme forankret i instinkter og vilje, finner han i Steiner nettopp en tenker som fremhever metafysikken som det punkt hvor mening og verdi kan skapes, samtidig som Bjørneboe fortsatt kan bevare deler av sin ungdomshelt. Steiner skriver i forordet til førsteutgaven av *Friedrich Nietzsche, ein Kämpfer gegen seine Zeit* i 1895:

” Da jeg ble kjent med Friedrich Nietzsches verker for seks år siden, hadde jeg allerede utviklet idéer som lignet på hans. Uavhengig av ham og langs andre veier var jeg kommet til oppfatninger som

¹²⁶ ”Vanskelig å ikke være polemiker”. I *Dagbladet* 19.10.1951.

¹²⁷ Bjørneboe. ”En stor hilsen fra Herman Wildenvey”. I *Aftenposten* 21.12.1953.

¹²⁸ Se ytterligere Atle Evje: ”Jens Bjørneboe: ”...det er jo lyriker jeg egentlig er”. I Risdal Otnes, *Frihet! Sannhet!*, 131-153.

¹²⁹ Den antroposofiske kristologi er nærmere beskrevet i for eksempel Steiners verker *Die Geheimwissenschaft, Das Christentum als mystische Tatsache und die Mysterien des Altertums*, eller i foredragsserien ”Das Johannes-Evangelium”.

¹³⁰ For eksempel bærer *Frihetens filosofi* undertittelen: *Sjelelige iakttagelsesresultater etter naturvitenskapelige metode*, og et annet av hans hovedverker som beskriver verdensutviklingen og menneskevesenet slik det fremstår for en *seers* blikk innenfor den teosofiske tradisjon, bærer tittelen: *Vitenskapen om det skjulte*. Han forlater vitenskapens reduksjonistiske forutsetninger.

¹³¹ Rudolf Steiner, *Frihetens filosofi: Grunntrekk av en moderne verdensanskuelse: Sjelelige iakttagelsesresultater etter naturvitenskapelig metode* (Oslo: Antropos forlag, 2008), 28.

harmonerte med det som Nietzsche uttaler i sine senere skrifter "Slik talte Zarathustra", "Hinsides god og ondt", "Moralens genealogi" og "Götterdämmerung"¹³².

Det er særlig punktene om Nietzsches tanke om overskridelse, - også Nietzsche næret kritisk distanse til samtiden, menneskets individualitet og tiltro til livskraften som synes å harmonere med Steiner og Bjørneboes syn. *Die Philosophie der Freiheit* gir et grundig og systematisk svar på det vi kan kalle den Nietzscheanske problemstilling: Frihet fra hva, men frihet til hvor? Steiner skriver også i *Mein Lebensgang* at han regner sitt hovedverk fra 1894 som en videreføring av Nietzsche, og at den tar for seg de ideer som mangler hos han¹³³.

Med utgangspunkt i Nietzsche og unntaksmennesket, får Bjørneboe også i antroposofien bekreftet denne romantiske kunstnerrollen, med ideen om kunstneren som samfunnets egentlige "lovgeber". Slik ser Bjørneboe ut til å ha blitt overbevist om at kunstneren er gitt spesielle oppgaver som en formidler av en åndelig virkelighet¹³⁴. Tiltroen til unntaksmennesket er også en drivende kraft i Steiners okkulte tradisjon, hvor den missforståtte er den som i virkeligheten bærer på vesentlig innsikt og kunnskap, som ikke er tilgjengelig for den menige¹³⁵. Det er derfor tungtveiende grunner til å anta at disse momentene virket tiltrekkende på Bjørneboe, som noe som berørte han på et mer omfattende og dypere plan, som noe annet enn et rent eksistensielt ungdommelig blaff i jakten på en mening med tilværelsen.

Men skal Bjørneboe kunne gjøre seg forhåpninger om oppmerksomhet til sitt overskridende mål, må han først og fremst argumentere for hvordan han tenker at det subjektive åndelige kan knytte seg opp mot objektive kategorier.

Bjørneboes overbyggende metafysiske svar på tilværelsen i en idéhistorisk kontekst, uttrykkes i Steiners filosofiske hovedverker *Die Philosophie der Freiheit*, som vi kort har nevnt og det senere verk *Grundlinien einer Erkenntnistheorie der Goetheschen Weltanschauung mit besonderer Rücksicht auf Schiller* (1924). Disse to verkene inneholder de viktigste momentene knyttet til individets frihet og erkjennelseshorisont i det nye kulturtrinnet som Bjørneboe så for seg. Her postuleres en vitenskapelig(!) sannhet om tilværelsens totalitet, der frihetsbegrepet og et nytt erkjennelsesgrunnlag med utgangspunkt i mennesket som et åndsvesen blir det divergerende punkt i forholdt til den kultur samtiden forholder seg til. Det etablerte verdensbildet innordner mennesket og verden etter et avklart

¹³² Rudlof Steiner, *Nietzsche i kamp mot sin tid* (Oslo: Vidarforlaget 1992), 14.

¹³³ Rudolf Steiner, *Mein Lebensgang* (Dornach, 1975), 177.

¹³⁴ Rem, *Sin egen herre*, 154.

¹³⁵ Rem, *Sin egen herre*, 478.

subjekt – objektforhold, der det ikke lar seg gjøre å konstituere en tanke som ikke forholder seg til den a priorie aksens tid – rom. Men som vi skal se, vil mennesket i betydning av åndsvesen, oppheve dette motsetningsforholdet.

Jeg skal i det følgende ta for meg noen idéhistoriske momenter i antroposofien som Bjørneboe tar opp, og som begrunner hvorfor han beveger seg vekk fra det etablerte kultursyn og det politiske som felt. Vi kan begynne med synet på mennesket, der Steiner markerer den idéhistoriske avstand til den gjengse forståelsen: ”Menneskets fysiske legeme, som vi kan iakttå med de ytre sanser, er for åndsvitenskapen bare en del av hele mennesket, mens den materialistiske tenkning derimot bare anerkjenner denne delen av mennesket”¹³⁶. Steiners misjon er å argumentere for overskridelsen av den klassiske *idélæren*, som kun gir en oss den ansporing og idé om at det foreligger en dimensjon av virkeligheten som går utenpå og dypere enn den umiddelbare, fysiske, sansbare og konkrete verden¹³⁷. Platon opererte som kjent med atskilte kategorier i sitt dualistiske menneskesyn. Steiner påpeker og spør retorisk i *Die Philosophie der Freiheit*: ”Hvordan skal ånden vite hva som foregår i materien når materiens særegne natur er helt fremmed for den? Eller hvordan skal den under disse omstendigheter kunne virke på materien, slik at dens hensikter omsettes i handling?”¹³⁸ Rett nok kan en si at Kant allerede har gjort verden til et subjektivt anliggende, og ”frembragt” jeget som selvbevisst, men da først og fremst som en tjeneste overfor naturvitenskapen, der skillet mellom subjekt og objekt opprettholdes. Men ånden, eller det vi kan kalle menneskets faktiske selvstendighet som det høyeste trinn i Steiners syvdelte hierarkisk inndeling av mennesket, kan ikke gripes innenfor Kants virkelighet, så lenge begrepsforholdet mellom ”erscheinung” og ”ding an sich” består.

Når Bjørneboe forsvarer individet og kritiserer sosialdemokratiet, er det særlig to ideer ved tenkningen hans som er knyttet til Steiners verdensanskuelse. Det gjelder sannheten og frihetsbegrepet, som endrer det etablerte synet på det normative ”mennesket”, og synet på virkelighetens substans. Vi kjenner allerede sosialdemokratiets mål for frihet som går gjennom en kollektiv besvergelse.

Om friheten skriver Steiner:

¹³⁶ Rudolf Steiner, *Menneskets Temperamenter: foredrag holdt vinteren 1908-09* (Oslo: Vidarforlaget, 1949), 14.

¹³⁷ Se Platon ”Hulelignelsen” i 7. bok i *Res Publica*.

¹³⁸ Steiner, *Frihetens filosofi*, 28.

”Frihetens Idé er åndsvitenskapens midtpunkt¹³⁹. Hvis mennesket ikke bærer årsakene til sin handlemåte *i seg*, men må rette seg etter ulike bud og imperativer, vil det også handle under tvang, slik det vil fortone seg med naturvitenskapen hvis sannheter er betinget av en saklig nødvendighet utenfor tenkningen. Lovene mennesket handler etter vil da være falske idealer. Mennesket skal ikke handle for det det skal, men for det det vil”¹⁴⁰.

Han utdyper det hele, og viser til det universelle skjebnefelleskapet som knytter alle mennesker sammen, som vi også har sett, og skal se, at Bjørneboe knytter opp mot sin tenkning. I *Die Mystik im Aufgange des neuzeitlichen Geisteslebens und ihr Verhältnis zur modernen Weltanschauung* beretter Steiner:

”Ikke alle menneskelige handlinger bærer karakter av frihet. Bare den handling som er gjennomglødet av selvbetragtning i alle ledd, er fri. Og fordi selvbetragtningen løfter det individuelle jeg opp til det allmenne jeg, så er den frie handling det som strømmer ut av ”all jeg`et”... Frihet er ikke i utgangspunktet en kjennsgjerning i menneskets tilværelse, men et *mål*”¹⁴¹.

Mer spesifikt heter det:

”Som individer er vi adskilt, men det allmenne som virker i oss er ett og det samme...hver og én er et individuelt, spesielt vesen ved siden av og sammen med alle andre. Fra sitt individuelle standpunkt danner han sin egen sannhet og eget forhold til tingene. Trer han så videre inn i selverkjennelsen, så lærer han å kjenne sitt forhold til seg selv, og da vil hans egne eksklusive sannhet til tingene oppløses og gå over i den allmenne sannheten, - en allmenn sannhet som er den samme i alle”¹⁴².

Som Bjørneboe selv skriver: ”Et forhold mellom mennesker består i at man har noe til felles – inne i seg”¹⁴³. Det skal ikke mye fantasi til for å forstå at et slikt utsagn vekker Bjørneboes interesse. Steiners poeng er at den ytre tvangen vil virke passiviserende på de åndelige ressursene som hvert enkelt menneske besitter. Vi må gå aktivt inn for å velge friheten. I sitt essay ”Tale til årets russ” oppfordrer Bjørneboe: ”Ingen får mer frihet, virkelig frihet enn han selv erobrer seg. Dette gjelder den ytre frihet, men det gjelder i enda meget høyere grad den indre”¹⁴⁴.

Den indre frihet er dermed fastlagt som det vesentligste sted hvor en virkeliggjørelse av ”jeget” må ta utgangspunkt. Men den indre frihetens relasjon til den ytre verden må begrunnes. Steiner gjør rede for dette gjennom et originalt resonnement ved å overskride den forstandsmessige diskursen i forhold til de etablerte erkjennelsesgrensene, og han fremmer et annet erkjennelsesbegrep enn det som ellers har preget den vestlige filosofitradisjonen etter

¹³⁹ Rudlof Steiner, *Grunntrekk av erkjennelsesteori: For Goethes verdensanskuelse etter Schillers metode* (Oslo: Antropos forlag, 2009), 117.

¹⁴⁰ Steiner, *Grunntrekk av erkjennelsesteori*, 126.

¹⁴¹ Rudolf Steiner, *Mystikken* (Oslo: Antropos forlag, 2004), 29.

¹⁴² Steiner, *Mystikken*, 27.

¹⁴³ Bjørneboe. ”To år ved Rudolf Steinerskolen” *Under en mykere himmel*, 102.

¹⁴⁴ Bjørneboe, ”Tale til årets russ” i *Norge, mitt Norge*, 107.

Kant, der Steiner gjennom *Grundlinien einer Erkenntnistheorie* teoretisk argumenterer for en opphevelse av hele problematikken knyttet til "erscheinung" og "ding an sich".

Steiner fastslår at verdens virkelighet må forstås monoistisk, og skriver: "Den gitte verden er en dualitet; gjennom erkjennelsen bearbeides den til en enhet".¹⁴⁵ Spørsmål om erkjennelse innebærer tenkning, men fra en materialistisk verdensoppfatning er det umulig å overskride skillet mellom jeget på den ene siden og verden på den andre. Bearbeidelsen til en enhet må dermed innebære en overvinnelse av det motsetningsforholdet som Kants erkjennelsesgrenser opprettholder. Denne opphevelsen er strengt nødvendig, for å frigjøre det paradigme som muliggjør Steiners "etiske individualisme", som også Bjørneboe tar opp som idé.

Oppgjøret med den tidstypiske kantianske forståelsen av erkjennelsen møter vi i forordet i *Grundlinien einer Erkenntnistheorie*: "Over alt innrømmet man at mennesket ikke kan trenge inn i den sanne virkelighets område, idet det støter mot visse erkjennelsesgrenser som ikke kan overskrides". I opposisjon avkler Steiner denne oppfatning og skriver videre:

"Overfor alt dette sto hos meg den kjennsgjerning, som jeg hadde opplevd i mitt indre og erkjent: at mennesket lever i en åndelig verdensvirkelighet med sin tenkning, bare denne fordypes tilstrekkelig. Jeg mente å ha erkjent dette på en slik måte, at denne erkjennelsen kan stå i bevisstheten med samme klarhet som ved en matematisk erkjennelse"¹⁴⁶.

Steiner oppsummerer sitt idéhistoriske poeng i en sluttnote i samme verk:

"I det mennesket iakttar noe med sine sanser, skiller det ut tanken fra virkeligheten; men denne tanken fremtrer bare på et annet sted: I sjelens indre. Adskillelsen av iakttakelsen og tanken har slett ingen betydning for den objektive verden; den fremkommer kun fordi mennesket trer inn midt i tilværelsen. Dermed oppstår for mennesket den illusjon at tanken og sanseiakttagelsen er en dualitet".

Når mennesket møter et ytre innfall, som vi gjør hele tiden, skriver Steiner videre:

"Jeg vet at *min* aktivitet først må tre inn for å la innfallet bli en kjennsgjerning. Ved ethvert ytre objekt er jeg klar over at det først kun vender sin utside mot mine sanser. Ved tanken vet jeg bestemt at det den vender mot meg samtidig er dens *alt*, at den trer inn i min bevissthet som fullstendig helhet. De ytre drivkrefter, som vi må forutsette ved ethvert sanseobjekt, foreligger ikke når det dreier seg om tanken. Disse er det jo som gjør at sansefenomenet trer oss i møte som noe ferdig, det er disse

¹⁴⁵ Steiner, *Frihetens filosofi*, 79.

¹⁴⁶ Steiner, *Grunntrekk av en erkjennelsesteori*, 8.

drivkrefter som gjør at fenomenet *blir til*. Ved tanken er jeg klar over at dens *tilblivelse* ikke er mulig uten min aktivitet”.¹⁴⁷

Den idéhistoriske overskridelsen av Kants erkjennelsesteori bunner som vi ser i at tenkningen for Steiner ikke retter seg mot objekter, eller det vi kan kalle erkjennelsesinnholdet, ei heller ikke til de aprioriske erkjennelseskategorier som etter Kant ordner og begrepsliggjør sanseinnholdet. Det Steiner siktet til var den rene tenkningen i seg selv som en aktivitet¹⁴⁸. Ideen om overskridelsen av *ding an sich* uttrykker Steiner slik:

”Men nå må man dog ikke overse, at kun ved tenkningens hjelp kan vi bestemme oss selv som subjekt og stille oss overfor objektene. Derfor må tenkningen aldri oppfattes som en utelukkende subjektiv virksomhet. Tenkningen ligger hinsides subjekt og objekt. Den danner disse to begreper som den danner alle andre”¹⁴⁹.

Med det har Steiner klarlagt at tenkningen er erkjennelsens kilde, og det blir jegets oppgave, gjennom tenkningen, å erobre først sannheten, så friheten. Til grunn for tanken om at friheten må oppstå i tenkningen tar først utgangspunkt i et aksiom om at alt ved tilværelsen i sin opprinnelse er en naturlig enhet. Med henvisning til Goethe skriver Steiner: ”Menneskene er alle i den og den i alle”¹⁵⁰. De motsetninger som mennesket til stadighet opplever, og som kommer til uttrykk i verden, bunner i en tanke om at det er vi selv som aktivt har opphevet og løst oss ut av den naturgitte tilstanden, og etablert et ”jeg” overfor verden. Da mennesket selv bærer alle årsakene til sine handlinger i seg selv, er den logiske følge at det også er vi selv som har stilt oss fremmed for det opprinnelige naturgitte. Den bærende idé er at den egentlige og virkelige verden i utgangspunktet er motsetningsfri, og det er hit vi må søke for å re – etablere den opprinnelige og naturlige tilstand. Denne esoteriske meditative veis berettigelse og nødvendighet tas opp av Steiner i *Warheit und Wissenschaft* og i Steiners filosofihistorie *Die Rätsel der Philosophie*, mens selve utførelsen av meditasjonen er beskrevet i *Wie erlangt man Erkenntnisse der höheren Welten*¹⁵¹.

Steiner påpeker det han kaller for ur - motsetninger, forholdene ånd/materie og tenkning/fenomen alltid først møter oss i vår egen bevissthet¹⁵². Virkeligheten består ifølge Steiner av to områder: Erfaringen og tenkningen, som begge møter oss i bevisstheten.

¹⁴⁷ Steiner, *Grunntrekk av en erkjennelsesteori*, 47.

¹⁴⁸ Steiner oppdaget Kant og *Kritik der reinen Vernunft* i 1877: ”Mange sider leste jeg vel om igjen mer enn tyve ganger. Jeg forhold meg den gang helt ukritisk til Kant, men jeg kom ikke videre ved hjelp av han”. Gjengitt i Lindberg, *Rudolf Steiner*, 18.

¹⁴⁹ Hans Jørgen Høinæs. ”Erkjennelse og klarsyn”. I *På sporet av virkeligheten: Festskrift til Karl Brodersen 80 år* (Oslo: Antropos forlag, 1997), 341.

¹⁵⁰ Steiner, *Frihetens filosofi*, 31.

¹⁵¹ Skagen, *Metafysikk eller Selvmord*, 54.

¹⁵² Steiner, *Frihetens filosofi*, 31.

Mennesket blir med andre ord konfrontert med to verdener, som det må finne sammenheng mellom. ”Det ene er erfaringen; om den vet det at den kun inneholder halve virkeligheten. Den andre er tenkningen, som er fullendt i seg selv, og som den ytre erfaringsvirkeligheten må flyte inn i dersom en tilfredsstillende verdensoppfatning skal bli resultatet¹⁵³. Denne erkjennelsesteorien fører til ”det positive resultat at tenkningen er verdens vesen, og at den individuelle menneskelige tenkningen er den enkelte tilsynkomst av dette vesen”¹⁵⁴. Målet for den åndelige streben er derfor å forene iakttagelsen/erfaringen og tenkningen, Steiner må med andre ord fullstendig oppheve forholdet subjekt – objekt. Vi legger også merke til at Steiner (som Hegel) ser tenkningen som ”fullendt i seg selv”, den er med andre ord kategorisert som en objektiv sannhet. Han utdyper: ”Tenkningen er et menneskelig organ som er bestemt til å iakttatte noe høyere enn det sansene byr frem... sanseiakttagelsen leverer kun *én* side av virkeligheten. Den *andre* siden er den tenkende oppfattelsen av verden”¹⁵⁵. Steiners posisjon blir av monistisk karakter, erkjennelsens kilder er verken sanseerfaring eller Platons evige idéer: persepsjon og tenkning *samtidig* er nøkkelen til å overvinne motsetningene mellom ”jeget” og verden. Med Steiner heter det: ”Når man snakker om tenkningen, tenker man ofte kun på dette forutsatte forhold. Praktisk talt aldri bestreber man seg på å gjennomvandre tankeriket selv, for å se hva det kan finne... at man har unnlatte dette i erkjennelsesteoretisk forsøk som bygger på Kant, er blitt skjebnesvangert for vitenskapen. Denne unnlatelsen har gitt støtet til en retning i denne vitenskapen som er fullstendig motsatt av vår”¹⁵⁶. ”Det er den moderne vitenskapens grunnvillfarelse at den allerede oppfatter sanseianntagelsen som noe avsluttet, noe ferdig Positivismen avviser å se utover iakttagelsen”¹⁵⁷.

Steiner markerer avstand til den normative oppfattelse av mennesket, og skriver i *Die Geheimnisse der menschlichen Temperamente*:

”Når man vanligvis taler om menneskets vesen, gjelder det mennesket i sin almindelighet uten at man ser på de forskjellige individualiteter... Når vi særlig vil være oppmerksom på det enkelte menneskes egenart, er det fordi hele vårt sosiale liv, vårt forhold menneske og menneske imellem, avhenger av hvordan vi i det enkelte evner å nærme oss de mennesker vi møter på vår vei, og skjebnemessig knytter oss til – ikke bare med forstanden, men også med vårt følelsesliv”¹⁵⁸.

¹⁵³ Steiner, *Grunntrekk av en erkjennelsesteori*, 77.

¹⁵⁴ Steiner, *Grunntrekk av en erkjennelsesteori*, 79.

¹⁵⁵ Steiner, *Grunntrekk av en erkjennelsesteori*, 63.

¹⁵⁶ Steiner, *Grunntrekk av en erkjennelsesteori*, 55.

¹⁵⁷ Steiner, *Grunntrekk av en erkjennelsesteori*, 62.

¹⁵⁸ Steiner, *Menneskets Temperamenter*, 6.

En tanke og et menneskesyn som preger romanen *Jonas*, og som også er en vesentlig idé ved Steinerpedagogikken.

Kildene kan berette at Bjørneboe både under og etter krigen bedrev meditative øvelser med et bevissthetsutvidende formål slik Steiner foreskrev¹⁵⁹. Det er gjennom de meditative øvelsene at en ny bevissthet med en høyere værenstatus skal lede til den begrunnelse at livet skal leves ut fra en åndelig eksistens. Det er også individuasjonen (for å bruke et Jungiansk/Bjørneboesk begrep) som sikrer at friheten får sin moralske autonomi, der mennesket ikke skal begrunne sine handlinger i en ytre moralkodeks, men fra jeget i en selv. Innsikt i den meditative vei, der mennesket tilslutt finner seg selv, skal stå som garntist for at handlingene i den ytre verden blir moralsk riktige. Steiner oppsummerer det hele: ”Når vi har kjempet oss frem til at hele vår tankeverden har karakter av en fullkommen, indre overenstemmelse, da oppnår vi derved den tilfredstillelsen som vår ånd krever. *Da føler vi at vi er i bestittelse av sannheten*”¹⁶⁰.

Når vi nå har kartlagt det filosofiske tankeksprimentet, som vi ikke skal betvile at Steiner mente med største alvor, blir det neste spørsmålet hvordan Bjørneboe forholder seg til dette. Det vil være hit Bjørneboe som antroposof ville måtte henvise sine potensielle tilhengere (og skeptikere). Steiner fulgte en streng indre logikk, - selv om tankeuniverset var aldri så komplekst. Nå skal vi se at Bjørneboe i sin antroposofiresepsjon ikke er i nærheten av å forsøke å gi det en teoretisk ramme noe som underbygger flyktigheten og den anarkistiske fornektelsen av å bli tildelt en bestemt rolle.

En svakhet ved Bjørneboe er at han til tross for grundig skolering, ikke noe sted taler offentlig om denne metodiske veien til Steiners mysterierfaring¹⁶¹. Den åndsvitenskapelige metode som Steiner tar utgangspunkt i og som ”... skal hjelpe oss til å finne inn til menneskets innerste vesenskjerne, som det ytre bare er et hylster for. Når vi således søker å erkjenne det indre, det åndelige, kan vi gjøre oss håp om desto bedre å forstå det ytre”¹⁶².

Følgelig foreligger det heller ikke noe svar fra Bjørneboe på hvordan denne individuelle moralen skal kunne forsvares. Menneskets åndelige vesensgrunn er han opptatt av og snakker om, men den relateres ikke intellektuelt til Steiner. Generelt er også Bjørneboes spiritualistiske og metafysiske syn sjelden eksplisitt knyttet til antroposofien, den er til stede,

¹⁵⁹ Rem, *Sin egen herre*, 212.

¹⁶⁰ Steiner, *Grunntrekk av en erkjennelsesteori*, 57.

¹⁶¹ Skagen, *Metafysikk eller Selvmord*, 11.

¹⁶² Steiner, *Menneskets Temperamenter*, 7.

men som oftest bare tilgjengelig for de innvidde; de med kunnskaper om antroposofien. Steiners ”etiske individualisme” er metafysisk begrunnet, i det jeget er bindeleddet mellom mikrokosmos og makrokosmos, der en handling som er begrunnet i menneskets jeg, samtidig er begrunnet i den kosmiske og moralske verdensånden. Bjørneboe omtaler ikke dette noe sted, og det er underlig fordi det er nettopp gjennom her hele menneskeheten må overskride til det nye kulturtrinn, for i praksis å få sin virkning og etablering. Det er kun gjennom en åndelig erkjennelse av seg selv, at menneskers handlinger blir garantert moralsk og etisk forsvarlige. Dermed gjør Bjørneboe det ytterligere vanskelig for seg selv i forhold til argumentasjonen overfor omverdenen. Det hele blir uhåndgripelig, og hans idealisme får ikke ett forankringspunkt, hvis punkt i utgangspunktet er svært tvilsomt sett fra et rasjonelt og materielt perspektiv.

I Bjørneboes vendingen til det introvertive menneskebildet, som fremkommer hos Bjørneboe i et av hans mer kjente essay ”Skal vi sette våre barn til Steinerskolen” fra 1953, er det symptomatisk i forhold til Steiner tilknytning: Han fremlegger en spekulativ påstand, uten å bestrebe seg på å føre en intellektuell tankerekke knyttet til postulatet. Han skriver om det nye mennesket, med et dårlig skjult angrep på naturvitenskapens kvantitative bestrebelser: ”Det egentlige, det virkelige Mennesket, det er usynlig. Det kan ikke måles, det kan ikke veies, det står ikke oppført i noe manntallsregister”¹⁶³. Og dette menneskets kvalitative funksjoner oppsummerer han videre samme sted med Steiner som referanse:

”Sagt i sterk forenkling betrakter Rudolf Steinerskolen et menneske først og fremst som et vesen i uopphørlig vekst, en innehaver av et sjeleliv som kan bli uendelige rikt og sterkt, en eier av en kropp med alt hva det vil si, og tilslutt – en besitter av et hemmelighetsfullt ”noe”, et ”noe” som ligger bak bevissthets – og som man kan si jeg til. Dette som ligger bak alt det andre, det er den dypeste instansen i oss, det egentlige mennesket i oss – det som ingen har sett”¹⁶⁴.

Han opphever her forståelsen av mennesket som materie i et darwinistisk perspektiv, og postulerer et menneskesyn som i sin substans er immanent: det dennesidige og det hinsidige er en del av samme virkelighet, der det hinsidige ”jeget” plasseres øverst på det todimensjonale verdihierarki. Mennesket er subjektivt og aktivt skapende, med ”uendelig rikt og sterkt” oppheves også den dogmatiske siste instans i forhold til menneskets potensiale. Med dette har Bjørneboe besvart det prinsipielle spørsmålet om virkelighetens grunnlag.

Med introduksjon av en ”dypere virkelighet”, hvis substans ikke tar hensyn til fysikkens rommelig logikk, oppheves på den ene siden empirismen og den objektive vitenskapelige

¹⁶³ Bjørneboe. ”Skal vi sette vår barn på Steinerskolen?”, i *Under en mykere himmel*, 74.

¹⁶⁴ Bjørneboe. ”Skal vi sette vår barn på Steinerskolen?”, i *Under en mykere himmel*, 74.

materialisme, som metodisk ikke tillater noen metafysisk side av virkeligheten. I tillegg bryter denne idé med den teoretiske marxistiske ideologi, som ønsket å renske vekk metafysikken i sine tankerekker, og psykoanalysen, begge vesentlige i Norsk idédebatt, med sin allmenne og kulturelle innflytelse. Bjørneboe tar det opp eksplisitt: ”Marxismens grunnidé er at alt samfunns- og kulturliv er produkter av de økonomiske forhold, og psykoanalysens grunntanke er at hele det menneskelige sjelsliv er produkter av seksusuelle krefter. Altså i all enkelthet: Alt er kjønn og penger” Og videre: ” Freud, grunnleggeren av psykoanalysen, og dermed av ånden i hele den moderne psykologi, hevdet absolutt og konsekvent at ”religion er intet annet enn et utslag av barnets og det unge menneskets angst og behov for hjelp” en oppfatning hvis hårreisende naivitet og uvitenhet burde vies mer oppmerksomhet¹⁶⁵. Kritikken av Psykologien som profesjon er jo også et tilbakevendende tema i *Under en hårdere himmel*¹⁶⁶.

Som idé har Bjørneboe her krysset Kants erkjennelsesgrense og befinner seg, sett fra et rasjonelt verdensbilde, i en diffus eskatologisk og mystisk sfære. Men erkjennelsesteoretisk har ikke Bjørneboe i streng forstand overskredet Kant, i den forstand at han ikke beskriver hva bevissthet er, og ved å henvise jeget til et ”hemmelighetsfullt noe bak bevisstheten”. Som argument blir han erkjennelsesteoretisk stående ved erkjennelsens grense slik Kant argumenterte for: At det *kan* befinne seg ”noe” på den andre siden av ”grensen” vil jo heller ikke Kant benekte. Bjørneboe plasserer seg selv (ubevisst) over mot det ”mystiske”, og hans postulat knyttet til det *usynelige mennesket* svekker troverdigheten ytterligere i forhold til å konfrontere et rasjonelt vitenskapssyn.

Bjørneboe berører også antroposofiens springende idé i forholdet mellom Steiner og Kant i påfallende liten grad. En liten antydning og henvisning til Kant finner vi i det 45 sonetter lange diktet *Midtvinterhilsen til Hans Jæger* der en av strofene lyder:

Det flammer bak årtusenhorisonten!

Snart sprekker Kant! Nu revner mastodonten!

¹⁶⁵ Bjørneboe. ”Ungdommen og samfunnet”. I *Under en mykere himmel*, 176.

¹⁶⁶ ” Afrodite var et intellektuelt fenomen, for hvem verden ikke rummet noen gåte eller noe uløst problem. Alt under solen, fra ørretenes sprang i fjellvannet til Hamsuns diktning hadde hun sin forklaring på i lærebøkene i psykologi. I Afrodites øyne var alle lysestaker, stolper og trær phallos-symboler, alle virksomheter (undtagen revolusjonære sammensværgelser og psykoanalyse) diktet av libido, all religion uttrykk for barnets og ynglingens angst og behov for hjelp, og alt for øvrig på jorden et produkt av de samfunnsøkonomiske forhold..., 71 og 164-165.

Han så det jo, men ingen vilde tro det,

For alle andre hadde ”hull i hode”¹⁶⁷.

Og her er det ikke å forvente at menigmann skal koble dette til et antroposofisk grunnsyn.

Men av hans utsagn og hans grundige kjennskap til antroposofien er det liten tvil om at det er Steiners konklusjoner han baserer mye av sin tenkning på. Selv om Bjørneboe ikke henviser til Steiner, er det åpenbart det Steinerske poeng som ligger til grunn når han i en avisartikkel i Aftenposten skriver: ”Tingene i seg selv er aldri ubetydelige. Det er vår opplevelse av dem som er ubetydelige”¹⁶⁸. Og i et av sine pedagogiske essays skriver Bjørneboe: ”Møtet med den tankekraft som ligger i *tingene*, anerkjennelsen av noe objektivt som er større enn en selv, er det eneste som fører til tankens virkelige befrielse”¹⁶⁹. Videre er det Steiner som står bak når Bjørneboe skriver: ”I bevisstheten skjer vårt virkelige møte med oss selv. Der er vi mennesker”¹⁷⁰. Det samme postulatet kan også bidra til å klargjøre hvorfor han ikke kunne føre Steiner ukritisk foran seg som demagog: *menneskets veldige møte med seg selv* blir i siste instans et personlig anliggende, der et forsøk på et bestemt livssyn på et eller annet tidspunkt vil bli uholdbart: En kommer til en erkjennelse, dernest kommer spørsmålet om å unnsnippe, - det går på selvstendighetene løs, en tanke vi også gjenfinner i *Under en hårdere himmel*: ”Mannens sjel er en hare på flukt fra gård og grunn, fra søstre og mødre, fra jord og odel”¹⁷¹. Den erkjennende veien til den åndelige verden som Steiner fant, kunne ikke gå gjennom han, antroposofiens formaning om en individuell livskraft ville jo med det også opphøre. Steiner bemerker det også selv: ”Menneskets personlighet har kun de kjennetegn, egenskaper, evner osv. som det i kraft av sitt vesen tilskriver seg selv”¹⁷². Dermed er også Steiners tanke, at antroposofien ikke skal forkynne, eller misjoneres for. Et postulat som angir en pekepinn på denne noe distanserte holdningen finnes i Bjørneboes oppsummering av den revolusjonæres dilemma: ”Vi gjør dette for broderskapets og rettferdighetens sak, men tjener man den hvis man også ofrer sin menneskelighet for den?”¹⁷³. Brodersen beretter: ”Jens Bjørneboe var aldri ”antroposof” i den betydning man – positivt eller negativt – legger i ordet som artsbetegnelse. Han gikk fra først til sist sitt eget løp, og alt han mottok måtte før eller

¹⁶⁷ Bjørneboe. ”Midtvinterhilsen til Hans Jæger”, *Spektrum* 1951, nr 1.

¹⁶⁸ Bjørneboe, Aftenposten 1.3.1952

¹⁶⁹ Bjørneboe, ”Slyngalderen og den høyre skole” i *Under en mykere himmel*, 133.

¹⁷⁰ Bjørneboe. ”Antroposofien. Reinkarnasjon og karma”. *Dagbladet* 25.10.1955

¹⁷¹ Bjørneboe, *Under en hårdere himmel*, 126.

¹⁷² Steiner, *Grunntrekk av en erkjennelsesteori*, 119.

¹⁷³ Bjørneboe. ”Gladiatorenes dilemma”. I *Vinduet* 1950 nr 1.

senere underordnes hans egen kunstnerskjebne. For Bjørneboe var ”subjektiviteten sannheten”¹⁷⁴. Angående metode skriver Bjørneboe i et brev til Egil Wyller 6.januar 1953:

”Antroposofene i dag mangler selvfølgelig ikke sin dogmatikk, men den har bare intet med antroposofien å gjøre. Antroposofien selv er i høy grad antidogmatisk. Det ville jo være nydelig av sted med Steiner-skole, hvis vi hadde vårt utgangspunkt i ”programmer” eller ”grunnsetninger”. Den antroposofiske metode består i å forsøke å handle i overenstemmelse virkelighetene og naturen”¹⁷⁵.

Den samme tendens finner vi igjen i Bjørneboes skjønnlitterære produksjon: Steiner nevnes ikke i et eneste av hans dikt, romaner eller skuespill, og de antroposofiske motiver i form av menneskesyn, virkelighetsforståelse og esoterisk tilnærming er bare indirekte til stede, oftest skjult gjennom antydninger som er vanskelig å oppdage for de med manglende forutsetninger for å forstå den antroposofiske ”lære”. Eksempelvis ser vi det i to passasjer fra *Hertug Hans*: ”Selv om mennesket var underlagt stjernene i mangt og meget, så var der noe i menneskene som sto over solene...like sant var det at der fantes noe i menneskene som kunne trosse stjernene. Han tenkte på ånden. Sjel og legeme var underlagt stjernene, men ånden var høyere”¹⁷⁶. Eller i behovet for overskridelsen som fremkommer i kammertjenerens kvaler: ”For angsten hørte til her, i den våkne verden, i det mørket han en gang i sin ungdom hadde kalt ”dagslyset” ”¹⁷⁷. Brodersen oppsummerer det: ”Men han grep ikke til pennen for å forkynne antroposofiske idéer, dem finner man knapt spor av i hans bøker. Skal det her være tale om en virkning, må den i så fall være indirekte, via det stoff lesningen av Steiner gjorde ham oppmerksom på og de interesser antroposofien vakte i ham”¹⁷⁸. Kaj Skagen skriver: ”Antroposofien sank ned som et veldig, undersjøisk skyggerike i hans sjel, hvis innflytelse han ut ifra kravet om frihet og selvstendighet måtte forsøke å unndra seg, så lenge han ikke *fritt og selvstendig* kunne gjøre seg herre i dette riket. Samtidig måtte denne antroposofiske verdensanskuelse, hvis sannhet han verken forkastet eller kunne bruke, veve seg inn i hans person og tenkning, enten han visste og ville det eller ei”¹⁷⁹.

Dette indikerer også en nærmest bunnløs idealisme i forhold til det absolutte autonome mennesket, men det ser ikke ut til at Bjørneboe er i stand til å kanalisere det ut. Han har jo ikke selv et fast punkt. Det er påfallende at Bjørneboe i det overveiende er taus om det filosofiske grunnlag som antroposofien hviler på, bortsett fra i skolesammenheng, som vi skal komme til, har han ingen ambisjon om å henvende seg til academia, fagprofesjonene eller

¹⁷⁴ Brodersen, *Arken*, 1981, nr 4.

¹⁷⁵ Bjørneboe i brev til Egil Wyller 06.01.1953. Gjengitt i *Jens Bjørneboe, brev i utvalg*, 32.

¹⁷⁶ Bjørneboe, *Hertug Hans*, 23.

¹⁷⁷ Bjørneboe, *Hertug Hans*, 89.

¹⁷⁸ Brodersen, *Arken*, 1981, nr 4.

¹⁷⁹ Skagen, *Metafysikk eller Selvmord*, 11.

politikerne. Kanskje så han det som en umulig oppgave å kunne klare å omvende en offentlighet som han så på som en tapt skanse i forhold til den sosialdemokratiske drømmens løfter og lovnader, og i en form for indignert bitterhet over sitt eget nødvendige livsprosjekt, tyr til latterliggjøring, ironi og kritikk som en selvmedisinerende effekt, der han trekker seg tilbake til likesinnede.

Bjørneboe og Spektrumkretsen: En elitisk kulturimpuls.

Ved verdenskrigens slutt vendte Bjørneboe tilbake til Oslo etter eksilet i Sverige. Den posisjon som Bjørneboe snart skulle innta ble antydnet av Christian Smit, en av pionerene i den norske antroposofiske bevegelsen og den første presten i Kristensamfunnet i Norden. I sin preken i Kristensamfunnet i Oslo 19. juni i frigjøringsåret 1945 kom han med en advarsel: ”I den bølge av frihetsfølelse, som strømmer gjennom utallige mennesker i dag, kan vi fristes til å tro, at friheten er noe, som kommer utenfra til mennesket”. Og senere, i september, advarer Smit mot tidens tro på staten og uttrykker sin frykt for at individet vil komme til å undertrykkes i den nye tid¹⁸⁰.

Med kollektivismen som overordnet idé for det politiske, havnet kravet om individualitet og frihet i en klemme, der denne tankes dogmatiske konsekvens var at det med nødvendighet oppstod strukturer som kunne kritiseres. Rommet for å reise kritikk var tilstede, men ikke opplagt inntakelig: samfunnet var preget av respekt for autoriteter, pressen var forholdsvis servil; ”Som mange vil huske fra den gang støtte man til stadighet på uttrykket ”generalpreventive hensyn” i pressen”¹⁸¹. Det var få andre (venstreintellektuelle) systemkritikere som kjempet om offentlighetens oppmerksomhet. Dessuten var det fortsatt rom for ”intellektuelle” offentlige røster, som ikke nødvendigvis hadde den rette akademiske skolering å henvise til for å legitimere sine standpunkter.

I de første etterkrigsårene bygger det seg opp en mot-kulturell krets, der Bjørneboe inngår, særlig knyttet til den antroposofiske/kristen-humanistiske orienterte fløyen rundt det allmennkulturelle tidsskriftet *Spektrum*,¹⁸² som en videreføring av Alf Larsen og mellomkrigstidens *Janus* miljø¹⁸³. Foruten Bjørneboe selv kan det nevnes navn som

¹⁸⁰ Rem, *Sin egen herre*, 187

¹⁸¹ Bjørneboe, *Under en hårdere himmel*, 202.

¹⁸² Men også hadde et ønske om ”... å skape et forum for de kretser av folk som hyller et spiritualistisk livvsyn”. Programerklæringen signert tidsskriftets første redaktør Carl Frederik Engelstad. *Spektrum* 1946, nr 1.

¹⁸³ Larsen selv skal ha ivret for at man skulle få i gang et nytt tidsskrift som skulle føre tradisjonen og ånden fra *Janus* videre. Se mer Von der Lippe, ”Et opprør mot faderhuset? Alf Larsen og Aasmund Brynhildsen”, *Libra* 1995, nr 3.

Aasmund Brynhildsen (Alf Larsens nevø), Ernst Sørensen, André Bjerke, Leif Wærenskjold, Hjalmar Hegge m.fl. Også Karl Brodersen og Dan Lindholm publiserte stoff sporadisk i *Spektrum*. Redaktør mellom 1949 -1954, Ernst Sørensen var en fremtredende antroposof, og tidsskriftet dreide i denne retning frem til det gikk in i 1954, og ble videreført som et rent antroposofisk tidsskrift under navnet *Horisont*. (1955-1967) Dette var en marginal krets som fremstod som et gruppemedium i kulturell forstand, snarere enn et medium i politisk forstand, skjønt disse grensene er ikke entydige. Denne gruppen utgjør også den harde kjerne av debattanter i Grimberg-debatten. Tross deres utenforposisjon bemerket Odd Eidem i VG: ”denne leiren ble svært dominerende i etterkrigstidens kulturoffentlighet”¹⁸⁴. De representerte en reaksjon mot modernitetens kompleksitet og potensielt fremmedgjørende virkning, og avsonderte seg ikke bare i forhold til troen på fremskrittet og teknologioptimismen, men også felter som berørte det metafysiske, som for eksempel psykoanalysen. På lederplass i *Spektrums* første nummer heter det:

”Menneskeverdet ble selve slagordet i kampen mot nazismen. Men menneskeverdet er ikke automatisk blitt satt i høysetet fordi om nazismen er slått. I virkeligheten har det aldri vært gjort et mer nådeløst angrep på menneskeverdet enn gjennom det menneskesyn som ut fra stringent materialistiske forutsetninger betrakter mennesket som produkt av samspillet mellom fysiologi og økonomi. Hvis ordet ”menneskeverd” i det hele tatt skal ha noen mening og begrunnelse, må mennesket oppfatte sin åndelige art som primær og sitt etiske ansvar i sammenheng med den”¹⁸⁵.

Forfatteren Bjørneboe tar for seg tiden og oppgjøret etter 2. verdenskrig gjennom idealisten Jan i *Under en hårdere himmel*, og kaller det foræderiets tidsalder: ”Vi selger mennesker for idéer. Vi er fulle av heslige, politiske lidenskaper som vi kaller idéer. Det er menneskets skjebne å være besatt av slike idéer, og for dem forråder vi hverandre, forråder vi hverdagen og livet... Atombomben er blomsten, den absolutte blomst, av den mannelige intelligens”¹⁸⁶.

Bjørneboe inngår her i en gruppe som i så stor grad står for ”noe annet” både politisk og kulturelt i forhold til det etablerte. Utfordringen i forhold til den antroposofiske drøm om overskridelse, er at prosjektet må overbevise en offentlighet, som synes å leve godt med sosialdemokratiets politiske innordninger og fremskrittstro. Skal en forvente å kunne påvirke er første premiss nødvendigheten av en kanal og diskurs for dialog. Men kommunikasjonen med den politiske og kulturelle offentlighet lykkes i liten grad, og ser heller ikke ut til å ha vært et mål. Vi kan se på noen årsaker til dette. Ved å innta en holdning som i så stor grad posisjonerer seg utenfor den kollektive kulturelle og politiske tankegang, oppstår lett

¹⁸⁴ Odd Eidem, *Verdens Gang*, 15.02.55.

¹⁸⁵ Carl Fredrik Engelstad. ”Spektrum”. *Spektrum*, 1946, nr 1.

¹⁸⁶ Bjørneboe, *Under en hårdere himmel*, 223 og 226.

gruppetenkning og en etablering av de som er innvidde og de som ikke er det. Med det oppstår en hersketeknikk som slår begge veier: den andre part er fremmedartet og utdefineres som gyldige aktører, og med det blir det skapt et sterkere skille, som er til hinder både for forsoning og innsikt. Interessemotsetninger mellom ”grupper” har betydning for argumentasjonen som opplagt blir skjev, i det den støttes av alle de andre i gruppen, den blir sirkulær og får en forsterkende virkning da samme argument innen gruppen anses som holdbart og relevant. Et psykologisk aspekt vil også være tilstede: Den som har sans for motargumenter viser en svakhet for den overordna idé. Et klassisk sannhetsbegrep er i prinsippet upåvirkelig, Bjørneboes formulering om sannheten er gjort entydig, dermed bortfaller politiske endringers betydning, enten ved at den går på fortiden, eller ved at den innebefatter fremtiden. Bjørneboe var klar over problematikken:

”Vi tendere alle sammen mot sekt- og klikkdannelse, et samvær med ”likesinnede” eller hva man nu pleier å kalle det. Vi skaper våre jargon og assosiasjonsmiljøer, og ethvert samvær med personer fra andre jargonmiljøer er anstrengende fordi de forlanger en vedvarende oversettelse av vår egen ordbruk”¹⁸⁷.

Nødvendigheten av å stå utenfor den kulturelle og politiske fremskrittsoptimismen utleder Bjørneboe fra følgende resonnement: ”Menneskehjertet lever sitt liv og følger sine lover- uanfektet av hvad der menes om det. Det kan trives avskåret fra de fleste av de ting vi holder for nødvendig, men tvinges det til å leve i uvirksomhet, uten gjenstand for sin tro, sin lengsel og sin hengivenhet, da går det til grunde”¹⁸⁸. Når en kjenner til antroposofien og dens esoteriske orientering og dens form for gnosis, er det lett å tenke at de så på seg selv som immune mot kritikk utenfra; lenge tryktes Steinerforedragene med en standardformulering om at kritikk utenfor Antroposofisk selskap ikke var noe en skulle lytte til. Så å si all antroposofisk historieskriving er også av apologetisk karakter, og slik stiller en seg også på utsiden, definert bort fra en historisk analyse. Steiners ”lære” er også kompleks og intellektuelt krevende og følgelige begrenser den tilgjengeligheten for menigmann: Ved å symbolsk kunne lene seg på autoriteten fra 354 bind,¹⁸⁹ ualminneliggjøres alminneligheten, og en er sikret sin argumentative selvforherligende plattform, og trenger ikke ta hensyn til eventuelle motforestillinger: En kan ta det for gitt at disse mangler den rette skolering og ”innsikt”. Den gradvise tilegnelsen av et høyre bevissthetsnivå krever også stor grad av personlig egeninnsats med en høy personlig innvolving. I et miljø der vesentlige variabler

¹⁸⁷ Bjørneboe, ”Møte med Robert Jungk”, *Spektrum*, 1954, nr 3-4.

¹⁸⁸ Bjørneboe. ”De frafaldne”, *Spektrum*, 1950, nr 3.

¹⁸⁹ Samtidig bør det påpekes at en kan få relativt god innsikt i Steiners vitenskaps - og erkjennelsesteori ved bare å lese et fåtall verker.

knyttet til mennesket foregår innenfor en meta diskurs, vil ikke en ideologikritikk reist fra en mer allmenn samfunnsdiskurs kunne ha nevneverdig påvirkningskraft, dette gjør Bjørneboe og antroposofikretsen til både dens seier og nederlag: De Steinerske grunnprinsipper er klare: Han påberoper seg vitenskapelighet, og han hevder å ha utvidet grensene for hva som kan regnes som vitenskaplig, og mener å legge et erkjennelsesteoretisk grunnlag for sin åndsvitenskap. Til det kan en enten velge å forholde seg eller ignorere. Velger man å imøtekomme en mening bør saken argumentativt undersøkes på sakens egne premisser, og av det vil det ikke være mulig å argumentere fornuftig mot denne åndsvitenskapen uten først enten å vise at det erkjennelsesteoretiske grunnlaget er uholdbart, eller å vise til at det ikke finnes noen rimelig overgang mellom erkjennelsesteorien til åndsvitenskapen. I denne konteksten slår Bjørneboes *formyndermennesket* tilbake på han selv, da han fremstår som et bedrevitende alternativ, eller som det heter: ”Formyndermennesket vet bedre enn vi selv, hva som er til vårt eget beste, derfor vil han bestemme over oss, - for å hjelpe oss. Formyndermennesket har selv den eneste rette, sanne tro og innsikt”¹⁹⁰. Og videre: ”Den aller viktigste forutsetningen er at man aldri behøver å *begrunne* sine ord ved logikk eller erfaring, - men bare kan meddele sine ordre, ... Hvert ord et formyndermenneske sier, skal du forlange en logisk redegjørelse for”. Tankefriheten kan beskyttes gjennom fire bud: Det første bud er: *Tenk alltid selv*, det andre bud er: Tro aldri på noe som blir sagt deg av eldre mennesker, for de har alltid noe de vil skjule, det tredje bud er: *Vær ulydig!* Og det fjerde bud er *Du skal spørre!* Og det femte bud er: *Du skal være mistenksom!*¹⁹¹.

Disse imperativer kan like gjerne rettes fra utsiden, mot Bjørneboe og hans idéunivers. Vektigere blir ikke hans argument ut i fra sin egen selvforståelse slik det fremkommer i elitiske og autoritære vendinger i det udaterte Nietzsche inspirerte essayet ”Den gode elev”: ”Antagelig går det hundre villfarende protestanter og opprører på den ene som har rett, og som bringer en ny sannhet, eller rettere sagt en ny form av sannhetene, slik som denne må ta seg ut i dag, under de nye former virkeligheten har antatt”¹⁹². Det er liten tvil om at det her er unntaksmennesket som skal føre utviklingen videre og bryte med det etablerte: ”Ethvert fremskritt innen kulturen, - i retning av humanitet og fornuft eller i retning av kunst, oppstår gjennom bruddet med det foregående; gjennom bruddet med gårsdagen.” Hvorpå Bjørneboe i en vending tilføyer: ”Det *kan* ikke være annerledes; kulturen tenderer alltid mot den evige sklerose, den evige åreforkalkning; og essensen av denne sklerotisering står det forrige

¹⁹⁰ Bjørneboe, ”Om formyndermennesket”, (udatert) i *Vi som elsket Amerika*, 11.

¹⁹¹ Bjørneboe, ”Om formyndermennesket”, (udatert) i *Vi som elsket Amerika*, 13.

¹⁹² Bjørneboe, ”Den gode elev”, i *Vi som elsket Amerika*, 29.

slektledds dogmer og trosbekjennelser”¹⁹³. Men dette fremstår i et merkelig lys, da Bjørneboe som kulturpersonlighet konstant fremhever fortidens idealer, fra Sokrates, bibelhistorie, tysk idealisme, myter og eventyr osv. Det er nærliggende å tro at det neste skritt i retning av humanitet skal gå gjennom antroposofien, men ved å *bryte* båndene til den etablerte kultur, fremfor å *utfordre* den, forblir det en marginal parallell kultur, som lever i sitt eget verdensbilde uavhengig av massekulturen.

Hvis en forholder seg til Bjørneboe og kretsen fra et politisk perspektiv, vil en se en elitisk marginal gruppering som på suverent vis har heva seg over de andre, med en udemokratisk monopolisering av sannheten. Men det er grunn til å tro at de selv oppfattet seg som en fortropp i et kulturelt henseende, og neppe dvelte ved tanken om de var politiske eller ikke. Vi har her å gjøre med kulturaktører som vil gjennomføre en samfunnsendring ut fra sine forestillinger om ”et menneskeverdig samfunn”, tuftet på en åndelig idealisme. Tanken er edel, men også elitisk og udemokratisk, da en slik overskridelse også vil kreve flertallets tilslutning til dette syn. Den logiske blindgaten er åpenbar: Ingen kan påtvinge en samfunnsendring mot folkets vilje, og samtidig hevde at de går inn for en samfunnsordning som er innrettet etter folks ønsker. Bjørneboe skriver rett ut at åndslivet skal være en upolitisk sfære, autonom i forhold til statlige premisser og forordninger. Reservasjonen mot sosialdemokratiets innblanding i metafysikkens anliggender fremkommer i et brev fra 1952 der Bjørneboe søker om å bli tatt opp i Forfatterforeningen: ”At en forfatter med forstanden i behold kan innrømme staten rett til å øve innflytelse på åndslivet, anser jeg for aldeles utelukket. En slik innrømmelse kan bare forklares ut i fra økonomiske og ikke kulturelle synspunkter”¹⁹⁴. Det står også eksplisitt i statuttene til antroposofisk selskap, vedtatt i 1923: ”Selskapet betrakter ikke politikken som sin oppgave”. Steiner redegjorde for bakgrunnen: ”Fordi våre venner tok tregreningssaken opp med de politiske partiene – noe som i utgangspunktet var en feil fra vår side – har man kunnet få inntrykk av at antroposofien ønsket å presse seg inn i verens politiske anliggender, noe den aldri har gjort og aldri kan gjøre”¹⁹⁵.

Gjennom den sterke opphøyelsen av kontemplasjonen som metode, fortrenses samfunnsutfordringene som krever løsninger i den ytre verden. Uten et forsøk på å

¹⁹³ Bjørneboe, ”Den gode elev”, i *Vi som elsket Amerika*, 29

¹⁹⁴ Bjørneboe i brev til Styret for Forfatterforeningen datert 19.05.1952. Gjengitt i *Jens Bjørneboe brev i utvalg*, 29.

¹⁹⁵ Walter Kugler. ”Tross alt! eller omgang med politikk”. I *På sporet av virkeligheten*, 278-280.

inkorporere det kontemplative livet i et aktivt samfunnsliv, forblir det ikke produktivt som løsningsverktøy.

Kritikken av den autoritære vanetenkning: staten som garantist for kollektivet

Moderne politisk diskusjon, tankegang og tradisjon forutsetter staten som det sentrale system for offentlige myndighetsorganer, -regjering, nasjonalforsamling, sentralforvaltning og rettsvesen. Gjennom det moderne prosjekt har statens nødvendighet blitt konsolidert, både som en kognitiv og normativ sannhet. Bjørneboe advarer mot troen på statens fortreffelighet, og staten som organisasjonsprinsipp. For det første antydte han at det moderne mennesket med sine uløselige bånd knyttet til statens nyttetenkning og positivistiske tankegang, ville føre til en personlig avhumanisering og svekkelse av det moralske ansvar. Dette viser han til i kronikken ”SS Statens systemlære” på trykk i *Aftenposten* 9.11.48 der ”Hitler - Tyskland” trekkes frem som den ytterste negative konsekvens på hva han mener. Han skriver:

” Hitlerismen har altfor ofte vært fremstilt som de ubegavedes spesielle bevegelse, men dessverre ikke med rette. Verden hadde sett annerledes ut både for øyeblikket og i fremtiden, hvis det hadde vært tilfelle. De initierte ”skapende” nasjonalsosialister kjente sine virkemidler. Det var særlig det moderne mennesketes spaltethet, ufattelige moralske diskontinuitet de arbeidet med: det man aldri kunne gjøre som privatperson, det gjør man med god samvittighet, så snart det kan skje i ”statens” navn, eller for et hvilket som helst etisk ansvarsbefriende, tilsynelatende kollektivformål... Denne schizofrene splittelse av den enkelte i en privatperson og en profesjonell maskin, hvis handlinger bare ”overordnede” og ”staten” er ansvarlige for, det er den moderne psykologiske nyerobring og utvidelse av imperatorparolen ”splitt og hersk”¹⁹⁶.

Selv om avstanden mellom ”Hitler – Tyskland” sin totalitære nasjonalsosialisme og sosialdemokratiet i Norge er meget stor både i praksis og som idé, tjener dette allikevel som et illustrerende eksempel på det Bjørneboe mener blir menneskets svekkede evne til å handle i overensstemmelse med sin egen moral og etikk, så sant en handling kan legitimeres med utgangspunkt i den kollektive stats påståtte interesser. I et idéhistorisk perspektiv tar han utgangspunkt i at mennesket besitter en evne til moralske vurderinger, dermed blir det også villedende for mennesket om det overgir sin subjektive ressurs til en sterk stat, - der den forpliktende ansvarsfølelsen avpersonifiseres og tillegges i stedet et upersonlig kollektiv, der staten i siste instans bærer ansvaret. Bjørneboe understøtter selv sin egen tese i et lengre innlegg knyttet til samme kronikk:

¹⁹⁶ Bjørneboe, ”SS Statens systemlære”, *Aftenposten* 9.11.48.

”Hvad var det for mennesker, disse som gjennomførte dette?... For å få svar på dette spørsmål behøver vi ikke gå til spesialkilder, vi kan nøie oss med almindelig kjendt fakta. Fra rettsforhandlingene som er blitt ført mot så mange nasjonalsosialister efter krigen, vet vi at vi bare i relativt sjeldne tilfeller har hatt med virkelig uansvarlige kriminalpasienter å gjøre”¹⁹⁷.

Illustrerende for hva han mener ser vi i *Før hanen galer* hvor han beskriver legen og vitenskapens representant, som: ”den høye, vennlige vitenskapsmannen med det smale vakre ansiktet...”¹⁹⁸. Det er ikke galningene eller psykopatene som gjennomfører dette; Det er de høflige, ordentlige, lydige vanetenkerne som er statens forlengende arm.

Bjørneboes tanke synes å være at i det du fratar mennesket sine etiske personlighetspreferanser, og se det først og fremst i et nytteperspektiv for statens politikk, forsvinner også skaperkraften og menneskets grunnleggende mulighetsbetingelser. En lignende tematikk gjennomtrenger *Før hanen galer*, som har tilegnelsen: ”Denne bok er tilegnet erindringen om de mennesker som var offer for den hjertets blindhet som lenge har preget den moderne vitenskapen”. Dette er en virkelighetsnær roman (opprinnelig skrevet som skuespill) som i stor grad bygget på dokumentasjon fra papirer som ble offentliggjort av A. Mitscherlich og F. Mielke under tittelen ”Medizin ohne Menschlichkeit – Dokumentation des Nürnberger Aerzprozesses” og delvis på Eugen Kogos ”Der SS-Staat”¹⁹⁹. Tematisk handler det om individets rolle i møte med statens autoritære prinsipp og vitenskapen. Som det heter i romanen: Idealer og politikk trives ikke så godt sammen, og det er gjerne idealene som da må trekke det korteste strået²⁰⁰.

I *Før hanen galer* beskriver Bjørneboe nettopp denne spaltetheten mellom følelsene og intellektet hos enkeltmennesket gjennom romankarakteren dr. Reynhardt, som ikke er opptatt av raseteori eller nazi-ideologi. Han er ikke sin ondskap bevisst, samtidig som han ikke klarer å fortelle sin kone og sønn om sitt arbeide,²⁰¹ der de moralske kvaler holdes i sjakk ved å overføre skyldspørsmålet til staten som system: ”Det er utelukkende som embetsmann jeg sitter her”²⁰². Samme poeng fremtrer i andre sekvenser med Reynhardt: ”Det er jo utelukkende som vitenskapsmann jeg har noe med leieren her å gjøre. Og for øvrig bare med feberforsøkene... Jeg er et helt upolitisk menneske... jeg ser aldri på listene. Jeg har ingenting med den delen av arbeidet å gjøre...”,²⁰³ Jeg gir faen i det politiske! Jeg gir faen i

¹⁹⁷ Bjørneboe, ”Det utrolige”, *Spektrum*, 1949, nr 2.

¹⁹⁸ Bjørneboe, *Før hanen galer*, 161.

¹⁹⁹ Bjørneboe, Etterord i *Før hanen galer*, 170.

²⁰⁰ Bjørneboe, *Før hanen galer*, 123.

²⁰¹ Bjørneboe *Før hanen galer*, 147-148.

²⁰² Bjørneboe, *Før hanen galer*, 72.

²⁰³ Bjørneboe, *Før hanen galer*, 74-75.

krigen! Jeg gir faen i lik og kloakker og uniformer!...²⁰⁴ Jeg kan ikke trekke min privatperson inn i dette. Hvis jeg gjør én, én eneste ting, som går utover det rent medisinske, da har jeg engasjert meg politisk. Jeg har min familie...²⁰⁵.

Hos Oberstgruppenführer Dr. Scholz i samme roman fremkommer enda et eksempel på denne splittelse der politikk og privatliv holdes adskilt som to kategorier, der han legger ut om sitt euthanasiprogram, - som er noe langt mer enn bare et materielt fremskritt: Euthanasiaaksjonen er også symbolet på en intellektuell seier - overfor andre leger og skal gjennomføres med "hele den moderne legevitenskapens teknikk og saklighet"²⁰⁶. Programmet skal omfatte: "Imbecile, shizofrene, sinnssyke i det hele tatt og dernest vanskapte og krøplinger og uhelbredelig syke som er arbeidsudyktige. I det hele tatt kommer vi til å fjerne mindreverdige og overflødig menneskemateriale... samt to store befolkningsgrupper: jøder og sigøynere. Det er det hele"²⁰⁷. Hvorpå den samme Dr. Scholz like etterpå henfaller til personlige tanker: "Han hadde lukket øynene og sett et ganske annet sted hen. I virkeligheten tenkte han på sin kone, der hun lå på fødselsklinikken – enda en gang mor til en kraftig unge... Med et rykk tok han seg sammen og var igjen midt i kretsen av legene"²⁰⁸.

Moralen er klar: vitenskapsmannen må forholde seg profesjonelt til sitt yrke gjennomtrengt av en objektiv opplysningstankegang og vitenskap, og aldri tillate at de subjektive følelser og medmenneskelige forhold kan uttrykkes og komme til overflaten. Hos Dr. Scholz er det en ansvarsbenektende tankegang i det han hyller vitenskapen og fremskrittet, om utryddningsprogrammet beretter han entusiastisk:

"Jeg vil gå så langt som til å si at den først og fremst er et symbol. Den er bekreftelsen på at vi – menneskeheten – endelig er blitt herre i vårt eget hus. Vi har overvunnet de dype, underbevisste hemninger, de gamle tabu som hittil har stått i veien for å gjennomføre en så vidt naturlig ting. Vi har tatt en konsekvens som ingen kulturmennesker før oss virkelig har våget å trekke i dens fulle rekkevidde. Vi er de første myndige vesener naturen har frembrakt. Den dag euthanasiprogrammet blir virkeliggjort, er den nye menneskehetens fødselsdag... En *vitenskapsmann* som kan få delta i dette, han må føle stolthet! Dette som er blitt mulig gjennom vitenskapens møte med det praktiske mennesket – det å legge fremtiden bevisst til rette – å skape de biologiske og psykologiske forutsetninger for en fremtid som er slik som vi vil ha den! Å – den som blir med på dette, han må føle stolthet!"²⁰⁹.

Her ligger det også en kritikk mot det darwinistiske verdensbilde. Om konsentrasjonsleirene skriver Bjørneboe:

²⁰⁴ Bjørneboe, *Før hanen galer*, 141.

²⁰⁵ Bjørneboe, *Før hanen galer*, 144.

²⁰⁶ Bjørneboe, *Før hanen galer*, 80.

²⁰⁷ Bjørneboe, *Før hanen galer*, 81.

²⁰⁸ Bjørneboe, *Før hanen galer*, 83.

²⁰⁹ Bjørneboe, *Før hanen galer*, 85.

” Vi må forson oss med det faktum at de aldri vilde ha vært tenkelig uten den nyere naturvitenskapens forestilling om mennesket som artsvesen...Naturvitenskapen har tatt avstand fra det religiøse, det etiske og det filosofiske, den føler seg ikke lenger forbundet med denne side av verden...Naturvitenskapens essens er at alt hva den hederlige empiriske forskning, hvad generasjoners slit i laboratorier og ved mikroskoper gjennom våkne netter og rastløse dager har bragt på det rene – det tyder på at mennesket er et høyere pattedyr”²¹⁰.

Han kritiserer også økonomiseringen av tilværelsen og gir økonomien skylden for konsentrasjonsleirene. Etter lesningen av *Der SS Staat* skriver han:

” Det mest rystende øieblikk vi opplever under lesningen av denne bok er når det går opp for oss at maskinenes innerste hennsikt ikke er av politisk art, at den ikke først og fremst er terrorinstrument og slett ikke i første rekke en straffe- eller forbedringsinnretning for politiske motstandere, men at dens formål er av økonomisk art! *Konsentrasjonsleirene i Tyskland var den økonomiske basis for SS*”²¹¹.

Bjørneboes poeng synes klart: Det er politikken i allianse med troen på vitenskaplige og teknologiske attributter som har frembrakt denne destruktive muligheten, og dermed setter han også det ondes problem i forbindelse med denne tankegang. Bak Bjørneboes kritikk lurer også Nietzsche og den advarende tiltroen til det autoritære prinsipp: det er massene, de svake menneskene som følger hjertets blindhet, som er årsaken til at Hitler kunne gjennomføre sin politikk. Et unntaksmenneske, med høy grad av personlig integritet, ville ta det riktige valget, slik Heidebrand tilslutt gjør i *Før hanen galer*.

Kritikken av positivismen: Tankens kraft ikke demokrati

Bjørneboe kunne aldri tillate en erkjennelsesteoretisk retning med et antimetafysisk grunnpremiss som bidro til en objektivisering av mennesket. Med det markerte han en avstand til den moderne kvantitative forskningen basert på en logisk empirisme, der den stod hvilende på David Humes maksime, der alle utsagn av verdi var samlet i empiriske påstander om verden, og et sett logiske relasjoner som strukturerer disse påstandene. Posivismen er gjerne knyttet til August Comtes navn²¹², som en videreføring av empirismen i en snever forstand gjennom hans doktrine *The law of the Three States*²¹³ som går ut på å gjøre de naturvitenskapelige metoder også gjeldene for samfunnsvitenskapene. Posivismen i en mer tilspisset form med vekt på logisk empirisme og nyttefilosofien er særlig forbundet med den intellektuelle bevegelsen av tenkere knyttet til den såkalte Wienerkretsen, som i 1924

²¹⁰ Jens Bjørneboe, ”Det utrolige” *Spektrum* 1949, nr2.

²¹¹ Jens Bjørneboe, ”Det utrolige” *Spektrum* 1949, nr2.

²¹² “Hence all the discussion over whether and to what extent it may be legitimate to call Comte a positivist, although he himself not only so called himself but actually originated the term”. Leszek, Kolakowski, *The Aliation of Reason* (New York: Anchor Books, 1969), 45.

²¹³ Kolakowski, *The Aliation of Reason*, 51.

etablerte seg med et mål om å forsegle den metafysiske spekulasjon gjennom en mekanistisk filosofi²¹⁴. Wienerkretsen, der Arne Næss var tilknyttet, var positivistisk med bakgrunn i dens ”adherence to the doctrine that science is the only form of knowledge and that there is nothing in the universe beyond what can in principle be scientifically known”, der betegnelsen ”logisk” bunner i Wienerkretsens ”dependence on developments in logic and mathematics in the early years of this century which were taken to reveal how a priori knowledge of necessary truths is compatible with a thorough-going empiricism”²¹⁵. Det er nettopp Næss Bjørneboe polemiserer mot i en dobbelt kronikk i *Aftenposten* 28. og 29. august 1950, under tittelen ”Fordypelse”²¹⁶.

Den kollektive og positivistiske tankegangen vi gjenfinner i sosialdemokratiets ideologi kritiseres av Bjørneboe. I ”Fordypelse” skriver han: ”Når det gjelder sandhet er vi alle eneveldige monarker og vender med god samvittighet demokratiet ryggen. I det subjektive finner vi veien til det objektive”. Som en syrlig kommentar skriver han: ”Determinismen betrakter alle våre virksomheter – selvfølgelig også vårt tankeliv som nødvendige virkninger og fysiske givne betingelser. Fysiske, kjemiske og fysiologiske årsaker bestemmer vårt tankeliv enten vi vil eller ikke... Objektivt sett er alt som tenkes tøv, fordi det dypeste sett bare er et produkt av blinde mekaniske naturlover”²¹⁷.

Tanken om at kilden til sannheten er å finne i det autentiske jeget følger idétradisjonen fra både Nietzsche, Jæger, Kierkegaard og Steiner. I det Bjørneboe her vender ryggen til demokratiet, innebærer det samtidig at tanken om at maktpolitisk likeverdighet opphører, og det åpner for en politisk verdidifferensiering mellom mennesker, hvor det blir meningsløst å skulle snakke om at alles mening skal tillegges samme verdi i en samfunnskontekst. Selv om intensjonen nok er tenkt positiv, er det liten tvil om at Bjørneboe fremstår autoritær, da det bare er bestemte utvalgte som ser ut til å ha de personlige forutsetningene for å kunne nå sannhetens erkjennelse. Han understreker det satirisk: ”Grundlagsforskeren mener at et stort antall mennesker er mere ”objektive” enn én enkelt person – og hva folk mener er mer

²¹⁴ Øyvind Østerud, Kjell Goldmann, Mogens N. Pedersen. *Statsvitenskapelig leksikon* (Oslo: Universitetsforlaget, 2004), 216

²¹⁵ Barry Stroud. ”Logical Positivism”. I Jonathan Dancy & Ernest Sosa, red., *A Companion to Epistemology*. (Hoboken: Blackwell Publishing, 2005).

²¹⁶ Kronikken er et oppgjør med den såkalte Wiener-kretsen, (her representert ved Arne Næss) og Rudolf Carnaps hovedverk *Der logische Aufbau der Welt*.

²¹⁷ Bjørneboe. ”Fordypelse”. *Aftenposten* 29.8.50.

brukbart enn hvad Dante mener”²¹⁸. Med det utsagnet har han prinsipielt markert sin avstand til folkestyret.

Det udemokratiske ved Bjørneboes idé ligger i innføringen av verdienes relativitet på det enkelte menneske i forhold til retten til å ytre seg, det forligger dermed samtidig det vi kan kalle et elitisk grunnprinsipp som ikke har noen korrespondanse til de liberal demokratiske prinsipper og det politiske. Det er ikke den utrykte folkeviljen, Nietzsches filister; de som godtok selvrealiseringen bare når det tilsvarte gjennomsnittsnivået av menneskelig begavelse. Det er snarere de *utvalgte*, eller med Nietzsches ord, de mennesker som ”... trakter instinktivt etter sin borg og et hjemsted hvor de er *forløst* fra mengden, fra de mange, fra de aller fleste, et sted hvor de kan glemme normalmennesket og være en unntagelse”,²¹⁹ som skulle sette premissene. Bjørneboe tangerer Nietzsches postulat og skriver: ”For grundlagsforskeren veier alles mening like meget, d.v.s. like lite; det kommer ikke an på hvor kloke vi er. Og i det han tar spranget fra kvalitet over i kvantitet skifter han arbeidsoppgave og dermed yrke. Der ligger ingen vurdering i dette”²²⁰. Bjørneboe drifter ytterligere vekk fra sosialdemokratiet, som søker høyes mulig grad av demokratiserende beslutningsprosesser, gjennom sin utvikling av sosiale reformer. Når Bjørneboe i såpass sterke ordlag tar til ordet for at flertallsbeslutninger ikke skal være veiledende foreligger det en grunnholdning som av karakter må sies å være både anti-demokratisk, upolitisk der idealismen blir forbehold de få.

Den rette innsikt og sannhet kan nås gjennom tankens kraft. Bjørneboe vektlegger den antroposofiske idé om tenkningen som det avgjørende for fremgang og overskridelse. Han følger opp sin kritikk i samme kronikk: ”Det vil være bedrøvelig hvis den logiske empiriker skal få anledning til å stå som monoman dørvakt og stenge veien til all videre tenkning”.

Dette skriver han fordi han hevder at det nettopp er fordypelse og konsentrasjon om tankekraften som er den forløsende egenskap som kan skape endring. Han skriver:

” Fordypelse er å gripe en tanks poetiske gehalt: Tankens hjerte. Det poetiske er tingenes relieff mot verdensrummet, mot bakgrunden, deres virkelige grundlag... En virkelig tanke har en poetisk kraft der forandrer lyset i det rum hvor den uttalt eller uuttalt er tilstede. Det er den kraft i tanken som forvandler og beveger verden. Den er tankens hjerte, og derfor må den t e n k e s med hjertet... det er fordypelsens misjon å s k a p e grundlag – ikke å finde det”.

Når han trekker frem fordypelsen og tankekraften som den metodiske vei til å kunne bevege verden plasserer han seg mot det upolitiske: Tankekraften er subjektiv, og de politiske

²¹⁸ Bjørneboe. ”Fordypelse”, *Aftenposten*, 29.08.50.

²¹⁹ Nietzsche, *Hinsides godt og ondt*, 40.

²²⁰ Bjørneboe. ”Fordypelse”, *Aftenposten*, 28.8.50.

institusjoner forankret i representative folkevalgte forsamlinger, som spiller inn sine beslutninger etter åpne drøftninger og offentlig meningsdannelse, mister dermed sitt kommunikative *Agora* for samarbeid og diskusjon, da kravet om innsyn og intersubjektivitet ikke kan innfris. Det er et vakuum der argumentene ikke kan avveies i forhold til hverandre eller der en kritisk vurdering kan forekomme, det finnes ingen logisk forenelig diskurs mellom diskusjonsdeltagerne. Til grunn for det syn som Bjørneboe her forfekter er antroposofiens enhetstanke fremtredene: det foreligger en konsekvent sammenheng og overensstemmelse mellom liv og tanke, de flyter over i hverandre der erkjennelsesdriften står og faller ved et forsøk på å implementere den objektive og den subjektive sannhet til én, en tanke som ikke finner sin plass i et politisk rom, der tendensen er et skarpere skille mellom det objektive og det subjektive, der samfunnet blir mer og mer fragmentert gjennom for eksempel utvidet kompleksitet, vitenskapens fremgang og fagspesialister.

Grimbergdebatten og Jonas debatten.

Når vi nå har sett på Bjørneboes idéverden, som i sitt utkomme fremstår lite konsekvent og eklektisistisk, skal vi nå gå over og undersøke hvordan den forholder seg i forhold til pragmatisme, i et direkte møte med ”stor samfunnet”. I aviser og tidsskrifter i 1950- årene markerer Bjørneboe seg i flere kulturdebatter: Foruten Språkstriden, - som ikke angår oss her, er det særlig to store idédebatter der Bjørneboe har en sentral rolle: debatten om utviklingslæren, - eller Grimberg-debatten, og den pedagogiske debatten som oppstod etter den kontroversielle romanen *Jonas*. Dette er to debatter som røper den store avstanden mellom den antroposofiske vitenskap og den etablerte vitenskapen. Men de gir også Bjørneboe en mulighet for å argumentere for sitt sannhet- og frihetssyn knyttet til mennesket, for en bredere og større del av offentligheten og fagprofesjonene.

Grimberg-debatten

Grimberg-debatten settes i gang senhøsten 1955 noe ufrivillig av Bjørneboe, og blir av André Bjerke omtalt som den lengste og heftigste kulturdebatt i etterkrigstidens Norge²²¹. Den vedvarte i om lag to år²²². Brodersen påpeker: ” Det var ikke hans mening å invitere til en

²²¹ Rem, *Sine egen herre*, 411.

²²² Debatten ble utløst av Bjørneboe 1.10.55 og foreløpig avsluttet 5. og 6. januar 1956 med en dobbeltkronikk av forskerne Per Bergan og Eilif Dahl i Morgenbladet. Senere i perioden juni – oktober våknet debatten på ny etter Adolf Portmanns *Zoologie und das neue Bild Des Menschen*. I 1957 blusset den opp for tredje og siste gang i forbindelse med professor Johan Torgersens *Mennesket. Vidunder- og problembarn i livets historie*.

debatt om utviklingslæren, han ville først og fremst påvise et litterært falsum. Men, behendig nok får man si, ble hele saken gjort til et spørsmål om å tro eller ikke tro på den naturvitenskapelige utviklingslære²²³. I første runde var det en ordveksling mellom Bjørneboe (og Øistein Parmann) og professor Anatol Heintz. Siden eskalerer det til en idédebatt mellom to ulike kulturkretser: den etablerte vitenskapen og den antroposofiske påståtte vitenskap, der kampen om mennesket møtes i en strid om evolusjonsteori og reinkarnasjon, mellom vitenskapens tro på darwinismen og menneskenaturens opprinnelse, og antroposofenes syn på mennesket som et åndsvesen. (Debatten ble dermed også en debatt om likheten og ulikheten mellom menneske og dyreriket).

For antroposofiens representanter foreligger det en mulighet til å etablere og grunnge et alternativ til det bestående. Dens normativ idealisme knyttet til mennesket som åndsvesen er ikke først og fremst det viktige, men med et uttrykt formål om et overskridende prosjekt, må det også etableres et legitimitetsgrunnlag hvor denne idé fremstår som en tenkt praktisk konsekvens. Da den etablerte vitenskapen og antroposofien aldri kan komme til en enighet, slik de er bundet opp erkjennelsesteoretisk, uten noen metodisk korrespondanse, vil det påhvile opposisjonen, i dette tilfelle antroposofien, å styrke sitt kandidatur i troverdighetsspørsmålet, ikke først og fremst gjennom å si hva de mener, men begrunne det, og argumentere for nødvendigheten, og etablere et "hvordan" og "hvorfor" overfor den befolkning som har gitt sitt samtykke til sosialdemokratiets program.

Et kort resymé for opptakten til stridens kjerne er følgende: J. W. Cappelens forlag har bestemt seg for å oversette Grimbergs 22 bind store serie *Världshistoria, Folkenes liv og kultur*. Men med oversettelsen følger også en justering fra avdøde Grimbergs originalverk. Det 1. bind er klart høsten 1955, og i forordet kan en lese:

"Under arbeidet med overføringen til norsk ble det nødvendig å foreta en del forandringer og tilføyelser i Grimbergs tekst, vesentlig på grunn av de fremskritt forskningen har gjort siden den gang Grimbergs bok ble skrevet. De største forandringer er gjort i første kapitel "Kulturens morgen" som professor Anatol Heintz har skrevet helt om"²²⁴.

Bjørneboe anmelder boken i *Frisprog* 1. oktober 1955 under tittelen "Ventenskapens schakaler...", etter et Grimberg sitat, med undertittelen: "Rammes åpningskapitlet i den NORSKE "Grimberg" av åndsverkloven?". Det er særlig det 1. kapittel han tar for seg, ved å

²²³ Brodersen, *Arken*, 1981, nr 4.

²²⁴ Forordet til første bind av Grimbergs "Menneskenes liv og historie". Carl Grimberg, *Menneskenes liv og historie: bind 1: Egypt- Forasia* (J.W. Cappelens Forlag, 1955).

sammenligne den Svenske originalutgaven med den foreliggende Norske bearbeidelsen.

Bjørneboe reagerer på Heintz syn:

”Han har funnet det nødvendig å skrive Grimberg helt om, og da helt ”helt om” i bokstavlig forstand; han har av forlaget fått lov til å innlede Grimbergs verk med et åpningskapittel som er nøyaktig det motsatte av Grimbergs ånd. Selvfølgelig er det upresist; det er ikke skrevet i noen ”ånd” i det hele tatt, det er en avplapring av den mest fortorskede vulgær-darwinisme, en tankeløs og uvitende, ufrivillig forhånelse av mesterens historiesyn... den er skrevet helt om intill helomvending. Grimbergs syn på urmennesket er erstattet med det diamentralt motsatte.”²²⁵

Bjørneboe skriver uten noen videre argumentasjon: ”Sannheten er at menneskets opprinnelse fremdeles ligger innhyllet i et dypt mørke: *Vi vet ikke hvordan det gikk til*”²²⁶. Bjørneboe går så langt i sin anmeldelse at han mener det er et rettslig overgrep: ”Jo mer man blir nødt til å sammenligne de to åpningskapitler, desto mer tilbøyelig blir man til å tro at dette må da rammes av en eller annen bestemmelse i åndsverksloven: Under Grimbergs navn å servere en fremstilling som er den motsatte av hans egen?” Bjørneboes harde polemiske utfall som tilsynelatende er knyttet til det opphavsrettslige, skyldes nok også en personlig indignasjon, i det Heintz hevder å ha vist hvordan overgangen fra ape til menneske har foregått,²²⁷ er det et distansert syn i forhold til Bjørneboes *usynelig menneske*.

Med Bjørneboes anmeldelse utløses Grimbergdebatten²²⁸ som hovedsakelig føres gjennom innlegg i *Morgenbladet*. Tre dager etter Bjørneboes anmeldelse følger kampfelle Øistein Parmann, på dette tidspunkt kulturredaktør i *Morgenbladet*, opp i sin egen avis med en anmeldelse under tittelen ”Grimberg fordervet fra sitt eget verk”. Her konkluderer han som Bjørneboe: ”Heintz har simpelthen fordervet Grimbergs grunnsyn og holdning til problemet urmennesket, og erstattet det med sin egen nu til kjedsommelige velkjente tro og dogmatikk”²²⁹.

Heintz svarer en uke senere både Bjørneboe og Parmann i samme avis, og lister opp en rekke sitater fra den svenske originalutgaven som han mener gir støtte til sitt syn, og han mener å påvise at han og Grimberg i det vesentligste er enige, før ha avslutter: ”Som man ser av

²²⁵ Bjørneboe. ”Vetenskapens schakaler...” Rammes åpningskapitlet i den NORSKE ”Grimberg” av åndsverkloven?” i *Frisprog*, 1.10.1955, nr 17.

²²⁶ Bjørneboe. ”Vetenskapens schakaler...” Rammes åpningskapitlet i den NORSKE ”Grimberg” av åndsverkloven?” i *Frisprog*, 1.10.1955, nr 17.

²²⁷ Grimberg, *Menneskenes liv og historie*, 24.

²²⁸ Dette er starten på selve Grimberg debatten, men tematikken er ikke ny. Det foreligger et par artikler i *Spektrum* 1954, nr 5 som er viet problemer knyttet til den biologiske utvikling, hvor skribentene (en av de, biolog Dr. Hermann Poppelbaum) blant annet retter et angrep på den ortodokse, materialistiske utviklingslæren som de mener ikke lenger er vitenskapelige holdbar. Dette leder over i en debatt i ukemagasinet *Farmand* mellom 15. januar og 30. april anført av nettopp Anatol Heintz i holmgang med den Steiner-inspirerte filosof i magister Hjalmar Hegge.

²²⁹ Øistein Parmann, ”Grimberg kontra Heintz”, *Morgenbladet* 14.10.1955.

ovenstående, har de to anmelderne fullstendig forvrengt de virkelige forhold. Man står belt (sic) uforstående overfor et så ondartet angrep, som i virkeligheten ikke har noen reell bakgrunn. Kan det muligens skyldes den omstendighet, at anmelderne deler det antroposofiske livssyn?”²³⁰.

Bjørneboe svarer Heintz med en replikk. Hans agenda er ikke å polemisere eller tilbakevise Heintz bemerkninger, det er fortsatt opphavsretten til verket som er stridens kjerne:

”Professor Heintz har svart. Han har oppdaget at utenforstående har trengt inn i hans uopplyste enevelde, og nu svarer han. Men professoren har missforstått meg. Jeg vil ikke nekte noen å tro på apene; slike trosforhold er et hjerteanliggende som ikke skal angripes. Professoren skal få anledning til å nedstamme fra kanarifuglen om han så ønsker. Det er ikke dette som er saken. Jeg protesterer ikke mot hans avstamning, men mot at han skriver kapitler i andre forfatteres bøker”²³¹.

Det er likevel opplagt at Bjørneboe må ha blitt provosert av Heintz og universitetsvitenskapens syn, bare dager før han fastholder det opphavsrettslige argument, har han hatt på trykk kanskje sitt mest markante forsvarsinnlegg som engasjert antroposof ment for offentligheten. Under tittelen ”Antroposofien. Reinkarnasjon og karma” er han på trykk i Dagbladet 25.10.1955, som et svar på ”avsløringen” av antroposofien som avisens Karl Emil Haglund lot trykke på kronikkplass tre dager tidligere.

Ser en nøyere på Bjørneboes forsvarsinnlegg er det idéhistorisk interessant å legge merke til at i det han for første gang offentlig forsøker å fremlegge det antroposofiske syn, basert på konstruktive begrunnelser benytter han seg av vitenskapens kilder i sine argumenter, for siden å slutte det hele med antroposofiens grunnsyn. Det antroposofiske utgangspunkt er klart: menneskeformen stammer ikke fra apene, men har vært latent til stede som organiserende prinsipp før tilsynekomsten i det fysiske. Det springende punkt for Bjørneboe er ikke spørsmålet om høyere differensierte dyrearter *nedstammer* fra ”lavere” former, men om utviklingslinjen går *gjennom*: ”Har vår utviklingslinje gått *gjennom* apelignende eller andre tydelig utformede dyrearter?” Nei, mener Bjørneboe, utviklingen er irreversibel! Denne tanke er direkte avledet fra Steiner: ”Åndsvitenskapen medgir selvfølgelig sannheten i at mennesket er stillet inn i nedarvingstrømmen. Men til det kommer så noe annet, nemlig *menneskets innerste, åndelige vesenskjerne*... Og dette helt individuelle har det *ikke* arvet fra sine forfedre”²³². I Bjørneboes argumentasjonsrekke henviser han først til Ernst Haeckels biogenetiske grunnlov (Ontogenesen rekapitulerer fylogenesen)²³³: ”Individets utvikling

²³⁰ Anatol Heintz, ”Svar fra professor Anatol Heintz”, *Morgenbladet* 11.10.1955.

²³¹ Bjørneboe, ”Et navn, kjøpt og betalt”. *Frisprog*, nr 19, 29.10.1955, nr 19.

²³² Steiner, *Menneskets Temperamenter*, 9.

²³³ Slik også Steiner gjør, jmf, Kristiansen, *Jens Bjørneboe og antroposofien*, 30.

(fosterutvikling) gjentar *artens* hele utvikling. Altså (hvis loven er riktig): På vår vei fra egg til nyfødt spebarn gjennomgår vi utviklingen av hele menneskearten.” Haeckel var rett nok filosof, men han var også vitenskapsmann, Zoolog, og ateist.

Bjørneboes neste argument tar utgangspunkt i det såkalte orthogenetiske prinsipp etter Heinz Werner, som av profesjon er utviklingspsykolog:

”All utvikling går fra det plastisk-allsidige til det stivnede, spesialiserte. Hermed menes ”spesialisert” i fag-zoologisk forstand; dvs. at fuglenes nebb, maurslukerens lange kjeve er mer spesialiserte enn menneskets plastiske munn; hestens hov, apens klatrefot, kattens klør er mer spesialisert enn menneskets hånd. Hoven er til å *springe* med, apehånden til å *klatre* med, klørne til å *klore* med – bare menneskehånden kan etter tur være våpen, klatreredskap, krypepote, osv. Det neste punkt følger av dette: *Utviklingen er irreversibel*...Hvis loven om irreversibiliteten er riktig, da kan menneskeformen visselig ha oppstått av ”lavere” mindre differensierte former, men *aldri gjennom en ferdig, spesialisert dyreform*”.

Deretter, etter å ha ført vitenskapsmennene, - zoologen og psykologen foran seg, konkluderer han: ” Vi har en felles opprinnelse, men vi ”nedstammer” ikke fra andre dyr. Vil man sette det på spissen, kan man si at dyra, det er alt som ikke er blitt menneske. Dette er det antroposofiske syn”.²³⁴

Deretter beskriver Bjørneboe hvordan det forholder seg, og benytter Steiners terminologi.²³⁵

”Det ”eteriske” er den grunnegenskap som skiller dyr og planter fra steinen, det er det levende, det voksende, regenerende prinsipp. Det ”astrale” er det sjelelige; følelsene, den egne bevegelsens prinsipp. Det skiller mennesker og dyr fra planten. Den siste instans er ”jeget” som skiller mennesket fra dyret, og gjør at hvert menneske-individ står som sin egen art”.²³⁶

Denne erkjennelsen kommer direkte fra Steiner: ”Jeget gjør at mennesket raker opp over alle andre vesener på jorden. Det gir oss selvbevissthetens evne både på en synlig måte og på en gåtefull og usynlig måte...jeget har mennesket ikke tilfelles med noe annet naturrike. Derved raker det opp over alle synlige skapninger”.²³⁷

I siste del av sitt innlegg kommer Bjørneboe in på ” det sentraleste punkt i antroposofien: Reinkarnasjon og karma”.²³⁸ Steiner sier om dette at for å kunne forstå menneskets innerste individuelle vesen må vi søke tilbake til ”...dets tidligere jordliv. Langt, langt tilbake, langt forbi all nedarving, må vi søke opprinnelsen til menneskets åndelige vesenskjerne”.²³⁹ Men Bjørneboe i sitt forsvar ser ut til å ha gitt opp å komme noen vei med Steiner, isteden trekker

²³⁴ Bjørneboe. ”Antroposofi. Reinkarnasjon og karma”. *Dagbladet* 25.10.55.

²³⁵ Steiner overtok rett nok begrepene om eterlegeme og astrallegeme fra annet hold.

²³⁶ Bjørneboe. ”Antroposofi. Reinkarnasjon og karma”. *Dagbladet* 25.10.55.

²³⁷ Steiner, *Menneskets Temperamenter*, 15.

²³⁸ Bjørneboe. ”Antroposofi. Reinkarnasjon og karma”. *Dagbladet* 25.10.55.

²³⁹ Steiner, *Menneskets Temperamenter*, 15.

han in andre aktører som på ulikt vis skal ha gått god for reinkarnasjonen. I innlegget kan vi lese at dette blant annet gjelder Thomas Henry Huxley, Goethe, Gotthold Ephraim Lessing, Heinrich Schliemann, Voltaire, Strindberg, Ibsen, Kierkegaard selvfølgelig, og til og med David Hume(!). Hvis vi lister opp dødsåret til disse i den rekkefølgen som står får vi: 1895, 1832, 1781, 1890, 1778, 1912, 1906, 1855 og 1776. Bjørneboes ”sannhetsvitner” kan ikke ha holdt tritt med, og blitt oppdatert på den vitenskapelige utvikling på feltet, blant annet var de naturlig nok ikke fortrolig med for eksempel nydarwinismen og Gregor Mendels lære som tilkom på 1930-tallet, eller de vitenskapelige funn som Heintz baserte sin oppgradering av Grimberg på. Bjørneboes forsvar for antroposofien sett fra den etablerte vitenskapens hold ble neppe styrket etter dette.

Reaksjoner

Hvis vi går tilbake til polemikken mellom Bjørneboe og Heintz ser vi også på reaksjonene fra utenforstående hold at Bjørneboe ikke oppnår noen overbevisende effekt. At Bjørneboes innlegg ikke tas videre seriøst, og nok stilles i et underlig lys i offentligheten generelt er for eksempel Vegard Slettens Grimberg anmeldelse i *Norsk Tidend* et eksempel på:

”Heintz har vorte påteken i ”Frisprog” av Jens Bjørneboe, som tydeleg må vera forarga over eit eller anna, om han skal kjenne seg i vigør... Men nokon autoritet i vitenskapelige spørsmål er vel Bjørneboe snautt. Det at han har skrive nokre diktsamlingar... er i alle fall ikkje kvalifikasjon nok. Men det er verdt å merke seg at han berre blæs åt alt som vitenskapen legg fram, når det ikkje høver med hans eige syn på store og små ting. Når ein veit dette, blir det lettare å skjøna korleis han kan hevde det målsynet han er ein så hissig talsmann for”²⁴⁰.

Også Grimbergs representant i Sverige, direktør Ragnar Svanström i Norstedts forlag, avviser Bjørneboes holdning: ”Jag är övertygad om att hade Anatol Heintz och Carl Grimberg kunnat sammanträffa, skulle diskussionen för dem båda ha blivit mycket givande. Jag är också övertygad om att Carl Grimberg i stort sett – möjligen med generaliserande modifikationer – skulle ha accepterat den uppfattning som professor Heintz år 1955 utvecklat...”²⁴¹.

Striden mellom Bjørneboe (og senere Parmann) og Heintz slo raskt over i diskusjon om selve evolusjonslæren og dens menneskesyn, der en rekke andre markante antroposofvenner av Bjørneboe som vi kjenner fra Spektrum kretsen kaster seg in. Det gjelder blant annet André Bjerke, Karl Brodersen, Dan Lindholm, Ernst Sørensen, Nils Gustav Hertzberg, Hjalmar Hegge og Leif Wærenskjold²⁴². Det blir dermed to markante fronter i debatten: antroposofiens mikrofonstativ mot den faglige, objektivt orienterte side: vitenskapen og

²⁴⁰ Vegar Sletten, ”Verdenshistorie for alle penga”, *Norsk Tidend*, 8. 10. 1955.

²⁴¹ Ragnar Svanström i brev til *Frisprog*. *Frisprog* 15.10.1955, nr 18.

²⁴² Rem, *Sin egen herre*, 412 og ”Debatten om Utviklingslæren 3” i *Libra* 2004, nr 1-2.

darwinistene, - i først rekke Heintz, støttet av blant annet Leif Størmer, palentolog og professor i historisk geologi²⁴³. Det er naturlig nok en sterk erkjennelsesteoretisk og metodisk divergens mellom de to sidene. Jeg skal ikke her gå in i de enkelte innlegg, men isteden se på to utenforstående bedømmelser, som understreker mangelen på klargjørende intellektuelle analyser fra antroposofisk hold, som i det minste kunne ha brakt debatten til et høyre saklighetsnivå.

Det polariserte bilde kommer tydelig til uttrykk under et debattmøte på Blindern 8.11.1955, hvor ”en lang rekke kjente størrelser fra begge leire var å se i salen”, som i *Morgenbladet* sitt referat får tittelen: ”Kaotisk Blindern diskusjon i Grimberg-sakens kjølvann”. Her tas det i liten grad stilling til de ulike syn som blir presentert, referatet legger lang større vekt på den usakelige debattformen:

”Flere ulykksalige momenter, ikke minst en utsøkt klosset møteledelse gjorde at debatten fra første stund kom inn i et vrangt spor, og innleggene førte lenger og lenger bort fra de kjernespor som kunne fremkalt våpenklirr og gjort møtet til en suksess. Nu ble det bare et forvirret og ubestemmelig protoplasma av innlegg uten samlende konturer... Eilif Dahl holdt et langt foredrag om forskjellige former for vitenskapelig opposisjon og konkluderte med å sidestille antroposofene med såkalt ”vinkeltredelere”. Hr. Sæbø gav et meget langt og underholdende kurs i empirisk metodikk, krydret med anekdoter fra kateteret, Kolbotn og Kaffistova... Litt før klokken 23 – dvs. i den ellefte time – så det ut til at man begynte å komme til saken, men *Morgenbladets* medarbeider måtte da dessverre forlate møtet – med en følelse som kjennes særlig beklemmende etter så vidt mange timer: følelsen av å ha gått feil”²⁴⁴.

Dagbladets referat fra samme møte bærer den verdiladede tittelen ”Antroposofiske kvaksalvere i rabaldermøtet på Blindern”, og innledes med: ”Mannutjevning mellom antroposofene og realistene på Blindern i går kveld, ble en rabalder kveld av de sjeldne”. Dagbladet, gjennom sin beretning, vektlegger et sterkt subjektivt engasjement, - skribenten er Karl Emil Hagelund, redaksjonssekretæren som noen uker tidligere fremprovoserte Bjørneboes ”Antroposofien. Reinkarnasjon og karma”. I oppsummeringen skriver Hagelund:

”På tross av det uheldige og til dels uklare forløp debatten på Blindern i går fikk, kom det i hvert fall klart fram at de antroposofiske sekteristene i Norge ikke er i stand til å rette et avgjørende slag mot naturvitenskapen. Det vi opplevde i går var så avslørende for det psevdovitenskapelige i deres holdning, at de ikke kan vente å bli tatt alvorlig når de går til angrep på utviklingslæren”²⁴⁵.

²⁴³ ”... men etter å ha sett originalteksten er jeg enig i at en omskrivning var nødvendig” Og videre: ”For meg står saken slik: Det er Bjørneboe, Parmann og Brodersen som – med et pent ord – har misforstått ånden i Grimbergs innledningskapitel.” Og tilslutt: ”Vitenskapelige resultater om de eldste menneskeformer og menneskenes avstamning passer øyensynlig ikke inn i en antroposofisk livsanskuelse. Enhver får tro som han vil, men jeg anser det meget alvorlig om vårt vitenskapelige arbeide skal latterliggjøres og nedvurderes fordi resultatene ikke passer for et bestemt syn. Leif Størmer. ”Om den såkalte forfalskning av Grimberg” *Morgenbladet* 21.10.1955.

²⁴⁴ KAWI, (skribent) ”Kaotisk Blindern – diskusjon i Grimberg – sakens kjølvann”, *Morgenbladet* 9.11.1955.

²⁴⁵ Karl Emil Haglund, ”Antroposofiske kvaksalvere i rabaldermøte på Blindern”. *Dagbladet* 9.11.1955.

Oppsummering av Grimbergdebatten

Hvorfor det ikke ble rettet et skarpere intellektuelt angrep fra Steiners vitenskapsteori er underlig. Gjennomgående er det at utfallene mot vitenskapen bærer mer preg av følelser enn saklighet. De øvede skribenter og polemikeres syn ble svekket som følge av Grimbergdebatten, da de i sin essens kritiserte det mest falsifiserbare alternativet for å være ufalsifiserbart, mens den etablerte vitenskap av samme grunn fremstod stadig mer troverdig. Bjørneboe skaper lite rom for konstruktiv debatt når han for eksempel møter Heintz syn retorisk med: ”darwinistisk aperomantikk” og ”avplapring av den mest forterskede vulgærdarwinisme”. I det han åpenbart bestreber seg på en mer seriøs fremtoning i sitt innlegg i Dagbladet 25.10.1955, bruker han vitenskapsmenns funn, for så å trekke en konklusjon på veiene av antroposofien, og benytter fordums humanister for å legitimere troverdigheten til reinkarnasjonslæren. Denne intellektuelle tristesse hindrer en konstruktiv meningsutveksling, og Bjørneboe blir dermed uinteressant for akademias ortodoksi hva angår vitenskapelige metodekrav. Så lenge antroposofiens innhold ikke er definert står en også ved det klassiske tilfelle av *obscurum per obscurius*, - en bekjemper uklarhet ved større uklarhet, noe som nærmest umuliggjør både tolkning, presisering, enighetsanalyse og analytiske formuleringer.

Brodersen innrømmer nederlaget på vegne av Bjørneboe og de andre:

”... og det gikk vel etterhvert opp for ham, som for oss andre den gang, at vi med våre antroposofiske sannheter egentlig stod med bena fast plantet i luften. Sannhetene var gode nok de, men var de blitt ”sannheter for meg”, for igjen å minne om et kierkegaardsk uttrykk. Jeg tror ”antroposofidebatten” høsten 1955 gjorde de fleste av deltagerne fullt klar over at antroposofiens spede åndspire ikke var moden for en offentlig debatt, at den fortsatt måtte hegnes og pleies i et beskyttet miljø til den ble sterk nok til å tåle tidens klima, - og det i og for seg berettigede krav til enhver sannhetssøken: at den er fundert i egen erfaring”²⁴⁶.

Som avslutning kan vi gjengi hva Bjørneboe skriver i sitt siste leveår: ”Efter ett eneste år ved universitetet forstod jeg at jeg ikke *eiet* talent for systematisk vitenskapelighet”²⁴⁷.

Jonas, Jonas-debatten og Steinerskolepedagogikk

Jonas-debatten oppstod som følge av Bjørneboes roman *Jonas*. I innhold dreide debatten seg om skoleverket og den pedagogiske profil og idé. Her tilkommer en langt mer pragmatisk og konkret side enn det vi så i Grimbergdebatten, og det som ble til en skoledebatt favnet bredere og langt flere følte den relevant.

²⁴⁶ Brodersen, *Arken*, 1981, nr 4.

²⁴⁷ Gjengitt i Rem, *Sin egen herre*, 110.

Romanen ble skrevet samtidig som Bjørneboe virket som fulltidslærer på Steinerskolen, og utkom i 1955. Ut i fra romanens handlingsforløp og innhold, er det derfor ikke til å undres over at boka i hovedsak ble tolket og sett i lys av forfatterens embete. Med sin blanding av litteratur og polemikk, fremkalte verket en tirade av avisinnlegg og anmeldelser, fra både lekmann og yrkesutøver. I de påfølgende månedene kom det 160 avis- og tidsskriftartikler knyttet til romanen (de fleste i VG), samt anmeldelser i de fleste større aviser²⁴⁸. Verdt å merke seg er det at Bjørneboe selv, skriftlig, kun deltar gjennom kommentarinnelegget ”Da jeg skrev Jonas”. Jeg skal ikke her gå in på bokens handlingsresymé, det tør være kjent. Mottagelsen og anmeldelsene av romanen viser ulike oppfatninger knyttet til både kvalitet og til hvordan romanen skal forstås. Men generelt tolkes og oppfattes den som en tendensroman, med en direkte kritikk av enhetskolen og lærerstanden som en forlengelse av den autoritære tankegang. Den ble med andre ord mottatt og lest som et oppgjør med sosialdemokratiets statlige prestisje prosjekt, - enhetskolen, eller det Bjørneboe eksplisitt omtaler som ”...den sosialistiske skole”²⁴⁹. Den ble naturlig nok også lest som et forsvarsmanifest for Steinerskolen. Bjørneboe står fast helt til sitt siste leveår på at så ikke var tilfellet, men han gjør det ikke entydig klart. I intervjuet med Haagen Ringnes sier han: ”Ja, det er likhet med Steinerskolen, men det er ikke Steinerskolen...Men en del av det jeg har prøvd å skildre var selvfølgelig en rekke trekk fra Steinerskolen – i det pedagogiske og didaktiske, altså det lærertekniske opplegg...”²⁵⁰.

Vi kan kort se på to eksempler som representerte hver sin fløy. På den kritiske side finner vi Torolv Solheim²⁵¹ som leste romanen som et debattinnlegg. Han ga romanen gjennomgående nådeløs kritikk og tillegger Bjørneboe meningen med boka:

”Boka *Jonas* av Jens Bjørneboe er meint som eit åtak på den skjematiske og ”obligatoriske” opplæring i skulen, og dei som finn seg godt til rette i ein slik skjemaskule. Det er serleg lærartypen han vil henge ut og som han stempler som salamanderen i skule og åndsliv: Salamander – samnavnet på hjerne- og kjensleflata menneskeinsekt som i velferdstaten har fått hand og halsrett over skulevesenet”²⁵².

Romanens intellektuelle forsøk betegnes med Solheims ord som ”snusfilosofi” og ”småfilosofi”. Blant de applauderende har vi for eksempel Sigurd Hoel: (som vel neppe kan anses som objektiv)

²⁴⁸ En nærmere gjennomgang av selve debatten og de ulike innlegg er gjort rede for i Bjørnar S. Baukhol sin masteroppgave i idéhistorie ved UIO høstsemesteret 2007, med tittelen ”Romankunst og agitatorvirksomhet: Jonas og Jonas-debatten 1955-56”.

²⁴⁹ Bjørneboe, ”Når jeg skrev Jonas”, gjengitt i *Jens Bjørneboe bøker og mennesker*, 139.

²⁵⁰ Intervju gjengitt i *Arken* 1981 nr. 4.

²⁵¹ Medlem av Norges Kommunistiske parti under krigen, som senere gikk over til DNA, og representerte således fienden i mer en én betydning. Etableret også det politiske tidsskriftet *Fosegrimmen* (1954-1968).

²⁵² Torolv Solheim. ”Jens Bjørneboe: ”Jonas”. Gjengitt i Risdal Otnes, Yngvil *Frihet! Sannhet!*, 190- 198.

” Dette er en dypt - pløyende roman, det er en betydningsfull sosial roman, det er en meget spennende roman, og det er, i stil med gammel og god norsk tradisjon, et kampskrift. La det være sagt med en gang, at etter mitt skjønn er *Jonas* en av de betydeligste romaner som har sett dagens lys på lenge.”

Hvorpå det tilføyes: ”et *kampskrift* om skolen”²⁵³.

Hvordan boken ble forstått, enten som kampskrift, samfunnskritikk eller som et rent etisk-moralsk skjønnlitterært verk, er ikke det vesentlige her. Det vesentlige i vår sammenheng er at romanen og den påfølgende diskusjon *de facto* gav økt oppmerksomhet til Steinerskolen²⁵⁴ som institusjon, og at enhetskolens pedagogiske idé ble satt under debatt. Samtidig må det påpekes at det ikke fikk stor betydning for selve *oppslutningen*; Tre år etter *Jonas*, i 1958, var Steinerskolen stadig marginal med sine 260 elever totalt²⁵⁵. I vår sammenheng er poenget å se på den store forskjellen mellom hvordan romanen ble tolket, og hva forfatteren selv hadde ment skulle være budskapet. Dette antyder Bjørneboes utenfor posisjonering hva angår idéinnhold.

Bjørneboes eneste skriftlige bidrag i debatten kommer som nevnt med ”Da jeg skrev *Jonas*”, og stod på trykk i *Bokvännen* nr 11-12 i 1956,- påfallende sent i forhold til at debattens intensitet på dette tidspunkt hadde stilnet av. Her imøtekommer han kritikerne ved å hevde for det første at: ”*Jonas* har aldri vært, den er ikke, og den vil aldri bli en tendensroman”²⁵⁶. Og at det skulle være en kritikk av enhetskolen og dens yrkesutøvere avvises også: ”Skolehandlingen i *Jonas* er en rent ytre rammehandling. Hendelsesforløpet kunne like godt vært henlagt til en avis, et sykehus, eller hvad som helst”²⁵⁷. Bjørneboe tar avstand fra den tolkningen om at han har ønsket å ramme læreryrket: ”Generaliseringen skriver sig helt og holdent fra en bestemt gruppe av ophissede lesere. Det er ikke jeg som har intervjuet lærerstanden, det er lærerstanden som dessværre har injuriert sig selv, ved å pukke på at *Strange* er et portrett av dem”²⁵⁸. I den forbindelse ber Bjørneboe oss ha et poeng i mente:

”Imidlertid må man være oppmerksom på at de voldsomste reaksjoner fra skolehold ikke skriver sig fra egentlige pedagoger, ikke fra lærerinner og lærere, men fra overlærere, halv-skirbenter, små-politikere, utgivere av skoleblad osv.; dvs fra folk som innehar ledende stillinger, halv-offisielle personer som egentlig er på vei bort fra læreryrket og over i *politikken*, folk som satser på den sosialistiske skolepolitikken og en fremtid innen den”²⁵⁹.

²⁵³ Sigurd Hoel. ”En stor roman”. Gjengitt i Risdal Otnes, Yngvil *Frihet! Sannhet!*, 199 -204.

²⁵⁴ Granly. ”Steinerskolen i Oslo fra 1945 til i dag”, i Marstrander, Erik, *Mennesket først!*, 144.

²⁵⁵ Granly. ”Steinerskolen i Oslo fra 1945 til i dag”, i Marstrander, Erik, *Mennesket først!*, 157.

²⁵⁶ Bjørneboe, ”När jeg skrev *Jonas*”, gjengitt i *Jens Bjørneboe bøker og mennesker*, 141.

²⁵⁷ Bjørneboe, ”När jeg skrev *Jonas*”, gjengitt i *Jens Bjørneboe bøker og mennesker*, 140.

²⁵⁸ Bjørneboe, ”När jeg skrev *Jonas*”, gjengitt i *Jens Bjørneboe bøker og mennesker*, 141.

²⁵⁹ Bjørneboe, ”När jeg skrev *Jonas*”, gjengitt i *Jens Bjørneboe bøker og mennesker*, 143.

Når en leser romanen er det intuitivt lett å tro at Strange *er* den gjennomsnittelige lærer. Bjørneboe påstår å ha ment det annerledes: "...Strange er aldri tenkt som et menneske; han er noe langt mindre og samtidig langt sterkere enn et menneske. Han er inkorporasjonen av tidens onde ånd. Han er tidsdemonen. Salamanderen"²⁶⁰. Som en representant for mennesket i Bjørneboes forstand, som et åndsmenneske, er han underlegen, samtidig er han som menneske sterk, sett i lys av det staten søkte av kvaliteter i et menneske. Dermed står salamandermennesket i veien for den egentlige virkelighet på to fronter: gjennom manglende selvinnsikt og selvstendighet på den ene siden, og på den annen som en aktør som bidrar til opprettholdelsen av det etablerte. Bjørneboe understreker at salamandermennesket ikke skal leses som et problem i seg selv, snarere er det *egenskapene* som kjennetegner salamandermennesket: "Det onde, Satanas, i boken er ikke mennesker, det er det anonyme, ansiktsløse, det er "systemet" – det store vacuum. Det er samtidens demoni: "mennesket" uten blick og trekk"²⁶¹. I romanen er det overlærer Strange som representerer salamanderen: "Han er Satanas i hyrdespillet, den moderne Herodes, barnemorderen som har munnen full av "radikale", "humanistiske", "fremskrittssvennlige" fraser, mens han fyller ut de skjemaer som dømmer oss fra livet"²⁶². For Bjørneboe er det dermed en overordnet kritikk av sosialdemokratiets tenkning som er problemet: Den som ser skolegang og oppdragelse først og fremst i et samfunnsøkonomisk nytteperspektiv, der mennesket/elevens subjektive ressurspotensial treneres²⁶³.

Den pedagogiske debatten romanen satte i gang var altså i følge forfatteren selv en missforståelse: Det var ikke skolevesenet primært som var sentrum for romanens idé, Bjørneboes intensjon var at romanen skulle sees og veves in i en større kontekst, - først og fremst en samfunnskontekst og en kritikk av den moderne stat og samfunnstendens *pr se*:

"I en moderne stat, med hele den maktvilje som utstråles fra staten, vil skolevesenet ytterst lett forvandles fra en del av åndslivet til et maktmiddel i den politiske kamp. Skolevesenet blir uttrykk for de herskende kretsers kulturpolitikk og menneskesyn. Målet for skolegangen blir ikke mennesket, eleven, men eleven som oppdras til statens ideologi"²⁶⁴.

²⁶⁰ Bjørneboe, "Når jeg skrev Jonas", gjengitt i *Jens Bjørneboe bøker og mennesker*, 142.

²⁶¹ Bjørneboe, "Når jeg skrev Jonas", gjengitt i *Jens Bjørneboe bøker og mennesker*, 141.

²⁶² Bjørneboe, "Når jeg skrev Jonas", gjengitt i *Jens Bjørneboe bøker og mennesker*, 141.

²⁶³ "Ur – Salamandermennesket" sine kvaliteter og atferdsmønster defineres av Karl Capek gjennom salamanderen Andrias Scheuchzer som holder til i London Zoo: "Han sier bare det han har hørt eller lest. Selvstendig tenkning er det ikke tale om...Han interesserer seg for de samme ting som en gjennomsnittelig engelskmann og reagerer på dem på en liknende måte. Det vil si konvensjonelt og alminnelig. Hans sjelsliv - for så vidt man kan tale om noe sådant- består av forestillinger og meninger som er gjengse for øyeblikket". Carl Capek, *Salamanderkrigen* (Gyldendal Norske forlag, 1937),93.

²⁶⁴ Bjørneboe, "Når jeg skrev Jonas", gjengitt i *Jens Bjørneboe bøker og mennesker*, 139.

Det er derfor primært systemet, - de herskende kretsers kulturpolitikk og statens ideologi som helhet, som er hans agenda, der lærerollen fungerer som en medløper for dette system, og ikke som en konkret målskive. Lærerforakten som Bjørneboe har vært tilskrevet, er ikke entydig, Bjørneboe skriver blant annet i essayet ”Slyngelalder og den høyre skole”: ”Dette står for meg som kjernen i problemet: Jeg har ikke ett ondt ord å si om mine tidligere lærere. Men jeg har heller ikke et godt ord å si om selve skoletiden”²⁶⁵. Og videre i samme essayet ”Det hender jeg fremdeles at jeg våkner av angst om natten, og det er alltid av den samme drømmen: at jeg er skolegutt igjen”²⁶⁶. Her kan det være nærliggende å tolke det dit hen at det er selve skoletiden, - som et strukturelt system, som er verkebyllen for den frihetselskedes sinn. Videre skriver han:

”Jo mere jeg tenker tilbake på skoletiden, særlig på årene i folkeskolen, desto tydeligere står det for meg at jeg nesten bare har hatt hyggelige lærere. Lærerne i folkeskolen var menneskelige, folk som både hadde hjertelag og håndlag. Jeg har dem i dag direkte mistenkt for å være glad i å omgås barn... Men lærerne i den høyere skole er det annerledes; til et par hadde jeg et godt forhold, til et par et meget sterkt missforhold, men til de fleste intet forhold i det hele tatt”²⁶⁷.

Bjørneboes samfunnskritikk mot et større overordnet system og dets menneskesyn blir en lignelse over det han ser som tidsåndens ødeleggende kraft: Mennesket forføres til å bli rene materialister og konsumenter, der målet om økt produksjon til samfunnet blir ”meningen med livet”, uten tanke for sitt eget beste, eller hva de holder på med. I sosialdemokratiet skal dette sikre det gode for alle mennesker, mens det fra Bjørneboes synsvinkel fratar individet mulighet for å bli oppmerksom på sin autensitet og ånd, sitt ”egentlige jeg”. Igjen ser vi den samtidige kritikken mot den kollektive tvang, og forsvaret for individet. I det ytre markerer Jonas en tydelig tendens for alt Bjørneboe stod for på 1950 – tallet, den merkverdige blandingen av radikal og reaksjonær på en gang: Vi ser her, som i Bjørneboes dikt,²⁶⁸ en lengsel og orientering mot fortiden. Den sympatiske Jochumsen står for de gamle idealer, den gang mennesket var levende og ikke en robot diktert av pekefingeren til formyndermennesket og salamandermennesket. Divergensen fremtrer når vi ser på *Samordningsnemda for skoleverket* der følgende kjensgjerning avlegges:

”Vår konkurransedyktighet og selvstendighet som folk avhenger i stor grad av undervisningssystemet. Samordningsnemda vil minne om at det er mer nødvendig for vårt land enn for de fleste andre land å ha

²⁶⁵ Bjørneboe ”Slyngalderen og den høyre skole” i Bjørneboe, *Under en mykere himmel*, 130.

²⁶⁶ Bjørneboe ”Slyngalderen og den høyre skole” i Bjørneboe, *Under en mykere himmel*, 130.

²⁶⁷ Bjørneboe ”Slyngalderen og den høyre skole” i Bjørneboe, *Under en mykere himmel*, 128.

²⁶⁸ Se for eksempel diktet ”De evige smerter” i debutsamlingen, der de klassiske dannelsesidealene blir stående som normative for all ettertid.

et skoleverk som i en hver henseende er på høyde. Det vil bli satt krav til oss, dersom vi skal make å holde vår levestandard oppe i den internasjonale konkurranse”²⁶⁹.

Dette er sosialdemokratiets syn på saken. ”Levestandard” og materiell vekst er to sider av samme sak, som begge er knyttet an til et økonomisk spørsmål, slik vi har sett det i kapittelet om sosialdemokratiets ideologi. Rune Slagstad beskriver institusjonaliseringen, med henvisning til Johannes Sandven, -vitenskapelig assistent ved Pedagogisk forskningsinstitutt og bestyrer fra 1948:

”De sosialdemokratiske skoleteknokrater etterspurte modenhetstester og intelligens tester. Og ved Pedagogisk forskningsinstitutt søkte Sandven og hans medarbeidere å utarbeide ”de objektive målredskaper” som ”et av skolepedagogikkens viktigste styringsinstrumenter”²⁷⁰.

Hvis vi skal stole på Bjørneboe selv er den underliggende kritikken å anspore i en advarsel mot ”fremskrittet”. Vi kan kort se på noen sekvenser: Vi går inn i romanen i en samtale mellom den ”gode” overlærer Jochumsen og hans eldre kampfelle, ”tidligere adjunkt, nu litteraturanmelder” Abraham Werner:

”Hva er det, gamle konfirmant?” sa Werner. ”Skal du ha trøst nå igjen?” Hva er det nå du kaller dem?” ”Salamanderne”, svarte overlæreren. ”De løfter hode. De er over alt. Snart har de alle poster.” Ja”, svarte Werner, mens overlæreren hjalp han av med frakken: ”Vi viker på alle fronter. Vi viker og viker. Skolen er en tapt skanse. – Og vi har ingen efterslekt”... ”Hvorfor har vi ingen efterslekt?” sa han høyt. Werner hadde svaret ferdig: ”Fordi de som kommer til oss i dag, det er de samme slags folk som ville meldt seg på torvet til hvilket som helst flertallsparti”²⁷¹.

Dette kan leses som en kritikk av Bjørneboes gjentagende mistillit til ”den normale”, lydlige vanetenkeren, samtidig som det er et forsvar for avvikerne, - unntaksmennesket, de selvstendig tenkende, de som er i stand til å kunne skape et virkelig fremskritt, og endre samfunnet. Samtidig ser vi den kulturkonservative Bjørneboe; Ved å bifalle fortidens idealer og peke på hvordan det sosialdemokratiske fremskrittet rev opp et hvert dannelsesideal om personlig utvikling for mennesket. Reproduksjonsmennesket, som i følge Bjørneboe var sosialdemokratiets foretrukne ideal, kommer frem i det han kritiserer pensum: ”Disse nye lærebøkene er et sørgelig syn. Tynne og usle, bestående av rene kjensgjerninger. Selvfølgelig er det salamanderne som har skrevet dem. Og de har fjernet alt av verdenshistorien, alt som de ikke finner ”sannsynlig”, dvs. alt som er salamander selv ikke kunne finne på å si eller å gjøre”²⁷². Kritikken er klar: Historier, myter og sagn med appell til fantasien, må vike plass for empirikeren, den kjølige nøkterne med sin metodiske tilnærming til historien. At dette

²⁶⁹ Granly. ”Steinerskolen i Oslo fra 1945 til i dag”. i *Mennesket først!*, 144.

²⁷⁰ Rune Slagstad. *De nasjonale strateger* (Oslo: Pax forlag, 2001), 380.

²⁷¹ Bjørneboe, *Jonas*, 50.

²⁷² Bjørneboe, *Jonas*, 105.

ikke engasjerer kommer frem i Jochumsen, - representanten for den gamle skole, sine etterlatte papirer:

” En salamanderbok kan man lese tyve ganger uten å beholde en side. For barn er det enda verre, fordi de ikke interesserer seg for personalkunnskap. Det beveger dem ikke. Denne opplevelse grunnlegger kulturhat hos barn. Ved en tørr, forstandsmessig skoletype oppdrar man fremtidens nazister...ved å neglisjere barnas menneskelighet i følelsen utfordre man det dyriske isteden²⁷³.

Som en idéroman, viste debatten etter utgivelsen med all tydelighet at merkelappen *den misforståtte* ikke bare var en klisjé. Generelt kom det frem en klar tendens om at samtidens kritikerkorps ikke syntes å ha de rette forutsetninger for å forstå hvor Bjørneboe vil med romanen. I følge Bjørneboe selv ble han et ”stormsenter i en papirorkan”²⁷⁴. Det gjenspeiler det gjentagende poeng at det ikke forelå noe kommunikativ diskurs mellom hans idéunivers og allmennheten, og derav oppstod også misforståelsen. Bjørneboe passet ikke inn i noe skjema, som kulturperson var han både reaksjonær og samtidig en progressiv radikaler. Hans syn ble mottatt som kontroversielt, få hadde forutsetninger for å se den underliggende (antroposofiske) esoteriske drømmen, som ikke blir nevnt, men som tydelig er til stede som idé, for de ”innvidde”. Helt konkret ser vi det gjennom gralsmotivet²⁷⁵ og lektor Backs fortelling om Parsifal og ridderens oppgave om å kjempe for det godes sak. Bjørneboe beretter: ”En del kritikere har klaget over at disse lange mytene gjør boken full av digresjoner; i virkeligheten er *de* selve fortellingen”. De kan ikke ha forstått Bjørneboes intensjon, da det er gjenfortellingen av Gral-sagaen som er bokens omdreiningspunkt: ”Hovedtemaet er anslått i setningen: ”For hvis Gralsridder glemmer Gral, da dreper de hverandre.” Og: ” For Parsifal hadde enda ikke lært det som var nødvendig for den som skal finne Gral; han hadde ikke lært å føle andres smerte like sterkt som sine egne. Derfor måtte han igjen ut i verden for å lære mer og for å få mer forstand”. Kristiansen beskriver kortversjonen av Parsifals historie, den ”... handler om lidelse og smerte, men også om tapperhet og utholdenhet. Det går nemlig lang tid før Parsifal lærer at den som vil finne frem til Gralen, må kunne føle andres smerte like sterkt som sin egen... Derfor måtte Parsifal ut i verden, han måtte lære meget og i mange år streifet han omkring”²⁷⁶. Skolegutten Jonas er selv en inkarnasjon av den gamle Parsifal-myten:

”Når boken har fått titelen ”Jonas”, da er det ikke fordi skolegutten Jonas er hovedpersonen, men fordi han gjennom sin ordblindhet er den ”rene dåre” som Parsifal er; Jonas er utilgjengelig for vår fordervelse og selve det abstrakte-menneskelige som lever i vår samtidig kultur. Parsifal var ”som en

²⁷³ Bjørneboe, *Jonas*, 105.

²⁷⁴ Bjørneboe, ”Når jeg skrev Jonas”, gjengitt i *Jens Bjørneboe bøker og mennesker*, 139.

²⁷⁵ Legendene om Parsifal og Gralen er gjenfortalt i Leif Wærenskjolds bok *Parsifal og Gralen* (Oslo 1962).

²⁷⁶ Kristiansen, *Jens Bjørneboe og antroposofien*, 147 og 152.

hjørt fra skogen”. Og innledningen som skildrer Jonas`drømmeliv, antyder han spesielle art, hans ”rase”. Gjennom å ha vært isolert og beskyttet i sin barndom, slik som Parsifal var, skal han én dag vise si å ha veldige reserver som Gralsridder. Men denne uskyld og harmløshet i barndommen, har påført ham lidelser, og dette vil gi ham den kunskap som Parsifal trenger²⁷⁷.

Jungmannshistorie i *Jonas* ligger tett opp til Parsifals historie: ”En ridder som ikke har glemt sine forseglede ordre, og som kjemper for Det godes sak og tar hånd om livets fortapte og hjelpeløse²⁷⁸. Menneskesynet i *Jonas* uttrykkes kort, (som et ekko fra Ivan Karamsov): ”Hva kan man i det hele tatt ha for forhold til mennesker, hvis man ikke vil bli skyldig sammen med dem?”²⁷⁹. Faktisk er alle ”de snille” romankarakterene i boken gralsriddere som har funnet frem til Gralsborgen, og slik representerer antagonistene til salamandermennesket som har glemt Gralen: ”Jochumsen som dør, er Jonas, Werner er den gamle Jonas, av en annen årgang, og av materiale som overlever, Marx er Jonas, Jungmann er Jonas, Presten er Jonas og ikke minst Bobbi, tyskerungen er Jonas²⁸⁰. Hvis en skal peke på noen sammenfallende karakteristikk er det at dette personalgalleriet på hver sin måte inntok outsiderollen, der Bjørneboe gjennom et teknisk grep maktet å fremstille motparten som de onde for å vekke sympati hos leseren. Igjen viser han her at han forsvarer unntaksmennesket, og ikke gjennomsnittsmennesket. Et annet sted har også Bjørneboe hyllet et annet unntaksmenneske, i lys av Parsifal legenden: ”Jeg vet neppe noen skikkelse som i sitt liv mer gripende har virkeliggjort den tapte Gralsridders skjebne, enn nettopp Hans Jæger²⁸¹.

Et annet moment som kritikeren ikke fanget opp var alt som var knyttet til *navnet* Jonas, profeten i Leviathans buk. (Den bibelske myten fra gamletestamentet om profeten Jona i hvalfiskens buk). Her legger Bjørneboe seg nært opp til den originale myten. Hvorpå Bjørneboe konstaterer: ”Påfallende er det at næsten ingen av kritikere har oppdaget noe videre forbindelse, på trods av at mønsteret er lagt så tett opp til den oprindelige myten”. Spesielt er Bjørneboe skuffet over at lærerne ikke har lagt merke til dette helt vesentlige poeng: ”Lærerne bør jo bedre enn andre være nær ur – kilden i vår kultur, bl.a. nettopp Det gamle Testamente, og derfor ville det naturlige ha vært at i særdeleshet lærerne hadde klart å lese boken bevisst, altså nettopp uten alt for sterke emosjonell reaksjon²⁸². Dette kan leses som en kritikk, eller snarere oppgitt indignasjon overfor enhetskolen lærerstand som ikke vektlegger mytene og historien i sin pedagogikk. Bjørneboe selv er en innvidd her, i brev til

²⁷⁷ Bjørneboe, ”När jeg skrev Jonas”, gjengitt i *Jens Bjørneboe bøker og mennesker*, 140.

²⁷⁸ Kristiansen, *Jens Bjørneboe og antroposofien*, 154.

²⁷⁹ Bjørneboe, *Jonas*, 167.

²⁸⁰ Bjørneboe, ”När jeg skrev Jonas”, gjengitt i *Jens Bjørneboe bøker og mennesker*, 141.

²⁸¹ Bjørneboe, ”Hans Jæger”, i *Norge mitt Norge*, 125.

²⁸² Bjørneboe, ”När jeg skrev Jonas”, gjengitt i *Jens Bjørneboe bøker og mennesker*, 142.

Sigurd Hoel 24.1.58 heter det: ”Jeg har for Gud vet hvilken gang lest næsten hele Det gamle Testamentet om igjen, og det er central diktning”²⁸³.

Gralserkjennelsen bærer på en metafysisk nestekjærlig etikk, om enkeltmenneskets utviklingsvei i kampen for en bevissthetsmessig og sosial fornyelse. I forellingen om Parsifal ligger forventningen om en ny tidsalder, Bjørneboes høyere kulturtrinn. Bjørneboes bruk av Gralsmotivet er neppe tilfeldig, dette er et tema som også opptok Steiner, blant annet fremstilles gralstemaet i Steiners *Geheimwissenschaft im Umriss* (1910)²⁸⁴.

Bjørneboes roman er derfor først og fremst et opprop mot det menneskebilde som preget sosialdemokratiets moderne tiltro til fagekspertisen og vitenskapsparadigmet i sin helhet. Der mennesket som åndsvesen med vekt på individuasjon og indre vekst, gradvis mister troverdighet, der positivismens anti – metafysiske holdning, gjør mennesket til et ytre konglomerat av biologiske, sosiale eller psykologiske prosesser, og slik blitt passivisert til et kasus som lot seg forme av omgivelsene under det autoritæres imperativ *par excellence*: adlyd! Bjørneboe skriver: ”Det ser ut til at Stat og skole er begreper som hører uløselig sammen. Begge ord har en klang av oppdragelse og autoritet; en viss atmosfære av ”vil du ikke så skal du!”²⁸⁵. Oppgjøret med ”Den gode elev” som er mønstereleven til læreren som bærer salamanderegenskapen, er gjennomgangstemaet i det Nietzscheinspirerte essayet ”Den gode elev”. Et menneskeprodukt båret frem av denne tankegangen definerer han som ”spissborgeren” som ”... er stivnet i sitt infantile autoritetsforhold, i sin uforbeholdne ”tro” på ”Myndighetene”, på nedarvede forestillinger av enhver art, på hva ”folk sier”, osv²⁸⁶.

Det handler også om to ulike syn på oppdragelsen av mennesket, enhetsskolens ”program” mot Steinerskolens ”pedagogiske filosofi”. Vi skal se nærmere på dette, da det er her som Steinerskolelærer at Bjørneboes antroposofiske menneskesyn tydeligst får sine praktiske følger.

²⁸³ Bjørneboe, *Brev i utvalg*, 70.

²⁸⁴ Den engelske kulturhistorikeren Andrew Welburn har utgitt et utvalg av Rudolf Steiners skildringer av Gralen i *The Holy Grail. Selections from the Work of Rudolf Steiner*, Rudolf Steinerpress, 2001.

²⁸⁵ Bjørneboe ”De frie skolers oppgaver” i *Under en mykere himmel*, 145.

²⁸⁶ Bjørneboe ”Slyngalderen og den høyre skole” i *Under en mykere himmel*, 132.

Pedagogisk filosofi

Generelt kan en si at pedagogikken som kulturfenomen er nært knyttet til det kulturellmønsteret som samtiden prediker i forhold til holdninger av politisk, økonomisk, etisk, religiøs og vitenskapelig art. Slik vi forstår Bjørneboe er det etablerte kulturmønster og dens utvikling også en kulturkrise for mennesket. I følge Bjørneboe skal ikke pedagogikken ta utgangspunkt i en nyttetenkning i økonomisk hensende, snarere bør den anses som en kunstform. Som taler på vegne av antroposofien, beretter han til Carl Keilhaug i VG 19.oktober 1951: ”For meg er antroposofien selve den poetiske livsanskuelse, poesien er en erkjennelsesmetode som består i å lytte seg inn til det som er bak tingene, inntil den egentlige virkelighet, som er av åndelige natur. Som lærer prøver jeg å vekke barnas sans for denne virkeligheten, og lærergjerningen er etter mitt syn en ren poetisk beskjeftigelse”²⁸⁷. Et annet sted heter det ”*Pedagogikk* er lang mer en kunstart enn en vitenskap” ”Hemmelighetene”, ”teknikken”, i alle kunstarter ligger i å kjenne dem man henvender seg til. Det givne, faste punkt er ikke kunsten. Det faste punkt er sjelen”²⁸⁸. Senere i intervjuet med Keilhaug tar Bjørneboe et indirekte oppgjør med enhetskolens pedagogiske idé som, ved å kritisere den overordnede samfunnstendens, og langer ut mot den ”...totale økonomiseringen av tilværelsen...Det som må til, er en spiritualisering av tenkningen, av hele livsbildet, og en radikal omleggelse av våre oppdragelsesmetoder”²⁸⁹.

Steiner pedagogikken – kunsten som metode

Vi skal her ikke gå detaljert in på barnets ulike stadier og utviklingsfaser, de finnes omtalt for eksempel i Steiners foredragsrekke fra England i august 1924, gjengitt i *Die Kunst des Erziehens aus dem Erfassen der Menschenwesenheit*²⁹⁰. Men vi skal kort komme innom noen sentrale ideer for Steinerskolen generelt. Hvis vi først går til opphavsmannen, sier Steiner:

”Den som vil tilegne seg kunnskap om mennesket må gå inn på den antroposofiske åndsvitenskap. Skal det undervises på grunnlag av virkelig erkjennelse av menneskets vesen, da er det bare en ting som er naturlig, og det er at man søker der hvor erkjennelsen finnes. Og da er det ingen vei utenom antroposofien. I den ligger grunnlaget for en ny pedagogikk”²⁹¹.

²⁸⁷ Poesien som livsanskuelse”. Jens Bjørneboe intervjuet av Carl Keilhau. Verdens Gang, 19.10.1951.

²⁸⁸ Bjørneboe ”Litt om Norskundervisning” i, *Under en mykere himmel*, 89.

²⁸⁹ Poesien som livsanskuelse”. Jens Bjørneboe intervjuet av Carl Keilhau. Verdens Gang, 19.10.1951.

²⁹⁰ Finnes i Norsk utgave, oversatt av Dan Lindholm – *Kunsten å undervise – på grunnlag av innsikt i menneskenaturen*. Antropos forlag 1961.

²⁹¹ Rudolf Steiner, *Kunsten å undervise: på grunnlag av innsikt i menneskenaturen* (Oslo:Antropos forlag, 1961),9.

Steiner kritiserte enhetsskolens tankegang: ”Vi gir begreper som ikke kan vokse med barnet. Vi gir det begreper som skal oppbevares, vi plager det ikke med definisjoner som skal bli sittende. Vi skulle gi barnet noe helt annet: begreper som kan vokse. Isteden presser vi ustanselig sjelen inn i stivnede begreper”²⁹².

Viktigheten av å ikke dele opp fagene i noe for seg er en vesentlig pedagogisk idé i Steinerskolen, ikke lesning for seg, eller skriving for seg. ”Det er et av de viktigste bud i hele pedagogikken at vi alltid først engasjerer hele mennesket, først får hele mennesket til å ta fatt. Det spesielle og ensidige må alltid komme til slutt”²⁹³.

I en lengre Artikkel i *Aftenposten* 30. desember 1954 under tittelen ”Steinerskolen – tar sikte på å utdanne barnas menneskelighet” forsøker Bjørneboe overfor offentligheten å klargjøre hvordan han ser på Steinerskolen med blick på dens særegne pedagogikk. La oss se på noen utdrag:

”Vil man si noe generelt, så måtte det bli at Steinerskolen tar sikte på å utdanne barnas menneskelighet, dvs deres vilje og følelsesliv like meget som deres intellekt. Selvfølgelig må intellektet ha sitt, men å innbille seg at forstanden er den eneste evne i mennesket som fortjener oppmerksomhet og pleie, det er en grenseløs ansvarsløshet. En skole som bare er sitt faglige og ikke like meget sitt menneskelige ansvar bevisst, det er i det hele tatt ikke en skole”²⁹⁴.

Videre beretter han om det som sterkest skiller Steinerskolen fra den vanlige offentlige skole gjennom prinsippene for læring. Bjørneboe skriver: ”Man kan i grunnen ikke tale om en Steinerskole - metode. Metodene vil veksle for hvert klassetrinn, rett og slett fordi barna forandrer hele sitt indre liv fra år til år”.

”For det finnes intet annet fruktbart prinsipp enn det å ville møte virkeligheten som den er, ikke slik som man kunne ønske at den var. Det er en av årsakene til at man ikke i en håndvending kan gjøre rede for Steinerskolens grunnidé eller metode. Vi har ingen. Og derfor er det så å si umulig å skrive artikkel om den skolen uten å føle at man har glemt det viktigste. Det viktigste får man nemlig aldri på papiret”²⁹⁵.

Som vi ser er det først og fremst en subjektiv idealisme som er fremtredende, mens konklusjonene forblir uklare. Et slikt syn kommer til kort overfor naturvitenskapens nomotetiske og generaliserende form som søker å oppstille objektive allmenngyldige lover. Med utgangspunkt i en mer konvensjonell forståelse vil verdier og normer alene, uten et fundament utarbeidet i et program, eller med en presis definert metode, lett bli flyktige og lite konkrete. Det er jo også selve ideen i antroposofiens kunstmoment, som vi har sett er fremtredene i Bjørneboes bevissthet: Det finnes ingen overgang fra det subjektive til det

²⁹² Steiner, *Kunsten å undervise*, 11.

²⁹³ Steiner, *Kunsten å undervise*, 27.

²⁹⁴ Bjørneboe, ”Steinerskolen – tar sikte på å utdanne barnas menneskelighet”. *Aftenposten* 30.12.1954.

²⁹⁵ Bjørneboe, ”Steinerskolen – tar sikte på å utdanne barnas menneskelighet”. *Aftenposten* 30.12.1954.

objektive. Skal Steinerskolen sees på som en reel utfordrer til enhetskolen, vil saksgangen og gjennombruddet i demokratiet avhenge av premissene. Skal Bjørneboe, slik han her henvender seg til offentligheten forvente å få en gjennomslagskraft for sin idé vil det betinge en synliggjøring (hva vil jeg, hvor vil jeg), deretter må den gjøres tilgjengelig. Fra dette punkt må den gjøres til en allment akseptert kampsak, som igjen, hvis det vinner frem på demokratisk vis, nedfelles i vedtak, formelle ordninger eller rettigheter. Både synliggjøringen og tilgjengeligheten er her fraværende i forhold til allmennhetens forståelseshorisonter, og i et demokratisk samfunn blir dermed steinerskolen naiv som et idealistisk helhetsprosjekt. Det kan se ut som Bjørneboe delvis kan gå med på en slik innvending:

”Steinerskolen er i sin absolutte renhet ikke tenkbar innenfor noen hittil realisert samfunnsform. Bare en statsdannelse som har gjort den bevisste frembringelse av aktive, varierte, selvstendige mennesker til sitt mål og sin egentlige hensikt, vil være i stand til å betrakte skolevesenet og ungdommens oppdragelse som sin absolutte hovedsak. Og bare når dette er blitt hovedsaken innen alt samfunnsliv, vil skolevesenet bli behandlet som det er: den sentraleste del av åndslivet”²⁹⁶.

Det er med andre ord ikke mulig innenfor den stat som Bjørneboe lever under, han har jo som vi har sett tatt til ordet for at åndslivet må stå fritt uten upåvirket av statlig innblanding. (jmf brevet til forfatterforeningen). Fra positivistisk hold forblir dette pseudovitenskap, og som kunnskapsfundament meningsløst. Tankegangen i enhetskolen bærer på en politisk kollektiv idé om den samfunnsnyttige borger, der skolegangen bare er et middel som helliger selve målet: Å bidra til fellesskapet, i et økonomisk og materielt henseende, som det lineære dannelsesprogrammets slutt punkt. Går vi til DNAs landsmøteprotokoll fra 1945 slås enhetskolen fast: ”Den oppvoksende slekt sikres full utvikling av evner og anlegg og oppdras til dugelige og ansvarsbevisste medlemmer av vårt demokratiske samfunn. Lik rett for alle til opplæring og utdanning uansett økonomisk stilling.” Og videre ”All lærerutdanning overtas av staten”²⁹⁷. Synet på ”Full utvikling av evner og anlegg”, er som vi forstår i en helt annen idékontekst i Steinerpedagogikken. En av Arbeiderpartiets valgplakater i anledning stortingsvalget i 1955 er symptomatisk, der teksten under et ruvende portrettbilde av Einar Gerhardsen lyder: ”Resultatene er det som teller”. Men et idéhistorisk interessant poeng er at den samme essensen gjenfinnes hos Bjørneboe der han søker samme mål, bare i en litt annen ortografisk og mer romantisk vending: ”Istedenfor å spørre om det er sant, kan man spørre om det er fruktbart”²⁹⁸. Med det antyder han også selv at hans artikuleringer kan være problematiske. Kanskje er han inneforstått med at han som annen hånds formidler av Steiners

²⁹⁶ Bjørneboe ”De frie skolers oppgaver” i Bjørneboe, *Under en mykere himmel*, 151.

²⁹⁷ DNA Landsmøteprotokoll, referent Bjarne Jullum, Oslo 1947, 94-95.

²⁹⁸ Bjørneboe. ”Skal vi sette våre barn på Steinerskolen?”. I Bjørneboe, *Under en mykere himmel*, 74.

klarsyn og oversanselige iakttakelser, ikke bærer i seg nok overbevisningskraft. Som i innlegget i *Aftenposten* 30.12.54, virker det som han har resignert i forhold til å overbevise ad intellektuell vei om menneskets tilblivelse, gjennom det antroposentriske, evolusjonistiske, spiritualistiske og mystiske antroposofiske historiesyn, der tenkningen er det som skal skille og vurdere sant fra falskt.

Steinerskolen og kritikken av enhetskolen

Den pedagogiske hovedmotsetningen mellom Steinerskolen og enhetskolen ser Bjørneboe slik: ”Den største vanskelighet for Steinerskolen er evighetskampen mot forestillingen om skolegangen som *utdannelse*, som forberedelse til det senere yrke”²⁹⁹. Videre går han ut mot den kvantifisering av kunnskapen som medfølger det nedarvede karaktersystemet fra gamle dager som han mener er ”...den nøyaktige og absolutte nedvurdering av alle andre egenskaper enn skoleforstanden”³⁰⁰. ”Hemmeligheten ved karaktersystemet er menneskets tro på de magiske tall: Tall kan ikke lyve!”³⁰¹ Han påpeker også den inhumane siden ved dette system, som opphever enhetstankegangen:

”Kunnskapene, som i alle fall efter beste evne gjennom syv år er blitt meddelt som noe som gjør fri og sterk, som skaper likhet, boderkjærlighet,(sic) hjelpsomhet og glede – disse samme kunnskaper vendes plutselig mot barna som våpen. Det hele har vært et narrespill...for i virkeligheten er kunnskapene noe som brukes til å gradere og klassifisere menneskene med, til å så streberånd, egosime, forfengelighet, splid og misunnelse med”³⁰².

Systemet settes også i forbindelse med vanetenkningens fengsling av den frie tanke:

”Karaktersystemets idé, dets overvurdering av en bestemt sorts skoleflinkhet, hele den veldige tyngde av vanetenkning som det representerer, alt sammen er så knugende, knusende, overveldende at man må klamre seg til sin erindring om alle fremragende mennesker som ikke klarte seg bra på skolen”³⁰³. Som motsetning er det kvalitative og det subjektive Steinerskolens vitnesbyrd: Man bedømmer med en individuell målestokk og relativ målestokk, der hvert individ sees på som grunnleggende unikt, som vi vet den bærende tanke i antroposofien.

Hvilken funksjon og formål bør skolen ha for barnet? I følge Bjørneboe:

”Selvfølgelig har man bare én ting å gjøre på en skole. Å bli enda *mer* menneske. Det gjelder både barn og lærere. Skolen har ingen annen oppgave enn å dyrke og pleie vår rene menneskelighet. Der

²⁹⁹ Bjørneboe. ”Karakterer eller Vidnesbyrd” i Bjørneboe, *Under en mykere himmel*, 140.

³⁰⁰ Bjørneboe. ”Karakterer eller Vidnesbyrd” i Bjørneboe, *Under en mykere himmel*, 140.

³⁰¹ Bjørneboe. ”Karakterer eller Vidnesbyrd” i Bjørneboe, *Under en mykere himmel*, 144.

³⁰² Bjørneboe. ”Karakterer eller Vidnesbyrd” i Bjørneboe, *Under en mykere himmel*, 140.

³⁰³ Bjørneboe. ”Karakterer eller Vidnesbyrd” i Bjørneboe, *Under en mykere himmel*, 141.

finnes bare ett riktig spørsmål å stille om en skole eller om en oppdragelsesform. Befordre den vår menneskelighet? Blir man mer mennesket av det?”³⁰⁴.

Hvis vi oppsummerer de idéhistoriske ulikhetene er tanken fra det Bjørneboe sitt perspektiv at mennesket bærer på en til enhver tid skapende dynamikk, der individets subjektive kvaliteter skal dyrkes frem, det kvalitative mennesket løftes frem på bekostning av en materialistisk formålstankegang som lå til grunn for enhetskolens program. ”Steinerskolen har ikke satt seg det mål å oppdra skolelys eller eksamen - genier. Like meget som å utdanne intellektet tar den sikte på å utdanne moral og følelsesliv. Bedre enn å ha en duxe-klasse foran seg, er det å ha en klasse som føler forskjell på godt og ondt”³⁰⁵. Steinerskolen setter individet i fokus, og med en underliggende kritikk av enhetskolen skriver Bjørneboe om den konkrete utøvelsen av læreryrket: ”Det å bibringe barna kunnskaper er en prosess hvor stoffet avpasses etter elevene og ikke omvendt”³⁰⁶.

Makt i relasjon til enhetskolen

Selve ideen om enhetskolen er ikke ny, så det er like mye en lang tradisjon Bjørneboe kritiserer, alt på slutten av 1800-tallet i den Norske venstrestaten gikk man vekk fra standspedagogikken med førmoderne røtter, og i et Stortingsvedtak i 1896 innførte Norge, som første land i Europa, en femårig enhetskole³⁰⁷. Hvis vi ser nærmere på formynder-tankegangen som Bjørneboe mener gjennomtrenger enhetskolens struktur, kan det leses in i en idéhistorisk utvikling. Michel Foucault tegner et bilde der maktstrukturene har endret seg fra en overordnet samfunnsstruktur, til et mer direkte pressmiddel på det individuelle. Han oppsummerer utviklingen slik: I føydalsamfunnet virker makten typisk gjennom tegn og tvangsoppkrevninger. Tegn på lojalitet til føydalherrer, ritualer, seremonier og så videre; og tvangsoppkrevninger i form av skatter, plyndring, jakt, krig etc. Senere, i det syttende og attende århundre, etableres makten som fikk betydning for individers kropp. Makten ble knyttet til individets handlinger, holdninger og hverdagslige adferd. Helt konkret benytter han eksemplet om metoder for skoledisiplin: ”...som lyktes å gjøre barnas kropp til objekter for svært komplekse systemer for manipulasjon og betingning”³⁰⁸.

³⁰⁴ Bjørneboe. ”Skal vi sette våre barn på Steinerskolen?” i *Bjørneboe, Under en mykere himmel*, 73.

³⁰⁵ Bjørneboe. ”Skal vi sette våre barn på Steinerskolen?”. I *Bjørneboe, Under en mykere himmel*, 81

³⁰⁶ Bjørneboe. ”Skal vi sette våre barn på Steinerskolen?”. I *Bjørneboe, Under en mykere himmel*, 75.

³⁰⁷ Sejersted, *Sosialdemokratiets tidsalder*, 69.

³⁰⁸ Alessandro Fontana og Pasquale Pasquino. ”Sannhet og makt: Intervju med Michel Foucault”. *Agora*, 2009, nr 2-3, 18.

Bjørneboe som den intellektuelle?

Bjørneboe markerte seg som forfatter. I tillegg bidro hans renommé som intellektuell til økt oppmerksomhet i det offentlige rom. Selv om Bjørneboe har et høyt abstraksjonsnivå, er han befriende fri for teknisk krevende ord og uttrykk. Dette er med på å gjøre han tilgjengelig, samtidig er det denne retoriske stilen som hindrer en dypere problematisering av hans idéverden. Bjørneboe hadde et enormt register og sjonglerte med ulike filosofiske disipliner, og tilbød alternative retninger innenfor for eksempel metafysikken og ontologien, epistemologien, etikken, estetikken. Felles for hans tilnærminger til disse kategoriene er at de unndrar seg logikken, - læren om prinsippet for korrekt tenkning, en filosofisk disiplin som fikk økt status etter positivismens seiersgang og modernitetens utvikling. Bjørneboe virket i en tid der den intellektuelles rolle var noe uavklart og i endring. Dette bidrar ytterligere til at han svekkes som en autoritet i synet på diverse samfunnsspørsmål. Fra et humanistisk perspektiv var Bjørneboe som agitator og forfatter selve den intellektuelle par excellence, skal vi tro Jean Paul Sartres definisjon. Under en foredragsrekke i Japan i 1965, under tittelen ”Forsvar for de intellektuelle”, opprettholder Sartre den intellektuelles rolle: ”Den intellektuelle er én, der blander sig i noget, som ikke kommer ham ved, og som foregiver at bestride mængden af vedtagne sandheder og fremgangsmåder, som har sitt udspring i en global oppfattelse af mennesket og samfundet”³⁰⁹. En kan med rette si at Bjørneboe oppfylte Sartres krav til den intellektuelle om å ”blande sig”. Bjørneboe talte uavhengig av den politiserte høyre- venstre flanken, ut fra en universell moralsk bevissthet, - det frie subjekt hvis virke ikke hadde til hensikt å tjene staten, kapitalen, vitenskapen eller lærere. Dette understreker samtidig en form for ”hjemløshet” i forhold til de politiske programmer. Sartre forsvarte også humanisten Bjørneboe i det han hevdet at vitenskapsmennene ikke var intellektuelle:

”Man kaller ikke de videnskabsmænd for ”intellektuelle”, som arbejder med spaltning af atomkernen for at perfektionere atomkrigens redskaber; de er videnskabsmænd og dermed er alt sagt. Men hvis de samme videnskabsmænd, opskræmt af den destruktive kraft i de våben, som muliggjør fabrikation af, mødes og underskriver et manifest for at advare offentligheden mod brug af atombomben, så bliver de intellektuelle.”³¹⁰

At vitenskapen i vestlige demokratier stor sett tjener de politisk mektige og deres særinteresser finner statsviter og kommunikasjonsforsker Harold D. Lasswell ”innlysende”: Det tjener det bestående at det stort sett er dets egne problemstillinger, dets premisser, som

³⁰⁹ Jean Paul Sartre. *Forsvar for de intellektuelle*. (Rhodos, København 1979), 25.

³¹⁰ Sitert fra L. Baier, ”Opphevelsen av de intellektuelle i mediet”, *Profil* 1991, nr 1, 8.

tas opp, snarere enn opposisjonens³¹¹. Et annet eksempel på oppfattelsen av den intellektuelle, som om ikke annet var karakteristisk for Bjørneboes selvforståelse, var filosofen Julien Benda³¹². I *La trahison des clercs* fra 1921 beskrev han den intellektuelle som et kompromissløst og supergenialt åndsmennesket som står på kravene, helt uten praktisk-politisk hensyn³¹³.

Men også ideen om den intellektuelle har endret seg. Michel Foucault gav i et intervju fra 1977 først sin støtte til Sartres idé om den intellektuelle: ”Å være intellektuell betydde noe i retning av å være alles bevissthet/samvittighet. I lang tid talte den ”venstreintellektuelle” for sannheten og rettferdigheten, og han var tilskrevet retten til dette.”³¹⁴ Imidlertid så Foucault en endring i den intellektuelles rolle i takt med modernitetens utvidede kompleksitet, - med økte krav til differensiering og spesialisering var det også naturlig å kritisere om det overhode var mulig for et enkelt-individ å si noe fornuftig og substansielt med utgangspunkt i en overfladisk tverrfaglig kompetanse, som legitimt kunne påberope seg ”...en global oppfattelse av mennesket og samfundet”? Foucault tok opp denne innvendingen og avviser den intellektuelles såkalte offentlige innflytelse: ”Intellektuelle er blitt vant til å arbeide ikke som den ”universelle”, den ”eksemplariske”, den som er ”alles rettferdighet og sannhet”, men innenfor spesifikke sektorer, i de konkrete omgivelsene deres egne livs - eller arbeidsbetingelser plasserer dem i”³¹⁵. De teknisk-vitenskapelige strukturene som politikken gikk i allianse med i etterkrigstiden, ble en del av de komplekse økonomiske og strategiske områdene, som ville avkreve en ny form for kompetanse. Denne overgangen fra den universelle til den mer spesifikke intellektuelle, tidfestet Foucault til noe som vokste frem etter den andre verdenskrig³¹⁶, og som markerer en overgang der den vitenskapsorienterte akademikeren fikk økt legitim status som autoritet. Foucault skrev: ”Skikkelsen som bærer i seg denne nye intellektuelles funksjoner og prestisje, er ikke lenger ”forfattergeniet”, men den ”absolutt lærde”³¹⁷. Tendensen på den tiden Bjørneboe etablerte seg i det offentlige rom som den intellektuelles røst, var med Foucaults ord, at Bjørneboes autoritet gradvis ble svekket og ble diskreditert i fagmiljøene. Bjørneboe hadde jo aldri noen formell høyere utdanning, han var autodidakt og i stor grad drevet av egen interesse. I Bjørneboes samtid

³¹¹ Næss, *Anklagene mot Vitenskapen*, 20

³¹² Fransk filosof og skribent (1867-1956)

³¹³ Eivind Røssaak, ”Førefremtidens paradoks” i *Det postmoderne og de intellektuelle*. (Oslo: Spartacus forlag AS 1998), 32.

³¹⁴ Fontana og Pasquino. ”Sannhet og makt: Intervju med Michel Foucault”. *Agora*, 2009, nr 2-3, 19.

³¹⁵ Fontana og Pasquino. ”Sannhet og makt: Intervju med Michel Foucault”. *Agora*, 2009, nr 2-3, 20.

³¹⁶ Fontana og Pasquino. ”Sannhet og makt: Intervju med Michel Foucault”. *Agora*, 2009, nr 2-3, 21.

³¹⁷ Fontana og Pasquino. ”Sannhet og makt: Intervju med Michel Foucault”. *Agora*, 2009, nr 2-3, 22.

var Foucaults ”absolutt lærde” assosiert med vitenskapsmannen. Den vitenskapelige spesialisme tar Bjørneboe avstand fra, og betegner den som uvitenskapelig ut i fra følgende forståelse og ståsted:

”Sannhet vokser ikke på trær, aller minst når det dreier seg om forståelsen av politiske begivenheter – disse fragmenter som til sammen danner den mosaikk vi kaller historien. Den mekanisk-materialistiske historieoppfatning er i dag like utilfredstillende som den 1800- talls psykologi der la grunnlag for den. I virkeligheten er vår oppfatning av historiens dypere drivkrefter ikke til å skille fra vårt syn på mennesket. Et revidert menneskebilde betyr en revidert historieoppfatning. Hvis ovenstående er riktig, så vil det si at et historisk syn som ikke er fundert på en sammenlignende betraktning av kunst, litteratur, religion, psykologi og naturvitenskap, må være utilstrekkelig – med andre ord at spesialismen er uvitenskapelig”³¹⁸.

Steiner resepsjonen og kontekst

Troverdigheten til Bjørneboe taper seg også, da Bjørneboe leser Steiner uavhengig av historisk kontekst, der den kulturelle idéverden hvor Steiners verker ble unnfanget, står i sammenheng med visse særegne samtdiskulturelle impulser. (Selv om Steiner selv vil benekte det). Forutsetningene for den antroposofiske åndsretning som idé har to klare forbindelser. Den sammenfaller med de kulturelle nyorienteringene som skjer i Europa mot slutten av 1800-tallet, med sine irrasjonelle tankeretninger som mystikk, teosofi og okkultisme. Alle disse strømningene gjør seg gjeldene som innslag i antroposofien. Detaljene er ikke her poenget, men det er for eksempel en vanlig tolkning at Steiners lære om reinkarnasjon og karma er en impuls plukket opp i teosofien og indisk mystikk og religion³¹⁹. Videre er hans skrifter gjennomsyret av en terminologi som vi kjenner fra okkultismen: Astrologi, alkymi, tallmagi, åndshierarkier m. m hvis idé igjen spinner ut fra en lang tradisjon i europeisk åndstradisjon med en salig blanding av gnostisisme, hermetisme, kabbalisme og den Rosenkreuzeriske esoterikk³²⁰. Samtidig står Steiner i en idéstrøm fra tysk idealisme, - Goethes innflytelse på Steiner er selvsagt, spesielt i den monistiske naturforståelsen og utviklingstanken knyttet til metamorfosebegrepet og farvelæren³²¹, videre har vi Fichte, Hegel og Schelling. Den tyske idealisme bærer også impulser fra mystikerne, blant annet Jacob Böhme og Johannes (Meister) Eckehart³²². Steiner var åpenbart påvirket av sin samtid, der et irrasjonelle moment var fremtredene på kulturfeltet, mens perioden 1945 – 1957 i Norge i langt større grad pekte mot en ny standard for samfunnsutvikling. Kanskje var

³¹⁸ Bjørneboe, ”Hjertets blindhet”, *Aftenposten* 08.03.1950.

³¹⁹ Kristiansen, *Jens Bjørneboe og antroposofien*, 32.

³²⁰ Kristiansen, *Jens Bjørneboe og antroposofien*, 33.

³²¹ Kristiansen, *Jens Bjørneboe og antroposofien*, 31.

³²² Kristiansen, *Jens Bjørneboe og antroposofien*, 29

Bjørneboe og hans krets for beruset av den romantiske idealistiske forestillingen om fremskrittets feil, og en drøm om fortiden og da særlig den tyske idealisme i særdeleshet? Bjørneboe ser ikke (eller vil ikke se!) at det vil være forutsetninger, bevisste og ubevisste føringer som danner premissene for en oppfattelse, et syn som for øvrig støttes i hermeneutikken. Og skulle påberope seg autonomi er ikke et styrketegn i forhold til å bli tatt som en seriøs aktør, ikke minst gjelder det antroposofiens brokete sammensetning av religiøse og filosofiske ideer og åndsstrømninger, hvis eklektisisme er såpass åpenbar. I det overveiende er Bjørneboe reaksjonær og henger igjen i dannelseshumanistens autoritet som formidler av kunnskap, mens det politiske massesamfunn i større og større grad fester sin lit til fagekspertisens rasjonelle og begrepsmessige tilnærming til samfunnets utfordringer. Et annet faktum er at det nærmest utelukkende er det metafysiske aspekt hos Steiner som Bjørneboe er influert og opptatt av. Bortsett fra pedagogikken, som henger nøye sammen med mennesket som åndsvesen, vektlegger ikke Bjørneboe noe sted de andre praktiske virksomhetene som inngår i Steiners helhetstenkning, knyttet til for eksempel medisin, biodynamisk jordbruk. Og i Steiners helt sentrale sosiale Tregrening, vektlegger Bjørneboe bare den åndelige dimensjonen, rettslivet eller det økonomiske taler han aldri om.

Oppsummering

Med temaet den ”menneskelige frihet” tar Steiner opp et paradoks i vestens tenkning: Fra et positivistisk perspektiv vil verdensprosessene utgjøre et flettverk av nødvendighet, kausalitet, tilfeldighet og statistisk sannsynlighet. Fra dette perspektivet blir konsekvensen at alle ideer knyttet til parametere som for eksempel moral, etikk, ansvarlighet, kjærlighet ugyldige.

Steiner hevdet at var forbausende at temaet langt på vei var forvist til troens og postulatenes område³²³. Steiner ønsket derfor å påvise frihetens mulighet empirisk, slik han hevder å gjøre i *Die philosophie der Freiheit*. Steiners teori bunner i at Universet fremtrer for oss i de to motsetningene *jeg* og *verden*, der disse kan gå opp i en enhet gjennom meditative øvelser. Grunnleggende for å forstå hele Bjørneboes normative forsvar for individet ligger i Steiners postulat. Som vi har sett på gjennom oppgaven, er det vanskelig å betvile Bjørneboes idealistiske misjon. Utfordringen han ikke klarte var å gjøre dette tilgjengelig, og i møte med ”storsamfunnet” så vi tydelig hvordan det hele manglet den nødvendig praktiske konsekvens, der Bjørneboe ikke maktet å forlate den sjelelige idéverdenen.

I samtiden var det bred oppslutning rundt sosialdemokratiets ideologi, og hans åndelige orienterte metafysikk var ikke i takt med samfunnet for øvrig, der de red på ”fremskrittssølgen” og en økende forbrukerindividualisme. Bjørneboes radikale pessimisme var i det politiske og kulturelle samfunnssjikt ugyldiggjort, utdatert og overflødig. En eventuell kursendring som Bjørneboe forfektet, ville også bringe kaos i nasjonal og internasjonal målestokk, og en avteknifisering av livsstilen og styringsprinsippene ble derfor mer og mer utopisk³²⁴. Han var derfor marginalisert allerede i utgangspunktet.

Bjørneboes tanker har ingen plass i modernitetens kultur, i det store bilde var han ikke tidsriktig., Han evnet ikke å vekke individets begjær på en radikal måte, den generelle kulturelle utviklingen undergravet relevansen til ethvert prosjekt for å endre samfunnet. I en politisk utvikling ligger det også en akkumulert historisk styrke, som sitter i ryggmargen til vanetenkeren, slik blir omstillingsevnen også svekket. Naturvitenskapene har alltid prediket og tilstrebet logiske og selvmotsigelsesfrie utsagn i sine formuleringer og teorier som et grunnleggende virkelighetskriterium³²⁵, dette bidrar til stabilitet og forutsigbarhet.

³²³ Lindberg, *Rudolf Steiner*, 51.

³²⁴ Næss, *Anklagene mot vitenskapen*, 34.

³²⁵ Myhre, Reidar, *Innføring i Pedagogisk Filosofi*, 85

Oppslutningen om dette program vitnet om at den kulturkrise Bjørneboe oppfattet, kun eksisterte i marginale kulturradikale kretser.

Skulle Bjørneboes ukonvensjonelle syn på *mennesket* og *virkeligheten* bli gitt oppmerksomhet utover marginale kulturfløyer, og få reel innflytelse i det politiske rom, måtte han ha utviklet en helhetlig plan som kunne utfordre ett samfunn med sin adopterte tro på vitenskapelig objektivitet, positivisme/logisk empirisme, og etterprøvbarhet med en teoretisk støtte i Kants erkjennelseshorisonter. Som professor i idéhistorie Trond Berg Eriksen påpeker, så kan man ikke skrive om normer, verdier, utopier, ordensbegreper og tankeformer, uten nettopp å engasjere slike størrelser i beskrivelsen av sitt program³²⁶.

Et annet moment som diskrediterer Bjørneboe er den stadige mangelen på saklig meningsutveksling, særlig var det fremtredende i Grimberg-debatten. For å si det med Arne Næss sine ord: ”Det er en tendens til å identifisere saklighet med moderate standpunkter i en debatt, og usaklige med det ekstreme”³²⁷. Når en opponerer mot det bestående, vil den konsoliderte motparten ha den fordel at motargumentet som fremsettes som oftest vil havne i kategorien for ”tendensiøst utenomsnakk”, for å låne et ord fra Næss: enten kan det avfeies som irrelevant, eller det kan være snakk om en isolert påstand med alt for lav grad av holdbarhet til å kunne svekke noe direkte standpunkt til det spørsmålet diskusjonen gjelder. Det er på det rene at en systematisk tilnærming til Bjørneboe nærmest blir umuliggjort da uttalelsene er av generell og retorisk karakter, der argumentene gjennomgående er av skjønnsmessig art, der han på nonchalant vis skar over grunnleggende kulturelle og politiske utviklingslinjer. Som agitator i politisk forstand, der en viss tilgrunnliggende respekt for meningsmotstanderne er innbakt som norm og kutyme, er det klart at Bjørneboe selv svekket sitt kandidatur i forhold til å overbevise motparten, som han selv skriver i sitt essay ”Fra Jæger til Storstein”: ”For den tradisjonelle radikaler er sannheten en *mening*, og til den har man å omvende sig. Skam ta den som ikke vil slutte op om den”³²⁸. Hvis vi ser Bjørneboe som den inkarnerte tradisjonelle radikaler, ser vi også dens attributt og dogme: En autoritær holdning hvor alt grunnlag for diskusjon er eliminert. Men Bjørneboe har ikke ment å være denne typen radikaler selv. Samme sted tar avstand fra den tradisjonelle radikaler: ”De som tror de *har* sannheten, de er livsfarlige”. Sannsynligvis er det hele tiden det aktivt skapende

³²⁶ Trond Berg Eriksen, *Hva er idéhistorie* (Oslo: Universitetsforlaget), 9

³²⁷ Arne Næss, *En del elementære logiske emner*. (Oslo: Universitetsforlaget, 1975), 108.

³²⁸ Bjørneboe. ”Fra Jæger til Storstein”, *Ordet* 1951, nr 1.

som ligger til grunn for det siste, men for utenforstående er det lettere å oppfatte Bjørneboe, gjennom hans agitering, som den tradisjonelle radikaler.

Bjørneboe selv som bærer på en anti-autoritær grunnholdning, utøver også makt, da særlig gjennom språket og det vi med en Bourdieusk vending kan kalle ”kulturkapital”.

Maktutøvelse gjennom språket oppstår da enhver ytring vil kreve en fortolkning for å bli forstått. Bjørneboes bruk av for eksempel poetiske og narrative virkemidler skaper en form for nærhet mellom avsender og tilhører. Ironien og satiren som er en av Bjørneboes lett gjenkjennelige stilgrep inngår også som et middel i et maktspill, - ironien retter seg mot et offer, og den som ikke rammes vil ta parti med Bjørneboes harselas. Dette er klassisk hersketeknikk, og medfører en avmakt og distanse hos motstanderen, som vil føle sin kompetanse utilstrekkelig, der det rent kommunikative vil gå på bekostning av det vesentlige i en ordveksling; - det argumentative. I tillegg til at det kan bli en kilde til taushet, er det også en kilde til en form for destruktiv selvanklagelse der en både benekter og bejaer sin underlegenhet. Dette rimer dårlig med Bjørneboes selvtilfredse idealisme.

Ser vi Bjørneboe fra et sosialdemokratisk perspektiv, fremstår hans idealisme i beste fall som naiv humanisme. Som antroposof ender det hele i et paradoks: Bjørneboe understreker nødvendigheten av å oppgi vanetenkningen, og han ber sågar russen om aktivt ”å ta seg friheten”³²⁹. Friheten betyr et valg, - en er ikke nødt til å handle på en bestemt måte. Men et valg vil avkreve en motsetning som nødvendighet. Der Bjørneboe er opptatt av individet uten å forankre det i Steiners ”etiske individualisme”, vil individualiteten anta en negativ verdi. Det er den ”etiske individualismen”, gjennom den personlige individuasjonen, som skal binde den moralske handling. Individet blir dermed også årsaken til den Bjørneboes kulturkrise, da det moderne mennesket, som Descartes, har oppfattet jeget som en ”tenkende ting” (res cogitans) og en verden etablert utenfor dette (res extensa). Men ut fra et antroposofisk hold er denne etableringen av selvet katastrofal: Vel er det individets frigjøring, men det innebærer samtidig verdenssjelens død. Dermed er ”det frie mennesket” også en illusjon, da det er ytre krefter som virker på vårt handlings og tankemønster. Som vi har sett argumenterer Bjørneboe for bortfallet av sosiale forordninger, men ikke konsekvent fra antroposofisk hold. Uten å gi individet direktiver i form av motkraft eller justerende tilbakemeldinger, vil det i prinsippet åpne et vakuum uten noen sosiale spilleregler. Det kan anta et moralsk anarki, der jegets innfall til syvende og sist er overlatt til lystprinsippet og instinktene. Bjørneboe med

³²⁹ Bjørneboe, ”Tale til årets russ”, i *Norge, mitt Norge*, 107.

sine erfaringer fra totalitarismen i sin lesning og i sitt forfatterskap, særlig i *Før hanen galer*, synes å mangle forståelsen av at en holdningsløs frihet legger veien åpen for den sterke individ karakteren. Uten en regulerende sosial konvensjon, har historien vist at fra uhemmet frihet til despotisme er veien kort. Og hvis det er meningen at fornuften skal være den siste skanse for at så ikke skjer, så står Bjørneboes egen argumentasjon svakt, gjennom sin kritikk av vanetenkeren. Det er jo nettopp unntaksmennesket som har evnen og skarpheten til å avsløre fordommer, overtro, gammel drøvtygd dogmatisme, fanatisme, intoleranse osv. Denne opphøyelsen av det subjektive peker mot en meningsrelativisme, noe som vanskeliggjør samarbeid og den politiske sjargong om å respektere sine meningsmotstandere. En slik tankegang hever seg også over lovene og forvaltningene. Og selv åndslivet ser ut til å bare være forbeholdt en viss "elite" i alle fall skriver Bjørneboe i et brev til sin bror Ole Andreas under krigen: "Åndslivet er ikke luksus; det er ikke verken på grund av slum eller affeksjon at de navn som ennå huskes fra kulturer der har vært begavte i århundrer, er slike som Platon, Sokrates, Dante, Shakespear, Goethe, Ibsen o.s.v."³³⁰.

Bjørneboe var født i Vektens tegn, men han var sjelden i likevekt. Bjørneboe knyttet aldri noen balanse mellom seg selv og tilværelsen, det var alltid en pågående søken etter egentligheten og hans autentiske "jeg". Skal vi tro Zarathustras ord valgt han *den nest beste død*:" å dø kjempende og ødsle bort en rik sjel"³³¹.

³³⁰ Kærup Bjørneboe, Svend, *Onkel Jens*, 76-77.

³³¹ Friedrich Nietzsche, Slik talte Zarathustra., 6.

Bibliografi

Primærlitteratur

- Bjørneboe, Jens. *Aske Vind og Jord*. Oslo: Gyldendal, 1968.
- _____. *Brev i Utvalg*. Oslo: Pax Forlag, 2008.
- _____. *Før hanen galer*. Oslo: Pax Forlag, 2006. (1.utgave 1952)
- _____. *Hertug Hans* Gyldendal Norsk Forlag, 1972.
- _____. *Jonas*. H. Aschehoug & Co, 1972. (1.utgave 1955)
- _____. *Norge mitt Norge*. Oslo: Pax-Forlag, 2003.
- _____. *Politi og Anarki*. Oslo: Pax Forlag, 2003
- _____. *Samlede Dikt*. Oslo: Gyldendal 6. utgave, 2006.
- _____. *Under en hårdere himmel*. Oslo: Pax Forlag, 2006. (1.utgave 1957)
- _____. *Under en mykere himmel: pedagogikk og antroposofi*. Oslo: Antropos Forlag, 2006.
- _____. *Vi som elsket Amerika*. Oslo: Pax Forlag, 2003.

Sekundærlitteratur

- Berg Eriksen, Trond. *Hva er idéhistorie*. Oslo: Universitetsforlaget
- Berg Eriksen, Trond, Hompland, Andreas og Tjønneland, Eivind. *Et lite land i verden: Norsk idéhistorie bind 4*. Oslo: H. Aschehoug & Co, 2003.
- Bjerke, André ”Innledning til under en mykere himmel”. Jens Bjørneboe, *Under en mykere himmel: pedagogikk og antroposofi*. (2006):63-65.
- Bjørneboe, Tone T. ”Innledning”. Aud Gulbrandsen og Jadwiga Teresa Kvadsheim (i utvalg ved). *Jens Bjørneboe: bøker og mennesker: Artikler 1947 – 1975*. (1979):7-11.
- Dahl, Hans Fredrik *De store ideologienes tid: Norsk idéhistorie bind v*. Oslo: H. Aschehoug & Co, 2001.

- Evje, Atle: "Jens Bjørneboe: "...det er jo lyriker jeg egentlig er". Yngvil Risdal Otnes (red). *Frihet! Sannhet!* (1977):131-153.
- Fontana, Alessandro og Pasquino, Pasquale "Sannhet og makt: Intervju med Michel Foucault". *Agora*, 2009, nr 2-3:5-26.
- Fosli, Halvor. *Kristianiabohemen: Byen, miljøet, menneska*. Oslo: Det Norske Samlaget, 1994.
- Furre, Berge. *Norsk Historie 1914-2000*. Samlaget, 2000.
- Granly, Oddvar. "Steinerskolen i Oslo fra 1945 til i dag". Erik Marstrander, *Mennesket først!* (1996):113-174.
- Grimberg, Carl. *Menneskenes liv og historie: bind 1*. J.W. Cappelens Forlag, 1955.
- Hansen, Harry "Blod, dritt, vind og stjerner". Yngvil Risdal Otnes (red). *Frihet! Sannhet!* (1977):71-80.
- Hoel, Sigurd. "En stor roman". Yngvil Risdal Otnes (red). *Frihet! Sannhet!* (1977):199 -204.
- Høinæs, Hans Jørgen. "Erkjennelse og klarsyn". I *På sporet av virkeligheten: Festskrift til Karl Brodersen 80 år*. Oslo: Antropos forlag, 1997: 335-357.
- Jor, Finn. *Søren Kierkegaard: Den eksisterende tenker*. Oslo: Forlaget land og kirke, 1954.
- Kapek, Carl *Salamanderkrigen*. Oslo: Gyldendal Norske forlag, 1937.
- Kolakowski, Leszek. *The Aliation of Reason – A History of Positivist Thought*. New York: Anchor Books, 1968.
- Kristiansen, Inge S. *Jens Bjørneboe og antroposofien: En analyse av esoteriske og mytologiske motiver med hovedvekt på det sene forfatterskapet*. Oslo: Solum forlag, 1989.
- Kugler, Walter "Tross alt! eller omgang med politikk". I *På sporet av virkeligheten*, (1997), 277-299.
- Kærup Bjørneboe, Svend. *Onkel Jens: et familieportrett av Jens Bjørneboe*. Oslo: H. Aschehoug & Co, 2001.
- Lindberg, Christoph. *Rudolf Steiner*. Oslo: Antropos forlag, 1992.

- Marstrander, Erik. *Mennesket først!: Steinerpedagogikk i Oslo 1926-1996*. Antropos Forlag A.S, 1996.
- Myhre, Reidar. *Pedagogisk filosofi*. Oslo: Fabritius & Sønners Forlag, 1959.
- Nietzsche, Friedrich. *Hinsides godt og ondt*. Oslo: Spartacus forlag, 1999.
- _____. *Moralens Genealogi: Et stridsskrift*. Spartacus forlag, 2010.
- _____. *Morgenrøde* Oslo: Spartacus forlag, 2007.
- _____. *Slik talte Zarathustra*. Oslo: Spartacus, 2010.
- Næss, Arne. *En del elementære logiske emner*. Oslo: Universitetsforlaget, 1975.
- Næss, Arne. *Anklagene mot vitenskapen*. Oslo: Universitetsforlaget, 1980
- Rem, Tore. *Sin egen herre: en biografi om Jens Bjørneboe*. Cappelen Damm AS, 2009.
- Røssaak, Eivind "Førfremtidens paradoks" i *Det postmoderne og de intellektuell*. Oslo: Spartacus forlag AS, 1998.
- Otnes, Yngvild. "Av jorden har vi gjort et slakterhus". Yngvild Risdal Otnes (red). *Frihet! Sannhet!: Temaer i Jens Bjørneboes forfatterskap*. Oslo: Pax forlag a.s, 1977:12-33.
- Sartre, Jean Paul *Forsvar for de intellektuelle*. København: Rhodos, 1979.
- Sejersted, Francis. *Sosialdemokratiets tidsalder: Norge og Sverige i det 20. århundre*. Oslo: Pax Forlag, 2005.
- Skagen, Kaj. *Metafysikk eller selvmord – et essay om Jens Bjørneboe og Antroposofien*. J.W. Cappelens Forlag A/S, 1996.
- Skagen, Kaj. *Jens Bjørneboe om seg selv*. Den norske Bokklubben A/S, 1984.
- Slagstad, Rune. *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax forlag, 2001.
- Solheim, Torolv. "Jens Bjørneboe: "Jonas". Yngvil Risdal Otnes (red). *Frihet! Sannhet!* (1977):190- 198.
- Solumsmoen, Olaf og Larssen, Olav. *Med Einar Gerhardsen gjennom 20 år*. Oslo: Tidens Norske Forlag, 1967.

Steiner, Rudolf. *Die Befreiung des Menschenwesens als Grundlage für eine soziale Negestaltung*. Dornach, 1985.

_____. *Frihetens filosofi: Grunntrekk av en moderne verdensanskuelse: Sjelelige iakttagelsesresultater etter naturvitenskapelig metode*. Oslo: Antropos forlag, 2008.

_____. *Grunntrekk av en erkjennelsesteori- for Goethes verdensanskuelse etter Schillers metode*. Oslo: Antropos Forlag AS, 2009.

_____. *Kunsten å undervise: på grunnlag av innsikt i menneskenaturen*. Oslo: Antropos forlag, 1961.

_____. *Mein Lebensgang*. Dornach, 1975.

_____. *Mellom Vest og Øst*. Oslo: Forlaget Antropos, 1974.

_____. *Menneskets Temperamenter: foredrag holdt vinteren 1908-09*. Oslo: Vidarforlaget, 1949

_____. *Mystikken*. Oslo: Antropos forlag, 2004.

_____. *Nietzsche i kamp mot sin tid*. Oslo: Vidarforlaget, 1992.

Stroud, Barry. "Logical Positivism". I Jonathan Dancy & Ernest Sosa, red., *A Companion to Epistemology*. Hoboken: Blackwell Publishing, 2005

Wandrup Fredrik. *Jens Bjørneboe: mannen, myten og kunsten*. Gyldendal Norsk Forlag AS 1984.

Østerud, Øyvind, Goldmann, Kjell, N. Pedersen. *Mogens Statsvitenskapelig leksikon*. Oslo: Universitetsforlaget, 2004.

På sporet av virkeligheten: Festskrift til Karl Brodersen 80 år. Oslo: Antropos forlag, 1997.

Tidsskrifter/Aviser

Bjørneboe, Jens. "Antroposofien. Reinkarnasjon og karma", Dagbladet 25.10.1955.

- _____. ”Det utrolige”, Spektrum nr 2, 1949.
- _____. ”De frafaldne”, Spektrum nr 3, 1950.
- _____. ”Amerika i oss”, Spektrum 5-6, 1952.
- _____. ”Brev anbelangende videnskapen”, Spektrum nr 4, 1950.
- _____. ”Litt om Rudolf Steinerskolen” Spektrum nr 2, 1953.
- _____. ”Midtvinterhilsen til Hans Jæger”, Spektrum nr 1, 1951.
- _____. ”Møte med Robert Jungk”, Spektrum nr 3-4, 1954.
- _____. ”Orientering i samtiden det viktigste som skjer”, Aftenposten, 20.03.1954.
- _____. ”Steinerskolen – tar sikte på å utdanne barnas menneskelighet”, Aftenposten 30.12.1954.
- _____. ”Keiserens gamle klær”, Aftenposten 27.7.1948.
- _____. ”En stor hilsen fra Herman Wildenvey”, Aftenposten 21.12.1953.
- _____. ”SS Statens systemlære”, Aftenposten 9.11.1948.
- _____. ”Hjertets blindhet”, Aftenposten 8.3.1950.
- _____. ”Fordypelse”, Aftenposten, 28.8.1950 og 29.8.1950.
- _____. ”Fra Jæger til Storstein”, Ordet nr 1, 1951.
- _____. ”Gladiatorens dilemma”, Vinduet nr 1, 1950.
- _____. ”Vetenskapens schakaler...” Rammes åpningskapitlet i den NORSKE ”Grimberg” av åndsverkloven?”, Frisprog, nr 17, 1.10.1955.
- _____. ”Vanskelig å ikke være polemiker”, Dagbladet 19.10.1951.
- _____. ”Et navn, kjøpt og betalt”, Frisprog nr 19, 29.10.1955.
- Bjørneboe, Tone. Arken, nr 4.1981.
- Brodersen, Karl. ”Bjørneboe og antroposofien”. Libra nr 3-4, 1996.

Brodersen, Karl. Steinerskolen, nr 2, 1978.

DNA Landsmøteprotokoll, referent Bjarne Jullum, Oslo 1947, 94-95.

DNA Fellesprogrammet, 1944.

DNA Grunnsyn og Retningslinjer, 1949.

Eidem, Odd. VG, 15.02.55.

Engelstad, Carl Fredrik. "Spektrum", Spektrum nr 1, 1946.

Haglund, Karl Emil. "Antroposofiske kvaksalvere i rabaldermøte på Blindern", Dagbladet 9.11.1955

Heintz, Anatol. "Svar fra professor Anatol Heintz", Morgenbladet 11.10.1955.

KAWI, (skribent) "Kaotisk Blindern – diskusjon i Grimberg – sakens kjølvann", Morgenbladet 9.11.1955.

Keilhau, Carl. "Poesien som livsanskuelse". Jens Bjørneboe intervjues av Carl Keilhau. Verdens Gang, 19.10.1951.

Parmann, Øystein "Grimberg kontra Heintz", Morgenbladet 14.10.1955.

Sletten, Vegard "Verdenshistorie for alle penga", *Norsk Tidend*, 8. 10. 1955.

Svanström, Ragnar i brev til *Frisprog*. *Frisprog* 15.10.1955, nr 18.

